

ANDRAGOŠKA SPOZNANJA

Studies in Adult Education and Learning

Vsebina/Contents

Uvodnik/Editorial

<i>Barbara Samaluk, Sarah Kunz</i>	NEENAKI REŽIMI MOBILNOSTI IN RADIKALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH V ČASU NEOLIBERALIZMA	3
	UNEQUAL MOBILITY REGIMES AND RADICAL ADULT EDUCATION IN NEOLIBERAL TIMES	17

Esej/ Essay

<i>Tomaž Grušovnik</i>	FREIREJEVA PEDAGOGIKA ZATIRANIH PETDESET LET POZNEJE: IZZIVI IN PRILOŽNOSTI	37
------------------------	--	----

Tematski članki/ Thematic Papers

<i>Barbara Samaluk, Katja Lihtenvalner</i>	IZBRIS STALNIH PREBIVALCEV IN NJIHOV 30-LETNI BOJ: »DANES BI RADA SAMO TO, DA SE O TEM PIŠE V UČBENIKIH, DA SE IZBRIS NE ZAMOLČI«	45
<i>Hana Radilovič, Borut Brezar</i>	»ČIGAVI ŠTUDENTI SMO, ČE NE VAŠI«: SODOBNI BOJ ZA PRAVICE »TUJIH« ŠTUDENTOV V SLOVENIJI	65
<i>Katja Lihtenvalner</i>	RADICAL ADULT EDUCATION PRACTICES IN THE SQUATTED CITY PLAZA HOTEL	87
<i>Gorazd Kovačič</i>	RAZLOGI ZA STAVKO V VISOKEM ŠOLSTVU IN NJEN MEDSINDIKALNI KONTEKST	107

Pogovarjali smo se/ Interview

<i>Sarah Kunz</i>	LEARNING VIA INSTAGRAM: INTERVIEW WITH SINTHUJAN VARATHARAJAH	123
-------------------	--	-----

Poročila, odmevi, ocene/Reports, Replies, Reviews

<i>Jana Lovrec Srša</i>	JEZIKOVNE OVIRE, S KATERIMI SE PRI ZAČETNI INTEGRACIJI SREČUJEJO NOVI PRISELJENCI IZ REPUBLIK BIVŠE JUGOSLAVIJE	137
-------------------------	---	-----

Knjižne novosti/ Book Reviews

<i>Špela Drnovšek Zorko</i>	THE LANGUAGE OF HERE: TUKAJ SMO	141
<i>Mojca Lukan</i>	ESEJI IZ KRITIČNE PEDAGOGIKE: O SOLIDARNOSTI IN SKRBI ZA OBČE DOBRO V NEOLIBERALNEM SVETU	145

UVODNIK

NEENAKI REŽIMI MOBILNOSTI IN RADIKALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH V ČASU NEOLIBERALIZMA

POVZETEK

Andragoška spoznanja se v tokratni številki ukvarjajo s sodobnim pomenom temeljev radikalnega izobraževanja odraslih ter obstoječih in nastajajočih prostorov in iniciativ radikalnega izobraževanja odraslih, katerih skupni cilj je kritično proučiti sodobne neenakosti, ki jih ustvarjajo neoliberalne politike migracij in neenaki režimi mobilnosti, ter se boriti proti njim. Prispevki se osredotočajo na pobude, ki vključujejo elemente radikalnega izobraževanja v najširšem smislu in ki jih (so)oblikujejo migranti in begunci ter druge skupine, obravnavane kot migrantske ali manjšinske, ter na pobude, katerih cilj je progresivno poseganje v realnost, ki jo raziskujejo prispevki.

Ključne besede: radikalno izobraževanje odraslih, kritična pedagogika, neenaki režimi mobilnosti, migracija, neoliberalizem

NEENAKI REŽIMI MOBILNOSTI V ČASU NEOLIBERALIZMA

Pogoji mednarodne migracije in mobilnosti ter dostop do njiju so danes zgodovinsko zaznamovani z medsebojno povezanimi političnimi in ekonomskimi projekti, ki segajo vse od imperializma do neoliberalizma. Neoliberalizem se je razvil v 70. letih prejšnjega stoletja kot ekonomska teorija in projekt, nato pa postal osrednjega pomena za politične programe vplivnih mednarodnih organizacij, kot sta Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. Kasneje so ga sprejele in promovirale vlade in organi na nadnacionalni ravni, na primer Evropska unija po svetu (Harvey, 2005; Peck, 2010). Neoliberalni posegi v ospredje postavljajo tržno izmenjavo in večjo tekmovalnost, poudarjajo pomen skrbi za lastne interese ter pogodbeni razmerja kot vodilo vseh človeških odnosov in delovanja. Razširitev neoliberalne ekonomske politike in njene logike trga je pomenila množično deregulacijo in privatizacijo, prenehanje vlaganja v javno življenje, omejevanje socialne države in vedno večjo komodifikacijo izobraževanja, zdravstva in drugih področij družbenega življenja (Harvey, 2005; Samaluk, 2016; Sassen, 2015; Stenning idr., 2010). Desetletja neoliberalnega poseganja v gospodarsko in družbeno življenje so povečala družbeno in gospodarsko neenakost tako znotraj držav kot med njimi ter

vodila v vedno večjo moč elit, bodisi posameznikov bodisi korporacij, po vsem svetu (Hardoon 2017; Harvey, 2005).

Vpliv neoliberalnih politik na migracije in mobilnost je kompleksen in večplasten. Lahko pa vendarle ugotovimo, da je splošna posledica neoliberalne kapitalistične globalizacije, ki vodi v vedno večjo družbeno-gospodarsko neenakost, prav tako vedno bolj neenak dostop do mednarodne mobilnosti in migracije (de Haas idr., 2018; Mau idr., 2015; Neumayer, 2009; Shachar, 2016). Kot poudarja Brown (Shenk, 2015), »neoliberalizem tudi na sfere, ki ne ustvarjajo denarja, gleda z vidika trga, jih podreja tržnim merilom in jih upravlja prek tržnih pristopov in praks«. Da bi razumeli ta razvoj, analitična osredotočenost na režime mobilnosti

opozarja na vlogo tako posameznih držav kot spreminjajočih se mednarodnih regulativnih in nadzornih administracij, ki vplivajo na mobilnost posameznikov [...] in odraža pojmovanje vladanja in hegemonije, kjer je stalno prisoten boj za razumevanje, izpraševanje, poosebljanje, slavljenje in spreminjanje kategorij podobnosti, razlike, pripadanja in tujstva. (Glick Schiller in Salazar, 2013, str. 189)

Sodobne neoliberalne politike se opirajo na nove ideologije, logike in tehnologije, vsebujejo pa ključne kontinuitete z zgodovinsko težnjo kapitalizma po vedno večjem kopičenju, saj se je kapitalizem vedno zanašal na neenake režime (i)mobilnosti, ki so opolnomočili nekatere in prikrajšali večino (Glick Schiller in Salazar, 2013). Imperialistični kapitalizem in ekspanzija sta se zanašala na mobilnost in migracijo zaradi svojih vojaških in gospodarskih osvajanj ter vladavine nad novimi ozemlji in prebivalci. Kolonialni režimi migracij, ki so omogočali rast evropske industrializacije, so temeljili na medsebojno povezanih (i)mobilnostih: te so na eni strani pomenile svobodno gibanje imperialnih raziskovalcev in poslovodij, na drugi strani pa prisilno preseljevanja zasužnjenih in prisilnih delavcev (Curthoys in Lake, 2006; Kunz, 2020; Lake in Reynolds, 2008; McKeown, 2004; Mongia, 2018; Robinson, 1983/2000; Samaddar, 2020). Po velikem valu politične dekolonizacije v sredini prejšnjega stoletja se je globalni sever ponovno zanašal na neenako mobilnost nekdanjih kolonialnih podložnikov in različnih drugih migrantov v Evropo in Ameriko, kjer so na primer pomagali graditi nastajajoče socialne države in prispevali k socialni reprodukciji povojnega »kompromisa socialne države« (Paul, 1997; de Haas itd., 2020). Slednjega pa je spodkopal vpliv neoliberalizacije in posledično so v sodobni neoliberalni politični ekonomiji države vedno bolj spodbujane k »izkoriščanju čezmejne mobilnosti, kjer sta tako prostovoljna kot prisilna migracija videni kot blago, proizvod, ki ga je mogoče uporabiti v imenu večjih državnih prihodkov in večje moči« (Adamson in Tsourapas, 2020).

Neoliberalna globalizacija krepi rast »migracijskih industrij«, ki sodelujejo pri migraciji in mobilnosti tako privilegiranih kot izkoriščanih ter profitirajo od njih. To vključuje tudi rastočo transnacionalno posredniško (delavsko) migracijsko industrijo, ki ponuja svoje storitve migrantom in delodajalcem. Prek teh posrednikov migranti pridobivajo informacije in organizirajo migracije, tako jih torej ta industrija usmerja na specifična delovna

mesta ter vpliva na njihove življenjske in delovne razmere (Findlay itd., 2013; Lindquist itd., 2012; Samaluk, 2014, 2016; van den Broek itd., 2016). Na drugi strani hitro rastoča industrija globalnega državljanstva in prebivanja pomaga ustvarjati načine mobilnosti, ki so napredaj, in nove pravne vrzeli, ki jih izkoriščajo bogati (Boatcă, 2016; Kalm, 2022; Shachar, 2018). Neoliberalizacija in njeni neenaki režimi mobilnosti so vplivali tudi na suverenost nacionalnih držav in spodkopali solidarnostni kompromis ter z njim povezane državljanske, politične in predvsem socialne pravice. Neoliberalizem se je dotaknil tudi državljanstva, ki je v vedno večji meri reartikulirano znotraj pogodbenih, gospodarskih okvirov (Anderson, 2013; Sassen, 2015; Somers, 2008). Premik k pogodbeni mobilnosti in režimom državljanstva tako kaže na neoliberalno »pogodbeno moralnost«, ki na novo postavlja stare razredne pregrade, rasizme in seksizme, na podlagi katerih vzpostavlja pojme (ne)zaslužnih in migrantiziranih državljanov ter (ne)sprejemljivih migrantov.¹ Več o tem si lahko preberete v angleškem uvodniku.

NEOLIBERALIZEM IN RADIKALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH

Strukturna neenakost, izkoriščanje in zatiranje nikoli niso vzdrževani le s prisilo, ampak, kot piše Gramsci (1971/1992) v svojih slavnih *Zapiskih iz zapora*, tudi prek hegemonih ideologij, ki normalizirajo ali naturalizirajo tovrstne družbene razmere in ustvarjajo privolitev. Moč tukaj ni pridobljena (zgolj) prek sile, ampak prek soglasja z idejami hegemonije, ki se (re)producirajo prek izobraževanja, medijev in verskih ustanov. Seznam teh ustanov danes vključuje tudi mogočne transnacionalne akterje, na primer Mednarodni denarni sklad in Svetovno banko, ki so prispevali k širitvi sodobne globalizirane hegemonije neoliberalnih idej. Te so tako »postale zajete v zdravorazumski način, kako nas veliko interpretira svet, živi v svetu in razume svet« (Harvey, 2005, str. 3).

Namen radikalnega izobraževanja v prej opisanih okoliščinah je »re-politizacija« družbenih razmer in neenakosti. Ker hegemonija temelji na soglasju, se vedno pojavijo kontrahegemonika gibanja, ki spodbijajo vzpostavljene ideje, norme in družbeno-gospodarski red (Kump, 2004, 2012). Neoliberalizem je tako sprožil transnacionalna uporniška gibanja za solidarnost; številna gibanja temeljijo na načelih radikalnega mišljenja in prakse, s katerima se upirajo domnevni zdravi pameti in neizogibnosti neoliberalizma, na primer protiglobalizacijsko gibanje in gibanje za globalno pravičnost ter z njim povezani forumi (Holst, 2018).

Radikalno izobraževanje odraslih temelji na kritični pedagogiki, ki jo je razvil brazilski pedagog in andragog Paulo Freire. Freire (2005) je kritiziral »bančno« zasnovo tradicionalnega izobraževanja, ki ga je označil kot orodje zatiranja. Bančni koncept izobraževanja podpirajo neoliberalna hegemonika ideologija, vladavina in pedagogika, katerih primarni

¹ Avtorici uvodnika se zavedava, da izraz »migrant« ni enopomenski, nima stabilnega ali nevtralnega pomena ter lahko posledično vključuje statistično ali zakonsko določene kategorije »migrantov« in tudi »migrantiziranih« (ang. *migrantised*) prebivalcev; kot piše Anderson (2019), »ko migracija ni več na meji, postane 'rasa', prebivalci etničnih manjšin pa so pogosto tako 'migrantizirani'« (str. 8).

cilj je vzgoja individualiziranih, fleksibilnih in samozadovoljnih delavcev in potrošnikov (Štempihar, 2020). Že prej smo videli, da neoliberalizem deluje znotraj različnih registrov – kot ideologija, gospodarsko in politično upravljanje in kot oblika javne pedagogike, ki »bije vojno proti javnim vrednotam, kritičnemu mišljenju in vsem oblikam solidarnosti, ki temeljijo na sodelovanju, družbeni odgovornosti in splošnemu dobremu« (Giroux, 2015, v Štempihar, 2020, str. xxi). Tovrstno neoliberalno izobraževanje poganja korporativno poslovanje in zavezuje k neskončnemu kopičenju človeškega kapitala, na podlagi katerega naj bi bil posameznik bolj konkurenčen in zaposljiv na navidezno svobodnem trgu dela, ki temelji na meritokraciji, v resnici pa ga zaznamujejo strukturna nezaposlenost, naraščajoča prekarnost in segmentacija ter delitev dela (Baptiste, 2001; McLaren, 2020; Moir in Crowther, 2014; Samaluk, 2021).

Nasproti »bančnemu« pristopu do izobraževanja Freire (2005) postavi horizontalno humanistično in libertarno pedagogiko, ki črpa iz marksistične, feministične in protikolonialne misli. Načela njegove kritične pedagogike so dialog, stalna samorefleksija in ukrepi za preoblikovanje ter razumevanje povezav med posameznikom in zgodovinskimi strukturami, znotraj katerih obstaja. Tovrstno izobraževanje omogoča proces ozaveščanja, ta pa vključuje razvoj kritične pismenosti, ki nam pomaga razumeti svet in tako vplivati nanj. Ozaveščanje je eden od Freirejevih osrednjih izrazov, nanaša pa se na »učenje zaznavanja družbenih, političnih in ekonomskih nasprotij ter delovanje proti zatiralskim elementom resničnosti« (Freire, 2005, str. 35). Utemeljeno na tem konstruktivističnem in odnosnem razumevanju izobraževanja, Freirejevo poučevanje pismenosti v Braziliji ni bilo samo stvar učenja, *kako brati besede*, ampak *kako brati svet* (McLaren, 2021). Ideje kritične/radikalne pedagogike in izobraževanja odraslih so se od takrat naprej uporabljale in razvijale znotraj dekolonialnih, feminističnih, antirasističnih gibanj in gibanj za globalno pravičnost (Holst, 2018; Hooks, 2013; Macrine idr., 2009; Smith, 2019).

To kritično izobraževalno in znanstveno dediščino pogosto zakrivajo prej omenjene hegemonne neoliberalne ideje, oblike upravljanja in izobraževanja. Freirejevo delo in njegovo kritično zapuščino pa napadajo tudi desničarski politiki in kulturne vojne, ki jih podžigajo, na primer »Bolsonarovi poskusi, da bi ugasnil spomin na Freireja, ali pa napad republikancev v ZDA na teoretike kritične rasne teorije in marksistične učitelje« (McLaren, 2021, str. 1). Zaradi vsega tega, piše McLaren (2020), postaja Freirejevo delo danes še posebej pomembno, prihodnost kritične pedagogike pa »lahko vidimo na ulicah, stavkah, med mladimi in starimi, ki skušajo rešiti skupnosti, ki jih ogrožata korupcija in zapostavljenost, ter se trudijo tudi ob velikanskih ovirah ustvariti prostore, ki bi ponujali zavetišče imigrantom« (str. 1247). Več o tem si lahko preberete v angleškem uvodniku.

RADIKALNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH O NEOLIBERALNIH REŽIMIH MOBILNOSTI

Kljub temu, da je Freirejeva *Pedagogika zatiranih* izšla pred več kot petimi desetletji, je v današnjem kontekstu migracij in mobilnosti še kako relevantna. Freire (2005) je takole opisal miselnost zatiralcev o zatiranih: »Kadar se odzovejo na nasilje zatiralcev, so

vedno 'nasilneži', 'barbari', 'hudodelci' in 'zverine'« (str. 74). Pomenljivo je, opazi Freire (2005), da zatiranih nikoli ne imenujejo zatirani, »ampak jih imenujejo 'tisti ljudje' ali 'zaslepljena in zavistna sodrga' ali 'divjaki' ali 'domorodci' ali 'prevratniki'« (str. 74). Danes bi temu seznamu lahko dodali besedo »migranti«.

Freire (2005) nato razloži, kako so zatirani videni kot patologija, obstranci, ki »jih je treba 'integrirati', 'vključiti' v zdravo družbo« (str. 74). To, da so označeni kot marginalna, težavna in moteča družbena skupina, ki jo je treba izobraziti, preden se lahko vključi v družbo, prekriva in dela nevidno ne le dejstvo, da ti ljudje že pripadajo in produktivno sodelujejo v družbi, ampak tudi to, da je treba spremeniti same družbene strukture zatiranja:

V resnici pa tako imenovani obstranci, ki so pravzaprav zatirani, nikoli niso bili ljudje, ki živijo zunaj družbe. Zmeraj so bili *znotraj* nje, v strukturi, ki jih je naredila »bit za druge«. Njihova rešitev torej ni v »integraciji«, v »vključitvi« v strukture, ki jih zatirajo, ampak v preobrazbi teh struktur, da bi lahko postali »bit za sebe« (Freire, 2005, str. 74).

Podobne strategije so bile prepoznane v asimilacijski in nekaterih integracijskih političnih diskurzih o sodobni migraciji (Nghị Ha, 2010). Več o tem si lahko preberete v angleškem uvodniku.

Kakšne naj bi torej bile prioritete radikalnega izobraževanja odraslih na področju režimov mobilnosti in migracij v neoliberalnih časih? Kakšna vprašanja naj zastavlja, katere teorije in metode lahko uporablja ter kakšne progresivne in neesencialistične družbene identitete in odnose lahko vzpostavlja? Večina obstoječih študij o radikalnem izobraževanju odraslih se je osredotočala na družbena gibanja, njihove prevladujoče analitične okvire, ki razlikujejo med starimi in novimi družbenimi gibanji, ne zaobjamejo pa trenutnega političnega in družbeno-ekonomskega konteksta, priča smo namreč mobilizaciji ogroženih in mobilnih populacij brez primere (Holst, 2018). Migranti so sicer v preteklosti imeli pomembno, četudi pogosto zanemarjeno vlogo v družbenih gibanjih in radikalnem izobraževanju odraslih, trenutni politični in družbeno-ekonomski kontekst pa zaznamuje mobilizacija raznolikih migrantskih in drugih ogroženih populacij, ki so pogosto izključene s formalnega trga dela in iz širše skupnosti (Grayson, 2014; Holst 2018). Te mobilne in ogrožene populacije razvijajo nove zahteve in bolj inkluzivno radikalno izobraževanje s pomočjo horizontalnih, participatornih, enakopravnih in neposrednih oblik demokratičnega delovanja in mobilizacije, ki spodbuja tudi razvoj novih prostorskih in organizacijskih oblik (Holst, 2018; Kump, 2012).

Na primer po krizi evropske begunske politike v letu 2015 so se novonastajajoča urbana gibanja za solidarnost uprla omejevalnim mejnim režimom in vzponu desničarskih strank po Evropi ter razvila inkluzivne občinske politike ali (samo)organizacijske oblike za zaščito in družbeno vključenost ljudi z negotovim (migrantskim) statusom (Christoph in Kron, 2019; Pistotnik idr., 2016). Na pobudo univerz se vzpostavljajo t. i. »štipendije zavetišča«, ki nasprotujejo neoliberalnim mejnim praksam, ki zadevajo univerze, in

strukturnemu izključevanju prisilnih migrantov iz visokega šolstva (Murray, 2022). Priča smo nastajanju novih ljudskih neodvisnih in hibridnih sindikatov, družbenih gibanj in drugih oblik (samo)organiziranja, ki se osredotočajo na medsebojno učenje in gradnjo »skupnosti boja«, ki jo soorganizirajo migranti, drugi ogroženi delavci in družbene skupine (Hansen in Zechner, 2017; Però, 2020; Samaluk, 2020). Vendar pa še vedno ne vemo veliko o novonastajajočih in na migracijo osredotočenih prostorih radikalnega izobraževanja odraslih, ki so protistrup neoliberalnim projektom in ponovnemu vzponu desničarskih gibanj.

Ta posebna številka revije se ukvarja prav s tem področjem in sprašuje, kdo lahko oblikuje in artikulira odgovor, s kakšnim problemom se soočamo, čigavi glasovi so slišani, pod kakšnimi pogoji in o katerih temah. Kako lahko ponovno uzgodovinimo in politiziramo migracije in begunstvo ter jih osvobodimo prisilnega jopiča ekonomskega in etnonacionalističnega diskurza? Katere metode, sredstva in prostori so nam na voljo za radikalno izobraževanje odraslih danes? Kako lahko današnje radikalno izobraževanje odraslih okrepi obstoječe in ustvari nove solidarnosti, kako se lahko upremo kriminalizaciji solidarnosti, pridobimo nove zaveznike in zagotovimo več prostora za razvoj solidarnosti v prihodnje? In končno, v tej številki se sprašujemo, kako lahko presežemo metodološki nacionalizem, individualizem in zgodovinsko izgubo spomina, ki so prisotni v neoliberalnih opisih migracije.

PRISPEVKI TEMATSKE ŠTEVILKE

Prispevki v tematski številki raziskujejo sodobni pomen temeljev radikalnega izobraževanja odraslih ter obstoječe in nastajajoče prostore in iniciative radikalnega izobraževanja odraslih, ki kritično proučujejo in razkrivajo učinke neoliberalizacije in z njo povezanih neenakih režimov mobilnosti, z izpodbijanjem statusa quo pa izboljšujejo položaj migrantov, migrantiziranih (ang. *migrantised*) in pomanjšinjenih (ang. *minoritized*) družbenih skupin.

V prvem prispevku Tomaž Grušovnik razpravlja o pomenu Freirejevega dela za teoretične temelje radikalnega izobraževanja odraslih za sodobni čas. V eseju zapiše, da pomen brazilskega šolnika leži v njegovem teoretičnem in praktičnem povezovanju marksizma in eksistencializma. Freirejevi marksistični temelji se osredotočajo na strukturno izkoriščanje, tega pa lahko premagajo le *zatirani sami*, opolnomočeni v pedagoškem procesu. Na drugi strani pa eksistencializem Freirejevi pedagoški podlagi daje človeški obraz in globino, saj jo povezuje s človekovim aktivnim samouresničevanjem. Ti temelji tudi dandanes ostajajo relevantni. Nekatere njihove elemente navidez vsebuje tudi novi etos globalnega neoliberalnega kapitalizma, ki v imenu svobode in samouresničevanja posameznika v resnici pogloblja neenakosti in ogroženost. Grušovnik tako zagovarja stališče, da se postindustrijske družbe, za katere sta značilna hiperpotrošništvo in njegov negativni vpliv na okolje, soočajo z izzivom *pedagogike zatiralcev*, saj so ti veliko manj motivirani za kritično pedagogiko ali celo kritično razmišljanje o svojem privilegiranem življenjskem slogu. Kot pravi Grušovnik, Freirejeva *Pedagogika zatiranih* ponuja tudi odgovore na vprašanja o ozaveščanju zatiralcev, saj je osvoboditev potrebna na obeh straneh. Freire

nas uči, da je to osvobajanje možno le prek perspektive zatiranih. Z drugimi besedami, svobodo zatiralcev lahko dosežemo le tako, da beremo, vidimo in poslušamo zgodbe o izkušnjah zatiranih. Kako razviti te temelje v sodobnem globalnem in neoliberaliziranem svetu, pa je naloga za sodobno kritično pedagogiko in radikalno izobraževanje odraslih, o čemer razpravljajo avtorji drugih prispevkov v tej številki revije.

Špela Drnovšek Zorko v recenziji knjige *Tukaj smo/We Are Here* (2021) poudari *vlogo, ki jo imajo zatirane skupine pri ozaveščanju širše skupnosti*. Knjiga je nastala izpod peresa majhne skupnosti ljudi, ki živijo s Sloveniji, večinoma gre za begunce iz Sirije, Afganistana, Irana, Alžirije, Eritreje in Palestine, in v *samo središče postavi glasove beguncev*, ki pripovedujejo o osebnih izkušnjah z rasizmom, izključevanjem in bojem za priznavanje. Drnovšek Zorkova razlaga, da je izjava navzočnosti, prisotnosti, ki jo v sebi nosi že sam naslov, »tukaj smo«, s pomenom nabita trditev, kategorična zavrnitev izbrisa ter poziv k videnju in poimenovanju političnega nasilja, kar je prisotno tudi v drugih zgodovinah aktivizma. Hkrati pa je izjava tudi v skladu z bistvenimi idejami radikalnega izobraževanja odraslih, ki zavračajo marginalizacijo zatiranih skupin in slednje postavljajo spet nazaj v središče družbe kot zgodovinske akterje sprememb, ki lahko spremenijo družbo, ki jih zatira (Freire, 2005). S tem ko avtorji knjige vzpostavijo podobnosti med težavami, s katerimi se srečujejo, ter s težavami drugih ogroženih skupin v slovenski družbi, se angažiranost knjige približa možnosti solidarnosti, ki prehaja meje specifičnega statusa. Izhajajoč iz tradicije radikalnega izobraževanja odraslih, knjiga za osnovni pogoj solidarnosti postavlja kritično ozaveščenost o strukturnih neenakostih (Freire, 2005) in je namenjena tako beguncem, ki so pogosto osamljeni in izolirani, kot Slovencem, ki se večinoma ne zavedajo kompleksnih težav, s katerimi se soočajo migranti.

Barbara Samaluk in Katja Lihtenvalner nato obravnavata problematiko izbrisanih in posledice nezakonitega izbrisa 25.671 ljudi (od tega 5.610 otrok) iz slovenskega registra stalnega prebivalstva. Do izbrisa, ki so ga slovenske oblasti izvršile leta 1992, je brez obvestila ali opozorila prišlo v času razpadanja Jugoslavije in kmalu po tem, ko je Slovenija postala neodvisna država. Tudi 30 let kasneje pravice izbrisanim še niso bile povsem povrnjene, delno tudi zato, ker je sistemsko dejanje izbrisa dolgo časa ostalo nevidno, glasovi atomiziranih izbrisanih pa so bili utišani. Na podlagi širšega razumevanja integracije kot večsmernega procesa, ki je povezan z družbeno kohezijo, prispevek analizira, kaj se zgodi, ko je skupina ljudi nenadoma postavljena kot patologija, kot obstranci v družbi (Freire, 2005), izbrisani in posledično izključeni iz solidarnostnega kompromisa socialne države, v kateri so v preteklosti sodelovali kot delavci in prebivalci. Samalukova in Lihtenvalnerjeva uporabita analizo sekundarnega gradiva, da opredelita posledice izbrisa, odziv širše skupnosti in boj izbrisanih. Raziskovalki se tako eksplicitno postavita v vlogo učečih se, ki jih učijo izbrisani. Članek ugotavlja, da je etnonacionalistično dejanje nenapovedanega izbrisa točno določene skupine ljudi – tistih, ki so prihajali iz drugih jugoslovanskih republik – povzročilo njihovo nenadno izključitev iz zgodovine skupnosti ter njenega solidarnostnega kompromisa. Pomenilo je, da so izbrisani v formalnem smislu prenehali obstajati in tako nenadoma izgubili pravico do prebivanja, dela, zdravstvene in

socialne varnosti, izobraževanja in celo pravico do dostojnega pogreba, brez možnosti pritožbe. Izbrisani so bili opredeljeni kot patologija znotraj novonastale slovenske države, kar je sprožilo tako podaljšan nadzor kot prikrito solidarnost članov širše skupnosti. Soočali so se z novimi notranjimi mejami, ki jih nista vzpostavljali le policija in lokalna oblast, ampak tudi nekateri sosedje. Na drugi strani pa so izbrisani doživljali tudi skrito solidarnost tistih, ki niso hoteli sodelovati v tej diskriminatorni praksi in so tiho pomagali izbrisanim. Ker je bil izbris izvršen naskrivaj, so bili izbrisani prestrašeni in še bolj izolirani, zaradi česar dolgo časa niso razumeli sistemske narave izbrisa. Omenjen je primer dveh prijateljev, ki sta drug drugemu šele po osmih letih razkrila, da sta v enaki situaciji. Zaradi skrivnostnosti in izolacije se je skupnost boja razvila relativno pozno, po treh desetletjih pa še vedno zahteva ponovno vzpostavitev odvzetih pravic in ohranja spomin na to temno in še vedno trajajočo zgodbo. Prav to izraža tudi citat iz naslova članka, namreč željo, da bi zgodba o izbrisu prišla tudi v učbenike.

Kako lahko kritična pedagogika vstopa v izobraževalne ustanove in vodi otroke, učence, študente in odrasle na poti h kritičnemu razmišljanju, je osrednja tema *Esejev iz kritične pedagogike* Marka Štempiharja. V recenziji *Esejev* Mojca Lukan izpostavi pomen knjige o praksah poučevanja, ki vidijo kritično mišljenje kot formativni temelj, postavljen ob razmišljanje o skupnem dobrem in o tem, kako ustvariti bolj enakopravno družbo v neoliberalnih časih. To je poglobitveno sporočilo vseh treh tematskih sklopov. Avtor in učitelj razpravlja o kritični pedagogiki, kritičnem mišljenju v šolah, demokraciji, svobodi in solidarnosti; pri tem uporablja sodobne primere, na primer družbeni odnos do beguncev. Priporoča tudi kritično uporabo filmov pri poučevanju in podaja primere za tovrsten pouk, poleg tega pa razpravlja tudi o čuječnosti, ki jo razume kot razvoj empatije in skrbi za skupnost, to pa je treba spodbujati prek vključevanja v družbo.

Sledi intervju Sare Kunz, v katerem politični esejist Sinthujan Varatharajah razpravlja o svojem delu prek družbenega omrežja Instagram. Varatharajah se kritično ukvarja s politikami migracije, gibanja in azila v Nemčiji. Družbeni mediji so pogosto videni kot krivci za vedno večji narcistični individualizem ter hromljenje kolektivnega boja in političnega udejstvovanja. V nasprotju s tem pa Varatharajah uporablja Instagram kot orodje, s katerim lahko nagovori pogosto zanemarjeno ali marginalizirano občinstvo in ga pritegne v kritični dialog. Intervju obravnava tudi metodologijo rabe te spletne platforme in njen potencial kot prostora za radikalno izobraževanje odraslih. Kunz in Varatharajah se pogovarjata tudi o dveh nedavnih intervencijah v povezavi z migracijo in debatami o integraciji v Nemčiji. V februarju 2021 sta v posnetku Instagram Live Varatharajah in umetnik Moshtari Hilal predlagala rabo izraza »Menschen mit Nazihintergrund« (ljudje z nacističnim ozadjem) kot odziv na izraz »Menschen mit Migrationshintergrund« (ljudje z migrantskim ozadjem). Kontrast med frazama ne le da izpostavi in problematizira običajno neoznačeno večinsko prebivalstvo v debatah o integraciji, ampak obrača pozornost tudi na ključni družbeni problem, ki ga je treba obravnavati – to je prenos finančnega in materialnega nacističnega kapitala v Nemčiji, ki je še vedno v teku. Drugi Instagram Live pogovor (Varatharajah in Hilal, 2022) se kritično posveča naraščajoči rabi angleščine v

Berlinu, kar je povezano s prisotnostjo angleško govorečih stanovalcev, ki se pogosto samoopredelijo kot »expats« (expatriats, izseljenci). V pogovoru Varatharajah in Hilal analizirata izključevalni učinek, ki ga ima način rabe angleškega jezika tako na družbeni kot materialni ravni; govorita tudi o sistemskih dvojnih merilih, na katera napeljujejo raba angleščine v državi, kjer je veliko govora o migrantih, ki se »premalo vključujejo«, in širša neoliberalna mestna politika in gentrifikacija (ang. *gentrification*), v okviru česar tudi prihaja do teh jezikovnih sprememb.

Tudi Katja Lihtenvalner se v svojem prispevku ukvarja z novimi prostori radikalnega izobraževanja odraslih. Gre za ljudski stanovanjski projekt skvotersko naseljenega hotela City Plaza Hotel v Atenah, ki je deloval od leta 2016 do 2019, torej v času velike krize evropske migracijske politike. Lihtenvalnerjeva se osredotoča na procese radikalnega izobraževanja odraslih, ki so bili organizirani v sklopu tega projekta in katerih cilj sta bila opolnomočenje in družbena vključenost ljudi, ki iščejo pribežališče ali azil. Na podlagi participatornega opazovanja in poglobljenih intervjujev s stanovalci, ki vključujejo novoprispele migrante in lokalne aktiviste, članek pokaže, da je bil projekt City Plaza Hotel vzpostavljen kot projekt protihegemonske skupnosti, ki je pod vprašaj postavila družbeno izključevanje in revščino novoprispele populacije migrantov. Kot projekt skupnosti je nastal znotraj sovražnega lokalnega okolja, za katerega je bilo značilno rasistično nasilje do migrantskih skupnosti. Eden od izrecnih ciljev projekta je bil izkoreniniti to nasilje, se upreti hegemonskim diskurzom in praksam ter ponuditi alternativo krizni situaciji, ki sta jo ustvarili evropska in grška migrantska politika. City Plaza Hotel je tako postal dom 350 stanovalcem različnih kulturnih in jezikovnih okolij ter ustvaril skupnost, temelječo na (nad)nacionalni solidarnosti, sodelovalnem vključevanju in kolektivnem učenju. Skupnost, ki je nastala na podlagi projekta City Plaza Hotel, je vzpostavila demokratične in vključujoče načine upravljanja, ki so v hegemonskih politikah neoliberalizma odsotne. Z dialoškimi pristopi radikalnega izobraževanja odraslih je skupnost opolnomočila novoprispele člane, jim ponudila priložnost družbene vključenosti in ozaveščala splošno javnost o novonastali skupnosti. Slednje je dosegala z odprto in inovativno uporabo medijev, javnih izobraževalnih dogodkov in sodelovanja na protestih.

Prispevek Hane Radilovič in Boruta Brezarja obravnava boj za pravice tujih študentov na slovenskih univerzah. Avtorja sta se v dogajanje vključila prek Gibanja za dostojno delo in socialno družbo, ki se bori proti naraščajoči prekarnosti, ter tako z metodo participatornega akcijskega raziskovanja obravnavata razmere, s katerimi se srečujejo tuji študenti v Sloveniji, in specifične kampanje solidarnosti, ki želijo te razmere izboljšati. Njune prakse radikalnega izobraževanja odraslih združujejo razredni boj in večplastnost identitet v upor neoliberalnim in etnonacionalističnim napadom na delavske in socialne pravice ter pravice migrantov, ki vključujejo tudi tuje študente v Sloveniji. Članek pokaže, kako Gibanje za dostojno delo in socialno družbo, ki je tudi mednarodno usmerjena organizacija, omogoča medsebojno učenje, na podlagi katerega se je razvijalo tudi kritično razmišljanje o specifični situaciji tujih študentov. Razmere zanje so se začele slabšati leta 2012, ko jim je bila na podlagi varčevalnih ukrepov odvzeta možnost pridobivanja državnih štipendij,

leta 2021 pa je desničarska vlada poostrila pogoje za pridobitev študentskega vizuma in omejila vpisna mesta za tuje študente na fakultetah za medicino. Razvilo se je solidarnostno gibanje, ki je sodelovalo s tujimi študenti in drugimi aktivisti ter organizatorji pri protestih, komuniciranju z mediji, prek katerega so ozaveščali javnost in pritiskali na pristojne organe. Posledično so bili na medicinske fakultete sprejeti vsi tuji študenti, ponovno pa veljajo tudi prejšnja pravila za pridobitev vizuma.

V naslednjem prispevku Gorazd Kovačič analizira okoliščine in razloge za stavko na slovenskih univerzah, do katere je prišlo 9. marca 2022 in ki se v širšem kontekstu navezuje tudi na neoliberalen pritisk, ki je sledil krizi, spodbudil pa je tudi boj za pravice tujih študentov, ki ga v svojem prispevku obravnava Radilovičeva in Brezar. Na podlagi osebne vpletenosti in rabe (ne)objavljenih internih sindikalnih gradiv in dokumentov ključnih nosilcev socialnega dialoga v javnem sektorju Kovačič analizira politike ključnih nosilcev, njihova medsebojna razmerja in razloge za stavko. Ugotavlja, da je povod za stavko sledil logiki rivalstva med sindikati javnega sektorja v času zaostritve socialnega dialoga med sindikati in vlado. Kljub temu so se stavkovne zahteve nanašale na notranje cilje ustanov visokega šolstva. Stavka je tako naslovila nakopičene posledice šibkega finančnega stanja ustanov visokega šolstva, neenake razmere za delo, nizke plače nekaterih skupin zaposlenih ter neupoštevanje specifičnih načinov dela in potreb zaposlenih v visokem šolstvu v okviru veljavne kolektivne pogodbe. Poglavitna cilja stavke sta bila v kolektivni pogodbi zagotoviti boljše delovne pogoje v povezavi s pedagoškimi normativi, sobotnim letom, raziskovalnimi sredstvi in delom na daljavo ter dvig plač nekaterih skupin zaposlenih na raven, ki je primerljiva z drugimi dejavnostmi v javnem sektorju. Prispevek omogoča dober vpogled v problematiko, s katero se soočajo različni delavci v slovenskem visokem šolstvu, in poudari pomen sindikalnega organiziranja v njem.

Zadnji prispevek tokratne številke obravnava učiteljsko izkušnjo v programih integracije priseljencev, temelječih na modelu integracije, ki upošteva »bančni« model izobraževanja (Freire, 2005; Samaluk, 2020). Avtorica prispevka je Jana Lovrec Srša, izkušena predavateljica slovenskega jezika v programu Začetna integracija priseljencev. Obravnava jezikovne ovire, s katerimi se soočajo novi priseljenci iz Bosne in Hercegovine ter Srbije pri učenju slovenščine, ter poda uporabne primere in metode, ki jih uporablja pri poučevanju slovenskega jezika pri teh skupinah. Njene izkušnje so lahko dobra podlaga za delo drugih učiteljev, prostovoljcev ali aktivistov, ki pomagajo drugim pri učenju slovenskega jezika.

Barbara Samaluk in Sarah Kunz

LITERATURA IN VIRI

- Adamson, F. in Tsourapas, G. (2020). The migration state in the Global South: Nationalizing, developmental, and neoliberal models of migration management. *International Migration Review*, 54(3), 853–882. <https://doi.org/10.1177/0197918319879057>
- Anderson, B. (2013). *Us and them? The dangerous politics of immigration control*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199691593.001.0001>
- Baptiste, I. (2001). Educating lone wolves: Pedagogical implications of human capital theory. *Adult Education Quarterly*, 51(3), 184–201. <https://doi.org/10.1177/074171360105100302>
- Christoph, W. in Kron, S. (ur.). (2019). *Solidarity cities in Europe: Charity or pathways to citizenship: A new urban policy approach*. Rosa Luxemburg Stiftung. https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publicationen/Broschur_SolidarischeStaedte_engl_web.pdf
- Curthoys, A. in Lake, M. (ur.). (2006). *Connected worlds: History in transnational perspective*. Australian National University Press. <http://doi.org/10.22459/CW.03.2006>
- de Haas, H., Castles, S. in Miller, M. J. (2020). *The age of migration*. Guilford Press.
- de Haas, H., Natter, K. in Vezzoli, S. (2018). Growing restrictiveness or changing selection? The nature and evolution of migration policies. *International Migration Review*, 52(2), 324–367. <https://doi.org/10.1111/imre.12288>
- Findlay, A., McCollum, D., Shubin, S., Apsite, E. in Krisjane, Z. (2013). The role of recruitment agencies in imagining and producing the 'good' migrant. *Social & Cultural Geography*, 14(2), 145–167. <https://doi.org/10.1080/14649365.2012.737008>
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the Oppressed* (30th anniversary ed.). Continuum.
- Glick Schiller, N. in Salazar, N. B. (2013). Regimes of mobility across the globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.723253>
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks* (izvirnik objavljen 1971). International publishers.
- Grayson, J. (2014). Migration and adult education: Social movement learning and resistance in the UK. *European journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 5(2), 177–194. <https://doi.org/10.3384/rela.2000-7426.rela9050>
- Hansen, B. R. in Zechner, M. (2017). Intersecting mobilities: Declassing and migration from the viewpoint of organising within and against precarity. *Movements*, 3(1), 109–126.
- Hardoon, D. (2017). *An Economy for the 99%* [Oxfam briefing paper]. Oxfam.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Holst, J. D. (2018). From radical adult education to social movement learning. V M. Milana, S. Webb, J. Holford, R. Waller in P. Jarvis (ur.), *The Palgrave international handbook on adult and lifelong education and learning* (str. 75–92). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55783-4_5
- Hooks, B. (2013). *Teaching community: A pedagogy of hope*. Routledge.
- Kump, S. (2004). Radikalno izobraževanje odraslih: Integralni del procesa družbenih sprememb. *An-drargoška spoznanja*, 10(1), 8–24. <https://doi.org/10.4312/as.10.1.8-24>
- Kump, S. (2012). Družbena gibanja – prostori radikalnega izobraževanja odraslih. *Sodobna pedagogika*, 63(3), 18–38.
- Kunz, S. (2020). A business empire and its migrants: Royal Dutch Shell and the management of racial capitalism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 45(2), 377–391. <https://doi.org/10.1111/tran.12366>
- Lake, M. in Reynolds, H. (2008). *Drawing the global colour line: White men's countries and the international challenge of racial equality*. Cambridge University Press.

- Lindquist, J., Xiang, B. in Yeoh, B. S. (2012). Opening the black box of migration: Brokers, the organization of transnational mobility and the changing political economy in Asia. *Pacific Affairs*, 85(1), 7–19. <https://doi.org/10.5509/20128517>
- Macrine, S., McLaren, P. in Hill, D. (ur.). (2009). *Revolutionizing pedagogy: Education for social justice within and beyond global neo-liberalism*. Springer. <https://doi.org/10.1057/9780230104709>
- Mau, S., Gülzau, F., Laube, L. in Zaun, N. (2015). The global mobility divide: How visa policies have evolved over time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(8), 1192–1213. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1005007>
- McKeown, A. (2004). Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), 155–89. <https://doi.org/10.1353/jwh.2004.0026>
- McLaren, P. (2020). The future of critical pedagogy. *Educational Philosophy and Theory*, 52(12), 1243–1248. <https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1686963>
- McLaren, P. (19. 9. 2021). Paulo Freire at 100. *Tribune Magazine*. <https://bit.ly/3Qy8Ulu>
- Moir, S. in Crowther, J. (2014). Learning for employability? Ideas to reassert a critical education practice in communities. *Cuestiones Pedagógicas*, 23, 43–64.
- Mongia, R. (2018). *Indian migration and empire: A colonial genealogy of the modern state*. Duke University Press.
- Morrell, E. (2015). *Critical literacy and urban youth: Pedagogies of access, dissent, and liberation*. Routledge.
- Murray, R. (2022). UK university initiatives supporting forced migrants: Acts of resistance or the reproduction of structural inequalities? *Migration and Society*, 5(1), 99–114. <https://doi.org/10.3167/arms.2022.050109>
- Neumayer, E. (2006). Unequal access to foreign spaces: How states use visa restrictions to regulate mobility in a globalized world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31(1), 72–84. <https://doi.org/10.2139/ssrn.695122>
- Nghi Ha, K. (2010). Integration as colonial pedagogy of postcolonial immigrants and people of colour: A German case study. V E. G. Rodriguez, M. Boatca in S. Costa (ur.), *Decolonizing European Sociology* (str. 161–178). Ashgate.
- Peck, J. (2010). *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press.
- Però, D. (2020). Indie unions, organizing and labour renewal: Learning from precarious migrant workers. *Work, Employment and Society*, 34(5), 900–918. <https://doi.org/10.1177/0950017019885075>
- Pistotnik, S., Lipovec Čebren, U. in Kozinc, N. (2016). »Ta prostor je postal naš, skupen prostor. To je zame cilj Fronte.«: Intervju z aktivistkama in aktivistom Protirasistične fronte brez meja. *Časopis za kritiko znanosti*, 44(264), 99–118. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-FSN01PGG>
- Robinson, C. J. (2000). *Black marxism: The making of the black radical tradition* (izvirnik objavljen 1983). University of North Carolina Press.
- Samaddar, R. (2020). *The postcolonial age of migration*. Routledge.
- Samaluk, B. (2014). Racialised “price-tag”: Commodification of migrant workers on transnational employment agencies' websites. V M. Pajnik in F. Anthias (ur.), *Work and the challenges of belonging: Migrants in globalizing economies* (str. 154–177). Cambridge Scholars Publishing.
- Samaluk, B. (2016). Migration, consumption and work: A postcolonial perspective on post-socialist migration to the UK. *Ephemera*, 16(3), 95–118.
- Samaluk, B. (2020). Integration as a multi-way process: A case study of innovative migrant integration projects in Slovenia. *Andragoška spoznanja*, 26(3), 103–120. <https://doi.org/10.4312/as.26.3.103-120>
- Samaluk, B. (2021). Precarious education-to-work transitions: Entering welfare professions under a work-farist regime. *Work, employment and society*, 35(1), 137–156. <https://doi.org/10.1177/0950017020931335>

- Sassen, S. (2015). *Losing control? Sovereignty in an age of globalisation*. Columbia University Press.
- Shachar, A. (2016). Selecting by merit: The brave new world of stratified mobility. V S. Fine in L. Ypi (ur.), *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Mobility* (str. 175–201). Oxford University Press.
- Shenk, T. (2. 4. 2015). What exactly is neoliberalism? [Timothy Shenk interview with Wendy Brown]. *Dissent Magazine*. <https://www.dissentmagazine.org/blog/booked-3-what-exactly-is-neoliberalism-wendy-brown-undoing-the-demos>
- Smith, L. H. (2019). Epistemic decoloniality as a pedagogical movement: A turn to anticolonial theorists such as Fanon, Biko and Freire. V T. Kleibl, R. Lutz., N. Noyoo, B. Bunk, A. Dittmann in B. Seepamore (ur.), *The Routledge handbook of postcolonial social work* (str. 113–126). Routledge.
- Somers, M. R. (2008). *Genealogies of citizenship: Markets, statelessness & the right to have rights*. Cambridge University Press.
- Stenning, A., Smith, A., Rochovská, A. in Świątek, D. (2010). *Domesticating neoliberalism: Spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities*. Wiley-Blackwell.
- Štempihar, M. (2020). *Eseji iz kritične pedagogike: O solidarnosti in skrbi za obče dobro v neoliberalnem svetu*. Sophia.
- van den Broek, D., Harvey, W. in Groutsis, D. (2016). Commercial migration intermediaries and the segmentation of skilled migrant employment. *Work, employment and society*, 30(3), 523–534. <https://doi.org/10.1177/0950017015594969>
- Varatharajah, S. in Hilal, M. (2022). *English in Berlin: Exclusions in a cosmopolitan society*. Wirklichkeitsbooks.

EDITORIAL

Barbara Samaluk, Sarah Kunz

UNEQUAL MOBILITY REGIMES AND RADICAL ADULT EDUCATION IN NEOLIBERAL TIMES

ABSTRACT

This special issue brings together contributions that explore the contemporary relevance of radical adult education foundations and existing and emerging radical adult education spaces and initiatives, which share an aim to critically examine and mobilise against today's unequal neoliberal migration and mobility regimes. The contributions focus on initiatives that have radical educational components in the broadest sense, are (co-)developed by migrants, refugees, and other migrantised and minoritized people, and which aim at a progressive intervention in the realities under investigation.

Keywords: *radical adult education, critical pedagogy, unequal mobility regimes, migration, neoliberalism*

UNEQUAL MOBILITY REGIMES IN NEOLIBERAL TIMES

Access to and conditions of international migration and mobility today are historically structured by interlocking political and economic projects ranging from past imperialism to more recent neoliberalism. Neoliberalism emerged in the 1970s as an economic theory and project and became central to the political programmes of influential international organisations such as the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank. It has since been adopted and promoted by governments and supra-national bodies like the European Union across the globe (Harvey, 2005; Peck, 2010). Neoliberal interventions value market exchange and increased competition and emphasize the significance of individual self-interest and contractual relations as a guide to all human relations and actions.

Barbara Samaluk, PhD, Assist. Prof., *Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, University of Ljubljana, barbara.samaluk@ff.uni-lj.si*

Sarah Kunz, PhD, Lecturer and Leverhulme Early Career Fellow, *Department of Sociology, University of Essex, sarah.kunz@essex.ac.uk*

The expansion of neoliberal economic policy and its market logic has meant large-scale deregulation and privatisation, de-funding of public life, welfare state retrenchment and the increasing commodification of education, health and other arenas of social life (Harvey, 2005; Samaluk, 2016; Sassen, 2015; Stenning et al., 2010). Neoliberalism has been influential not only as an economic project but also as a “governing rationality” (Shenk, 2015) that “economizes” everything and everyone, all social relations and institutions: “human beings become market actors and nothing but, every field of activity is seen as a market, and every entity (whether public or private, whether person, business, or state) is governed as a firm” (Shenk, 2015, p. 1).

Decades of neoliberal economic and social interventions have been responsible for increasing socio-economic inequality within and between countries and the growing power of individual and corporate economic elites the world over. Accordingly, in 2005,

the income gap between the fifth of the world’s people living in the richest countries and the fifth in the poorest was 74 to 1 in 1997, up from 60 to 1 in 1990 and 30 to 1 in 1960. (Harvey, 2005, p. 19)

This trend has further intensified since: since 2015 the richest 1% have owned more wealth than the rest of the planet so that today the richest eight men own the same wealth as the poorest half of the world (Hardoon, 2017). Since the 1980s there have been extraordinary surges in income inequality also *within* many countries undergoing neoliberal “shock therapies”, which has since the 1990s also included post-socialist countries. Today, we thus have the greatest economic inequality in modern history (Piketty, 2014). Even the IMF, historically one of the key architects and defenders of neoliberal politics, now recognises that “some” neoliberal policies – they highlight specifically the liberalisation of cross-border capital flows and austerity politics – have increased inequality (Ostry et al., 2016, p. 38) and the 2012 World Economic Forum, too, identified rising economic inequality as “a major threat to social stability” (Hardoon, 2017).

The impact of the neoliberal policies on migration and mobility has been complex and manifold. Yet, one overarching consequence of neoliberal capitalist globalisation has been that, reflecting growing socio-economic inequality, access to international mobility and migration, too, has become increasingly unequal (de Haas et al., 2018; Mau et al., 2015; Neumayer, 2009; Shachar, 2016). Brown (Shenk, 2015) argues that, as a governing rationality,

neoliberalism construes even non-wealth generating spheres in market terms, submits them to market metrics, and governs them with market techniques and practices. Above all, it casts people as human capital who must constantly tend to their own present and future value. (p. 1)

In the context of migration and mobility, neoliberal globalisation has implied the formation of regulatory regimes that facilitate the hypermobility of capital, goods, services,

information – and selected people whose mobility is framed as “valuable” within neo-liberal capitalist frameworks (e.g., those labelled “highly skilled migrants”, “knowledge workers”, “expatriates”, “investors” or “digital nomads”) (Kunz, 2020b). Yet, free, self-directed and dignified mobility is increasingly reserved for the privileged few, while the global majority faces growing restriction, securitization and even criminalisation of their mobility. To understand these developments, an analytical focus on regimes of mobility thus

calls attention to the role both of individual states and of changing international regulatory and surveillance administrations that affect individual mobility [...] and reflects a notion of governmentality and hegemony in which there are constant struggles to understand, query, embody, celebrate and transform categories of similarity, difference, belonging and strangeness. (Glick Schiller & Salazar, 2013, p. 189)

In the current neoliberal global political economy, as Adamson and Tsourapas (2020) discuss, states are incentivised “to capitalize on cross-border mobility, treating both voluntary and forced migration as a commodity that can be utilized to enhance state revenue and power”. The “Neoliberal Migration State” (Adamson & Tsourapas, 2020), they argue, monetises migration flows, for example, via citizenship-by-investment schemes and the use of refugees and migrants to extract revenue from richer states or international organisations. Historically, the white settler colonies and immigration countries such as the USA, Canada, Australia, and New Zealand have been fore-runners in the neo-liberalisation of migration policies as “who is permitted into these countries, and under what circumstances, are leveraged by economic considerations of suitability” (Simon-Kumar, 2015, p. 1172). This neo-liberalisation did not replace but interact with these countries’ previous racialised rationalities of migration governance. Accordingly, Simon-Kumar (2015) has found a “complex inter-weaving between neoliberalism and race politics in New Zealand’s migration policy” (p. 1172). Her analysis of constructions of the “desirable migrant” shows that

while desirability was marked by race throughout the mid-1990s, in the new century, [...] in what seems to be an emerging form of new race politics, the desirable migrant is constructed as someone who shares similarities in global, consumptive ‘culture’, regardless of race. (Simon-Kumar 2015, p. 1172)

Today’s neo-liberalised mobility regimes thus need to be understood in a historical and transnational perspective. The process of neo-liberalising migration governance was one of creative destruction and selective recuperation. It entailed the transformation and dismantlement of prior institutional frameworks and powers such as traditional forms of state sovereignty, social and labour relations, welfare policies and provisions, and ways of life and thought (Harvey, 2005; Stenning et al., 2010). Yet, histories of immigration governance also show the transposition of imperial and colonial forms of governance and

pedagogy into present-day migration regimes. As Walters (2015) argues, modern migration policy took shape “in the space opened up by the breakdown of colonial systems and the formal shift away from [...] state racism”, “while also carrying over and reorganizing key practices invented by colonial power” (p. 15). While current neoliberal policies thus often rely on novel ideologies, logics, and technologies, they entail crucial continuities with capitalisms’ historic drive for increasing accumulation that has always relied on unequal (im)mobility regimes that empowered the few and disenfranchised the many (Glick Schiller & Salazar, 2013). Imperial capitalism and expansion centrally relied on mobility and migration for its military and economic conquest of and rule over new territories and populations. The labour and settler migration regimes enabling colonial and new world economies and fuelling European industrialisation relied on interconnected (im)mobilities, ranging from the free movement of imperial explorers and corporate managers to the forced mobilisation of enslaved and indentured workers (Curthoys & Lake, 2006; Kunz, 2020a; Lake & Reynolds, 2008; McKeown, 2004; Mongia, 2018; Robinson, 1983/2000; Samaddar, 2020). After the wave of political decolonisation in the middle of the previous century, the Global North again relied on the unequal mobility of former colonial subjects and diverse other migrants into Euro-America, for example, to help build emerging welfare states and contribute to social reproduction in what was the post-war “welfare state compromise” (Paul, 1997; de Haas et al., 2020).

The neo-liberalisation of migration is further bolstered by the growth of “migration industries” that profit from and intervene in migration and mobility both at the privileged and the exploited ends of the spectrum. This includes, for example, a growing transnational intermediary (labour) migration industry, whose geographical expansion has been stimulated by the neo-liberal deregulation of various diverse local economies (Coe et al., 2007; de Haas et al., 2020; Samaluk, 2014). This industry includes for-profit operations ranging from formal transnational recruitment agencies to informal agents, smugglers, and other intermediaries (de Haas et al., 2020). These intermediaries offer services to migrants and employers and act as gateways through which migrants gain information about and organise initial working-living arrangements in destination countries. As such, intermediaries have the power to commodify and market migrant labour through sought after embodied and attitudinal features, condition their mobility, channel them into particular entry level jobs and shape their labour market outcomes (Findlay et al., 2013; Lindquist et al., 2012; Samaluk, 2014, 2016; van den Broek et al., 2016). At the other end of the spectrum, a fast-proliferating global citizenship and residence industry helps create purchasable mobility channels and new legal loopholes for the global rich (Boatcă, 2016; Kalm, 2022; Shachar, 2018). Residence and citizenship by investment (RCBI) schemes that allow residence or bestow citizenship regardless of regular naturalisation criteria in return for a one-off payment either into a government fund or a designated investment are a booming business. These programmes not only open up wealth-based channels of mobility in an era of hardening enclosure but have spurred the growth of a profitable industry that actively lobbies the further proliferation of RCBI and powerfully shapes the nature of such programmes. These firms advise potential “investor citizens” and administer their

applications, while also designing and sometimes even running RCBI programmes for governments, conducting due diligence, and putting on promotional events where states compete to sell their citizenship.

The institution of citizenship has thus been profoundly affected by the advance of neoliberalism as it, too, is increasingly re-articulated in contractual economic terms. To discuss today's contestation of citizenship, Sassen (2015) uses the construct of "economic citizenship", which "does not belong to citizens. It belongs to firms and markets, particularly the global financial markets" (pp. 38–44). Being "global" gives these actors power over governments and it is thus these new "economic citizens" are increasingly able to make claims on governments. These claims, in turn, contribute directly to the erosion of individuals' political, civil, and social rights traditionally associated with citizenship in the context of the formation of welfare states in the Global North (Marshall, 1950/2009).¹ As Sassen (2015) discusses, hypermobile capital is constantly in search of short-term profit opportunities around the globe, rather than long-term economic and social developments. This *modus operandi* of global "economic citizens", who rely on foreign direct investment, structural adjustment programmes, bailouts and trade agreements to affect the capacities of individual governments to (de)regulate their economies (Federici, 2012), has transformed the sovereignty of the nation state and eroded its solidaristic compromise and civil, political, and especially social citizenship rights: "today's welfare state crisis, growing unemployment, and growing earnings inequality in all the highly developed countries can certainly be read as signalling a change in the entitlements of citizens" (Sassen, 2015, p. 39). Indeed, research in these countries shows growing unemployment and precarity that is being addressed through workfarist social and active labour market policies, which are cutting social benefits and increasing market discipline on unemployed and precarious citizens (Greer, 2016), and through ever stricter migration policies restricting and conditioning the mobility of the global poor (Anderson, 2013, 2016; Balibar & Wallerstein, 1991). In this regard, Somers (2008, pp. 2–3) talks about a shift from *social* (Marshall, 1950/2009) to *contractual citizenship* that implies fundamental changes in the relationship between the state and its citizens, turning it into *quid pro quo* market exchange. The shift to contractual mobility and citizenship regimes thus evinces a neoliberal "contractual morality" that, as shown, recuperates old class divisions, racisms, and sexism to construct (un)deserving and migrantised citizens and (un)acceptable migrants.²

1 For a critique of this traditional, arguably Eurocentric and "methodologically nationalist" conceptualisation of the role of citizenship, and a discussion of its *other* function, namely to maintain global inequality, see e.g. Shachar (2009) and Boatcă (2016).

2 In this paper we recognise that the term "migrant" is neither clear-cut, stable nor neutral, and can varyingly include statistically or legally defined categories of "migrants" as well as "migrantised" citizens; as Anderson (2019) writes, "once migration is no longer at the border it becomes 'race', and minority ethnic citizens are often already 'migrantized'" (p. 8).

NEOLIBERALISM AND RADICAL ADULT EDUCATION

Structural inequality, exploitation, and oppression are never maintained solely by force or coercion but, as Gramsci (1971/1992) argued in his famous *Prison Notebooks*, also by hegemonic ideologies that normalise or naturalize these social conditions and produce consent. By normalising the worldview of the rulers, hegemonic ideologies achieve a situation where those oppressed and exploited by unequal social orders still “consent” to the very social order that oppresses them. As Bates (1975) defined it, hegemony “means political leadership based on the consent of the led, a consent which is secured by the diffusion and popularization of the worldview of the ruling classes” (p. 352; see also Jones, 2006). These ideologies, as Fanon (1967) highlighted, create systemic double standards and ideologically reverse social reality by hiding the structural violence of the social system and reframing resistance as violence. Power is thus attained not (solely) through force, but through consent to hegemonic ideas, which are being (re)produced through education, media, and religious institutions. The list of these institutions today also includes powerful transnational actors, such as the IMF and the World Bank, which have contributed to the contemporary globalised hegemony of neoliberal ideas, which have “become incorporated into the common-sense way many of us interpret, live in, and understand the world” (Harvey, 2005, p. 3).

It is in this situation that radical adult education intervenes to “re-politicise” social conditions and inequalities. Since hegemony is built upon consent, there always emerge counter-hegemonic movements that challenge the established ideas, norms, and socio-economic order (Kump, 2004, 2012). Neoliberalism has thus also inspired resistance and transnational solidarity movements, many of which have drawn on principles of radical thinking and praxis to challenge neoliberalism’s supposed common-sense and inevitability, such as the Anti-Globalisation or Global Justice movement and its accompanying Social Forums (Holst, 2018). Radical adult education stands in a tradition of critical pedagogy that champions active learning with a goal of emancipation and social change. It derives from Marxist thinkers Antonio Gramsci and Paulo Freire, who developed their theories from their work within labour and literacy movements, and has been key to counter-hegemonic struggles all over the world. While these two thinkers operated in different times and contexts, and had diverse approaches, they both argued that education is not neutral, but linked to (counter-)hegemonic struggles, and a necessary element for the emancipation of oppressed groups (Kump, 2012).

Especially Freire’s work has had a profound and lasting impact on pedagogy and adult education, as well as the social sciences more broadly. His classic work, *Pedagogy of the Oppressed*, was first published in Portuguese in 1968. At the heart of Freire’s work stands a critique of what he calls the “banking” concept of traditional education, which he identifies as an instrument for oppression. In the banking model of education, students are asked to “receive, file and store” knowledge which the educator “considers to constitute true knowledge”, rather than to critically and actively co-create knowledge (Freire, 2005). Underwriting this banking concept is the assumption of a “dichotomy between human beings and

the world”, where people are not “historical beings” that actively intervene in their reality, but are “merely in the world” (Freire, 2005, p. 4, 75). Poor people especially are seen as passive, receiving entities, and education should “make them more passive still, and adapt them to the world” (Freire, 2005, p. 76). This model of education is thus “well suited to the purposes of the oppressors, whose tranquillity rests on how well people fit the world the oppressors have created, and how little they question it” (Freire, 2005, p. 76). As Simone de Beauvoir noted, “the interests of the oppressors lie in ‘changing the consciousness of the oppressed, not the situation which oppresses them’” (as cited in Freire, 2005, p. 74). Banking educational theory and practice are thus “immobilizing and fixating forces” that “will never propose to students that they critically consider reality” (Freire, 2005, p. 4, 74).

This banking concept of education underwrites neoliberal hegemonic ideology, governance and pedagogy, whose primary aim is to raise individualised, flexible and complacent workers and consumers (Štempihar, 2020). As discussed, neoliberalism operates in different registers, as an ideology, economic and political governance, and as a form of public pedagogy, which is “at war against public values, critical thinking and all forms of solidarity, based on ideas of cooperation, social responsibility and common good” (Giroux, 2015, as cited in Štempihar, 2020, p. xxi). Such neoliberal education is corporate-driven and prescribes an endless accumulation of human capital that is supposed to make individuals more competitive and employable in a seemingly free and meritocratic labour market, which is in fact characterised by structural unemployment, growing precarity and segmentation and division of labour (Baptiste, 2001; McLaren, 2020; Moir & Crowther, 2014; Samaluk, 2021).

In opposing the “banking” approach to education, Freire (2005) advances a horizontal humanist and libertarian pedagogy that draws on Marxist, feminist, and anti-colonial thought. The principles of his radical pedagogy are dialogue, ongoing self-reflection combined with transformative action, and an understanding of the interrelations of the individual and the historical structures which it exists within. In this relational and constructive approach, all are both “simultaneously teachers and students”, they are critical co-investigators that engage in dialogue to learn from each other, as “the teacher presents the material to the students for their consideration, and re-considers her earlier considerations as the students express their own” (Freire, 2005, p. 72, 80–81). Grounded in this constructivist and relational understanding of education, Freire’s literacy education in Brazil was not just about teaching people *how to read the word* but *how to read the world* (McLaren, 2021). Freire’s model affirms men and women as evolving beings and active agents in “a likewise unfinished reality” (Freire, 2005, p. 84). This “transformational” character of reality means that education must be “an ongoing activity” that “intervenes in reality” (Freire, 2005, p. 81). Education “as the practice of freedom—as opposed to education as the practice of domination” is thus grounded in a recognition of people and their world as inter-dependent, it “denies that the world exists as a reality apart from people. Authentic reflection considers neither abstract man nor the world without people, but people in their relations with the world” (Freire, 2005, p. 81).

Education in this sense enables a process of conscientization that involves the development of critical literacy that helps understand and thus impact on the world. One of Freire's central terms, conscientization refers to "learning to perceive social, political and economic contradictions, and to take action against the oppressive elements of reality" (Freire, 2005, p. 35). Liberating education "consists in acts of cognition, not transferals of information" and conscientization is the process "by means of which the people, through a true praxis, leave behind the status of objects to assume the status of historical Subjects" (Freire, 2005, p. 79, 160). The Freirean approach encompasses a politics of critical literacy education that always starts with lived experiences of the oppressed:

that involves problem posing and positioning of students as teachers and intellectuals involved in intense dialogic exchanges and a continual interrogation of the world around them. [...] [T]his includes acknowledging one's own humanity as well as being informed and engaged participants in the process of social change. (Morrell, 2015, p. 55)

Ultimately, the greater humanistic and historical task of the oppressed here becomes "to liberate themselves and their oppressors as well" (Freire, 2005, p. 44). The aim is for everyone – those who benefit from the present social order and those who do not – to unlearn oppressive models of organising society.

Though Freire developed his approach and theory in working with illiterate adult peasants in Latin America, his practical and theoretical insights have been used in diverse educational contexts all over the globe. They were especially inspired by and relevant for anti-colonial liberation struggles that included literacy programmes, for example, in Tanzania and post-revolutionary former Portuguese colonies such as Guinea-Bissau and Mozambique that focused on the re-Africanisation of their countries (McLaren, 2021). While his work was initially taken up primarily in the decolonising Global South, it was later adopted also by educators, philosophers, and activists in North America and Europe working with urban youth, migrant and precarious workers (Fiedler et al., 2020; Holst, 2018; Kump, 2012; McLaren, 2021; Morrell, 2015; Precarious Workers Brigade, 2017). Ideas of critical/radical pedagogy and adult education have since been utilised and further developed within decolonial, feminist, anti-racist and global justice struggles (Holst, 2018; Hooks, 2013; Macrine et al., 2009; Smith, 2019). Freire's work has also had a lasting impact on scholarship. In 2016, *Pedagogy of the Oppressed* was found to be the third most cited book in the social sciences (Green, 2016).

Yet, this critical educational and scholarly legacy is often obscured by the above outlined hegemonic neoliberal ideas, governance, and education. Moreover, Freire's work and its critical legacy are also explicitly targeted by right-wing politicians and the culture wars they fuel, as exemplified by "Bolsonaro's attempts to extinguish Freire's memory or US Republican attacks on critical race theorists and Marxist educators" (McLaren, 2021, p. 1). As McLaren (2020) argues, all this makes Freire's work highly relevant today and the

future of critical pedagogy “can be seen on the streets, on the picket lines, among young and old alike working to save communities assaulted by corruption and neglect and striving amidst great odds to create sanctuary cities for immigrants” (p. 1247).

RADICAL ADULT EDUCATION ON NEOLIBERAL MOBILITY REGIMES

Throughout history, uneven mobility regimes have been achieved not only through securitised border-zones and militarised push-back operations, or detention and deportation, but also through racialised, classed and gendered ideologies that pose unjust mobility regimes as fair, meritocratic or inevitable, that frame those called migrants as quintessential social Others or threats, and by accordant forms of education that supposedly aim to “civilise”, discipline or assimilate them (Lange & Baillie Abidi, 2015; Glick Schiller & Salazar, 2013). As shown above, unequal mobility regimes are today bolstered by a hegemonic neoliberal consensus that it is economically necessary to lift border controls for the flow of capital and its owners on the one hand, and restrict borders for less privileged migrants and refugees on the other (Sassen, 2015). It is thus important to understand how this consensus is built and how it can be challenged.

As a form of governance, neoliberalism has been found to bring about a profound “depoliticisation” of social decision making, including decision-making on mobility, where “neoliberal political rationalities act to condition the limits of political possibility” (Darling, 2016, p. 232). For example, Darling (2016) examines the UK Home Office’s 2010 decision to privatise the accommodation and reception services for asylum seekers. In this new context, “framing asylum seekers as a burden” is “both a move to position asylum as a specific and managerial issue, and at the same time reiterates an economic account of asylum as a question of resource allocation, cost and productivity” (Darling, 2016, p. 230). Ultimately, Darling (2016) argues, this move not only produced an “asylum market” but also represented a form of “depoliticization” that “acts to constrain the possibilities of political debate and to predetermine the contours of those policy discussions that do take place” (p. 230).

Freire’s *Pedagogy of the Oppressed*, although published more than five decades ago, reads decidedly current also in today’s context of migration and mobility. As Freire (2005) argues, in the oppressors’ narratives, “it is always the oppressed who are ‘disaffected’, or ‘violent’, ‘barbaric’, ‘wicked’, or ‘ferocious’ when they react to the violence of the oppressors” (p. 74). Importantly, Freire (2005) notes, oppressed social groups will not be called “the oppressed” but – depending on whether they are fellow countrymen or not – „those people“ or „the blind and envious masses“ or „savages“ or „natives“ or „subversives“ (p. 74). Nowadays, one might add “migrants” to this list. As Freire (2005) continues, oppression involves positioning the oppressed “as the pathology of the healthy society”, which must therefore be adjusted, „integrated“ or „incorporated” into the healthy society. This positioning of the oppressed as marginal and troublesome social groups, who need to be educated to help them adapt and integrate, invisibles and obscures not

only their already belonging and participation in a society, but also the social structures of oppression that actually need transforming:

The truth is, however, that the oppressed are not “marginals”, are not people living “outside” society. They have always been “inside”—inside the structure which made them “beings for others”. The solution is not to “integrate” them into the structure of oppression, but to transform that structure so that they can become “beings for themselves” (Freire, 2005, p. 74).

Similar discursive strategies have also been identified in assimilationist and some integrationist political discourses on migration today. As Nghi Ha (2010) argues, “elements of colonial fantasies and discourses re-emerged in political debates around ‘integration’” (p. 162). This does not imply a direct and unaltered reproduction but a reliance on similar pedagogical strategies, for instance, when “integration courses as well as colonial education promise to transplant the superior Western rational knowledge, its more valuable culture and ultimately the enlightenment of liberal freedom to people of colour, who are subjected to this knowledge transfer process” (Nghi Ha, 2010, p. 162). Education was key to European imperial powers’ late colonial projects which professed a civilising mission, trusteeship and development and the education of colonised subjects. As Nghi Ha (2010) notes, “colonial education was significant in the attempt to fabricate an ideological and cultural consent between colonial authority and its colonized subjects” and “by promoting racist stereotypes and colonial objectives, pedagogy as a modern cultural control technique of the self in the Foucauldian sense, effectively helped to shape colonial societies within a world system” (p. 161).

Accordingly, Donaldo Macedo (2005), in his foreword to the 30th edition of *Pedagogy of the Oppressed*, recounts the relevance the book had for him as a young, colonised man in Cape Verde, and for fellow students from other nations “struggling to overthrow totalitarianism and oppression”. As Macedo (2005) writes:

Paulo Freire’s invigorating critique of the dominant banking model of education leads to his democratic proposals of problem-posing education where “men and women develop their power to perceive critically the way they exist in the world with which and in which they find themselves; they come to see the world not as a static reality but as a reality in the process of transformation”. This offered to me – and all of those who experience subordination through an imposed assimilation policy – a path through which we come to understand what it means to come to cultural voice. It is a process that always involves pain and hope; a process through which, as forced cultural jugglers, we can come to subjectivity, transcending our object position in a society that hosts us yet is alien. (p. 12)

This account has direct relevance for many migration contexts of today, further evidencing the way that migration governance draws on colonial modes of control (Schinkel, 2018);

and consequently, the relevance of radical adult education to disrupt these processes. In this spirit, the on-going force of neoliberal projects calls for further critical pedagogy and thought that offers concepts and methods to unmask the neo-liberalisation of migration and mobility (Kump, 2012; Macrine et al., 2009).

So, what should be the priorities of radical adult education on mobility regimes and migration in neoliberal times? What sort of questions might this scholarship pose, what theories and methods can it use, and what progressive and non-essentialist social identities and relations might it produce? While most existing scholarship on radical adult education has focused on social movements, their dominant analytical framework, which distinguishes between old and new social movements, does not capture well the current political and socio-economic context marked by an unprecedented mobilisation of precarious and mobile populations (Holst, 2018). While migrants have historically played an important, yet neglected, role in social movements and radical adult education, the current political and socio-economic context is marked by an unprecedented mobilisation of diverse migrant and other precarious populations often dis-embedded from the formal labour market and wider community (Grayson, 2014; Holst, 2018). These mobile and precarious populations are developing new demands and more inclusive radical education through horizontal, participatory, equal and direct forms of democratic action and mobilisation that also stimulate new spatial and organisational forms (Holst, 2018; Kump, 2012).

For instance, in the wake of the 2015 crisis of European refugee policy, emerging urban solidarity movements defied restrictive border regimes and the rise of right-wing parties across Europe, to develop inclusive municipal policies or (self-)organisational forms for the protection and social inclusion of people with precarious (migration) status (Christoph & Kron, 2019; Pistotnik et al., 2016). University-led “sanctuary scholarships” are being developed to challenge the neoliberal bordering practices specific to universities and the structural exclusion of forced migrants from higher education (Murray, 2022). We are witnessing new grassroots indie and hybrid unions, social movements, and other forms of (self-)organising that are all centred upon mutual learning and building “communities of struggle” co-organised by migrant and other precarious workers and social groups (Hansen & Zechner, 2017; Però, 2020; Samaluk, 2020). Nevertheless, we still know little about such *emerging migration-centred spaces of radical adult education that today form one of the most inspiring antidotes to neoliberal projects and resurgent right-wing movements*.

This special issue addresses this void by questioning who gets to frame and articulate what the problem is, whose voices are heard, and on what terms and topics. How can we re-historicise and “re-politicise” migration and refuge and free them from their economic and ethno-nationalist discursive straightjackets? What are the methods, means and spaces available for radical adult education today? How can today’s radical adult education strengthen existing and establish new solidarities, how can the criminalisation of solidarity be countered, how can new allies be won and new spaces of solidarity be fostered?

And finally, it asks how to transcend the methodological nationalism, individualism, and historical amnesia which underwrite neoliberal accounts of migration.

CONTRIBUTIONS TO THIS SPECIAL ISSUE

This special issue brings together contributions that explore the contemporary relevance of radical adult education foundations and existing and emerging radical adult education spaces and initiatives, which critically examine and unmask the effects of neo-liberalisation and related unequal mobility regimes, while also challenging the status quo, improving the situation of migrants and migrantised and minoritized social groups.

First, Tomaž Grušovnik's essay shows the contemporary relevance of Freire's thought for the theoretical foundations of radical adult education. As he writes, Freire's relevance lies in his theoretical and practical fusion of Marxism and Existentialism. His Marxist foundations centre on structural exploitation and pose that this exploitation can only be overcome *with the oppressed* and through their empowerment within the pedagogical processes. Existentialism, in turn, gives Freire's pedagogical basis a human face and depth by linking it to human self-realisation and active engagement. These foundations are still relevant today. Yet, some of their elements have also become incorporated into the new ethics of globalised neoliberal capitalism, which in the name of individual freedoms and self-actualisation deepens inequalities and precarity. Grušovnik thus argues that in post-industrial societies, characterised by hyper-consumption and its negative environmental consequences, there is a challenge how to deal with *the pedagogy of oppressors*, who are far less motivated for critical pedagogy or even revolting against critical reflection on their privileged lifestyles. As the author argues, Freire's *Pedagogy of the Oppressed* offers answers to the challenge of raising the consciousness of the oppressors inasmuch as he argues that exploitation does not only dehumanise the oppressed, but also the oppressors, and both need liberation. Freire teaches us that this liberation can only be achieved through the perspective of the oppressed. In other words, the oppressors' freedom can only be achieved by reading, seeing, and hearing the experiences of the oppressed. However, how to develop these foundations further within the contemporary globalised and neo-liberalised world, is a task for today's critical pedagogy and radical adult education and thus discussed also in other contributions of this special issue, presented below.

Špela Drnovšek Zorko's *review of the book Tukaj smo/We Are Here* (2021) highlights the role of oppressed groups in the conscientization of wider community. This is a collectively authored book written by "a small community of people living in Slovenia", most of them refugees hailing from countries including Syria, Afghanistan, Iran, Algeria, Eritrea, and Palestine. The book centres on the voices of refugees, who share first-hand experiences of racism, exclusion, and the fight for recognition. Drnovšek Zorko's book review emphasises that the assertion of presence inherent in "we are here" is a powerful claim, a refusal of erasure, and a call to see and name political violence, which resonates with other histories of activism. It also resonates with fundamental radical adult education ideas that reject

the marginalisation of oppressed groups and instead positions them back at the centre of society, as historical agents of change able to transform the society which oppresses them (Freire, 2005). Furthermore, by making connections between the difficulties they themselves face and the difficulties faced by other precarious segments of Slovenian society, the book's authors shift the terms of engagement toward the possibility of cross-status solidarity. Departing from a radical adult education tradition, the book asserts that the basic condition for solidarity is critical literacy about structural inequalities (Freire, 2005). Therefore, this book is aimed both at refugees, who are often alone and isolated in their struggle, and Slovenians, who are mostly unaware of the complex problems forced migrants face.

Next, Barbara Samaluk and Katja Lihtenvalner's paper entitled *The Erasure of Permanent Residents and Their 30-Year Struggle: "Today My Only Wish Is That This Would Be Written in Textbooks, That the Erasure Is Not Concealed"* discusses the consequences of the unlawful erasure of 25,671 people (among these 5,610 children) from the Slovenian registry of permanent residents. Without any notification, the erasure was executed by Slovenian authorities in 1992, in a time when the former Yugoslavia was disintegrating and Slovenia had newly gained its independence. The rights of the erased have still not been fully restored 30 years later, also because the dehumanising systemic act of erasure was invisibilised for a very long time and the voices of the atomised erased silenced. Departing from a wider conceptualisation of integration as a multi-way process linked to social cohesion, this paper analyses what happens when a group of residents suddenly becomes positioned as a pathology within a society (Freire, 2005), erased and consequently excluded from welfare states' solidarity compromise in which they used to participate as workers and residents. Using secondary data produced by the erased, Samaluk and Lihtenvalner analyse the consequences of erasure, the responses of the wider community, and the struggle of the erased. In doing so, the researchers also explicitly position themselves in the role of learners being taught by the erased. The article finds that the unnotified ethnonationalist erasure that only targeted people from other Yugoslav republics caused their sudden exclusion from the Slovenian community's history and its welfare state's solidarity compromise. This meant that the erased formally ceased to exist and as such suddenly lost their previous rights to residence, work, health and social security, education and even the right to decent burial, without the possibility for appeal. This positioning of former residents as a pathology in a newly established Slovenian state triggered both control and hidden solidarity from members of the wider community. The erased thus faced new internal border regimes that were not only controlled by police and local authorities, but also by some neighbours. On the other hand, the erased also experienced hidden solidarity by those who refused to participate in this discriminatory practice and quietly helped the erased. Since erasure was executed in secrecy, it left the erased scared and even more isolated and thus unable to grasp its systemic nature for a very long time. This is powerfully expressed by the friendship of two erased people, who were friends for eight years before they confided in one another. Given this secrecy and isolation, there was a relatively late development of a community of struggle, which now, after 30 years, still demands the restitution of their rights and maintains the memory of this dark and on-going history. The

latter is powerfully proclaimed in the citation featured in the article's title that calls for the story of the erasure to be included in textbooks.

How critical pedagogy can enter educational institutions and guide children, pupils, students, and adults towards critical thinking are the main themes featured in Marko Štempihar's book *Essays on Critical Pedagogy*, reviewed in this special issue by Mojca Lukan. As Lukan highlights, this is a book about teaching practice that understands critical thinking as a formative foundation that goes along with reflections about the common good and how to create a more equal society in neoliberal times. This main message is articulated in the book's three thematic parts, organised into 25 chapters, in which the author-teacher discusses critical pedagogy, critical thinking in schools, democracy, freedom, and solidarity using contemporary examples, such as societal attitudes towards refugees. The author also argues for the critical use of film in school curriculums and provides concrete examples of how to do this, as well as discussing mindfulness, which he understands as the development of empathy and care for the community, which should be activated through social engagement.

Next, Sarah Kunz's interview with political essayist Sinthujan Varatharajah explores Varatharajah's work on the social media platform Instagram. In their work, Varatharajah critically engages with the politics of migration, movement and asylum in Germany. Social media is often understood to intensify social tendencies toward narcissistic individualism and to stall collective mobilisation and political intervention. In contrast, Varatharajah uses Instagram as a tool to reach often ignored or marginalised audiences and involve them in critical dialogue. The interview addresses Varatharajah's methodology of using this social media platform, and its potential as a new space for radical adult education. They also discuss two recent interventions on migration and integration debates in Germany. During an Instagram Live discussion in February 2021, Varatharajah and artist Moshtari Hilal posed the phrase "Menschen mit Nazihintergrund" (people with a Nazi background) as a response to the term "Menschen mit Migrationshintergrund" (people with a migration background). This categorical reversal not only makes visible, and problematises, the usually unmarked majority population in integration debates, but centres the on-going transmission of financial and material Nazi capital in Germany as a key social problem that needs addressing. A second Instagram Live conversation (Varatharajah & Hilal, 2022) critically addresses the growing use of the English language in Berlin, associated with the presence of English-speaking residents often self-identified as "expats". In their conversation, Varatharajah and Hilal analyse the exclusionary social and material impact of the way that the English language is used; they address the systemic double standards implied by the facilitation of English in a country that is otherwise overly concerned with migrants' "lacking integration" and the broader neoliberal city politics and gentrification that these language politics are part of.

Katja Lihtenvalner's paper is another contribution exploring new spaces of radical adult education. It focuses on a grassroots housing project, the squatted City Plaza Hotel in Athens, Greece, which operated between 2016 and 2019, during the crisis of the European

refugee policy. It particularly centres on the processes of radical adult education that were organised within this project and that aimed at the empowerment and social inclusion of people seeking refuge or asylum. The article is based on participant observation and in-depth interviews with residents, among them newly arrived migrants and local activists at City Plaza Hotel. It shows that the City Plaza Hotel project was established as a counter-hegemonic community project that challenged the social exclusion and poverty of newly arrived migrant populations. This community project emerged within a hostile local environment, characterised by racist violence against migrant communities, and had an explicit mission to eradicate this violence, challenge the hegemonic discourses and practices, and offer an alternative to the crisis of the EU and Greek refugee policies. In City Plaza Hotel, 350 residents with different cultural and language backgrounds created a community founded upon (trans)national solidarity, participatory involvement and collective learning. The emergent City Plaza community thus established democratic and inclusive modes of governance absent from hegemonic neoliberal policies. Through dialogical radical adult educational approaches, the community empowered new arrivals, offered the opportunity for social inclusion, and raised the awareness amongst the general public about this newly established community. The latter was done through open and innovative engagement with mass media, open educational events, and participation in protests.

The next contribution from Hana Radilovič and Borut Brezar shows how the Slovenian student and workers' "Movement for Decent Work and a Welfare Society", which is fighting growing precariousness, engaged in the struggle of foreign students to regain their rights. The authors, who are also activists in the movement, take a participatory action research approach to reflect on the conditions of foreign students in Slovenia and specific solidarity campaigns aimed at improving these conditions. Their radical adult educational practices combine class and intersectional identity struggles that arise from neoliberal and ethnonationalist attacks on labour, social, and migrant rights, including those of foreign students in Slovenia. The article shows how their internationalist organisation enables mutual learning, upon which also critical literacy about specific conditions of migrant students develops. For foreign students, conditions first started deteriorating in 2012 with post-crisis austerity measures that cut foreign students from state-sponsored scholarships and in 2021 the right-wing government further imposed stricter conditions for student visas and limited enrolment slots for foreign students at faculties of medicine. These conditions stimulated solidarity campaigns in which they collaborated with foreign students and other activists and organisations to stage protests, engage with mass media to raise awareness and put pressure on authorities and demand changes from them. These campaigns led to positive changes visible in the acceptance of all foreign students to faculties of medicine and the return to previous visa rules for foreign students.

In the next paper Gorazd Kovačič analyses the context and reason for the strike at Slovenian universities on 9th March 2022, which broadly relates to wider neoliberal and post-crisis pressures that also stimulated the campaigns for the rights of foreign students explored in Radilovič and Brezar's paper. Through personal involvement and the use of

(un)published internal union material and documents produced by the main stakeholders of social dialogue in the public sector, Kovačič provides an analysis of stakeholders' policies, the relations between them and causes for the strike. The paper shows that the tipping point for the strike followed the logic of rivalry between public sector unions in the context of an acute intensification of social dialogue between the unions and the government; however, the immediate strike demands were related to goals internal to higher education institutions. The strike was thus addressing the accumulated consequences of the poor financial situation of higher education institutions, unequal working conditions, low salaries of certain groups of employees, and the failure to take into account specific work patterns and needs of higher education employees under the existing collective agreement. The two main goals of the strike were to ensure better working conditions in the collective agreement related to pedagogical norms, sabbaticals, individual research allowances, remote work, and increasing the salaries of certain groups of employees, comparable to other fields of the public sector. The paper provides insight into the problems faced by diverse workers in higher education and highlights the importance of trade union organising within Slovenian higher education.

The final contribution by Jana Lovrec Srša is a teacher's account within mainstream integrational programmes, which are based on a model of integration that goes along with the "banking" concept of education (Freire, 2005; Samaluk, 2020). As an experienced Slovenian language teacher on the programme "Initial integration for migrants" she talks about the linguistic barriers new arrivals from the former Yugoslav republics of Bosnia and Hercegovina and Serbia face when learning Slovenian. Her account provides useful examples and relates the methods that she uses in teaching these migrant groups the Slovenian language, and may be of use to other language teachers, volunteers or activists assisting those learning the Slovenian language.

REFERENCES

- Adamson, F., & Tsourapas, G. (2020). The migration state in the Global South: Nationalizing, developmental, and neoliberal models of migration management. *International Migration Review*, 54(3), 853–882. <https://doi.org/10.1177/0197918319879057>
- Anderson, B. (2013). *Us and them? The dangerous politics of immigration control*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199691593.001.0001>
- Anderson, B. (2016). Against fantasy citizenship: The politics of migration and austerity. *Renewal: A Journal of Labour Politics*, 24(1), 53–62.
- Balibar, E., & Wallerstein, I. (1991). *Race, nation, class - ambiguous identities*. Verso.
- Baptiste, I. (2001). Educating lone wolves: Pedagogical implications of human capital theory. *Adult Education Quarterly*, 51(3), 184–201. <https://doi.org/10.1177/074171360105100302>
- Bates, T. (1975). Gramsci and the theory of hegemony. *Journal of the History of Ideas*, 36(2), 351–366. <https://doi.org/10.2307/2708933>
- Boatcă, M. (2016). Commodification of citizenship: Global inequalities and the modern transmission of property. In I. Wallerstein, C. Chase-Dunn, & C. Suter (Eds.), *Overcoming Global Inequalities* (pp. 3–19). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315633053>

- Christoph, W., & Kron, S. (Eds.). (2019). *Solidarity cities in Europe: Charity or pathways to citizenship: A new urban policy approach*. Rosa Luxemburg Stiftung. https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publikationen/Broschur_SolidarischeStaedte_engl_web.pdf
- Coe, N. M., Johns, J., & Ward, K. (2007). Mapping the globalization of the temporary staffing industry. *The Professional Geographer*, 59(4), 503–520. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9272.2007.00638.x>
- Curthoys, A., & Lake, M. (Eds.). (2006). *Connected worlds: History in transnational perspective*. Australian National University Press. <http://doi.org/10.22459/CW.03.2006>
- Darling, J. (2016). Privatising asylum: Neoliberalisation, depoliticisation and the governance of forced migration. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41(3), 230–243. <http://doi.org/10.1111/tran.12118>
- de Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2020). *The age of migration*. Guilford Press.
- de Haas, H., Natter, K., & Vezzoli, S. (2018). Growing restrictiveness or changing selection? The nature and evolution of migration policies. *International Migration Review*, 52(2), 324–367. <https://doi.org/10.1111/imre.12288>
- Fanon, F. (1967). *The wretched of the Earth*. Penguin.
- Federici, S. (2012). *Revolution at point zero: Housework, reproduction, and feminist struggle*. PM Press.
- Fiedler, K., Ložar, D., Primc, M., & Babič, K. (2020). *Zaposlovanje mladih in kritična pismenost: Stanje v Sloveniji 2020*. Združenje Center alternativne in avtonomne produkcije, socialno podjetje; Društvo Gibanje za dostojno delo in socialno družbo; Društvo Organizacija za participatorno družbo; Zavod za podporo civilnodružbenih iniciativ in multikulturno sodelovanje Pekarna Magdalenske mreže Maribor.
- Findlay, A., McCollum, D., Shubin, S., Apsite, E., & Krisjane, Z. (2013). The role of recruitment agencies in imagining and producing the ‘good’ migrant. *Social & Cultural Geography*, 14(2), 145–167. <https://doi.org/10.1080/14649365.2012.737008>
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the Oppressed* (30th anniversary ed.). Continuum.
- Glick Schiller, N., & Salazar, N. B. (2013). Regimes of mobility across the globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.723253>
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks* (original work published 1971). International publishers.
- Grayson, J. (2014). Migration and adult education: Social movement learning and resistance in the UK. *European journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 5(2), 177–194. <https://doi.org/10.3384/rela.2000-7426.rela9050>
- Green, E. (2016, May 12th). What are the most-cited publications in the social sciences (according to Google Scholar)? *LSE Blogs*. <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2016/05/12/what-are-the-most-cited-publications-in-the-social-sciences-according-to-google-scholar/>
- Greer, I. (2016). Welfare reform, precarity and the re-commodification of labour. *Work, employment and society*, 30(1), 162–173. <https://doi.org/10.1177/0950017015572578>
- Hansen, B. R., & Zechner, M. (2017). Intersecting mobilities: Declassing and migration from the viewpoint of organising within and against precarity. *Movements*, 3(1), 109–126.
- Hardoon, D. (2017). *An Economy for the 99%* [Oxfam briefing paper]. Oxfam.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Holst, J. D. (2018). From radical adult education to social movement learning. In M. Milana, S. Webb, J. Holford, R. Waller, & P. Jarvis (Eds.), *The Palgrave international handbook on adult and lifelong education and learning* (pp. 75–92). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55783-4_5
- Hooks, B. (2013). *Teaching community: A pedagogy of hope*. Routledge.
- Jones, S. (2006). *Antonio Gramsci*. Routledge.

- Kalm, S. (2022). The business of citizenship: Investment citizenship firms in global governance. *Global Society*, 1–25. <https://doi.org/10.1080/13600826.2021.2021863>
- Kump, S. (2004). Radikalno izobraževanje odraslih: Integralni del procesa družbenih sprememb. *Studies in Adult Education and Learning/Andragoška spoznanja*, 10(1), 8–24. <https://doi.org/10.4312/as.10.1.8-24>
- Kump, S. (2012). Družbena gibanja – prostori radikalnega izobraževanja odraslih. *Journal of Contemporary Educational Studies/Sodobna pedagogika*, 63(3), 18–38.
- Kunz, S. (2020a). A business empire and its migrants: Royal Dutch Shell and the management of racial capitalism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 45(2), 377–391. <https://doi.org/10.1111/tran.12366>
- Kunz, S. (2020b). Expatriate, migrant? The social life of migration categories and the polyvalent mobility of race. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(11), 2145–2162. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1584525>
- Lake, M., & Reynolds, H. (2008). *Drawing the global colour line: White men's countries and the international challenge of racial equality*. Cambridge University Press.
- Lange, E., & Baillie Abidi, C. (2015). Rethinking social justice and adult education for welcoming, inclusive communities: Synthesis of themes. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 146, 99–110. <https://doi.org/10.1002/ace.20135>
- Lindquist, J., Xiang, B., & Yeoh, B. S. (2012). Opening the black box of migration: Brokers, the organization of transnational mobility and the changing political economy in Asia. *Pacific Affairs*, 85(1), 7–19. <https://doi.org/10.5509/20128517>
- Macedo, D. (2005). Introduction. In P. Freire, *Pedagogy of the Oppressed* (pp. 11–28). Continuum.
- Macrine, S., McLaren, P., & Hill, D. (Eds.). (2009). *Revolutionizing pedagogy: Education for social justice within and beyond global neo-liberalism*. Springer. <https://doi.org/10.1057/9780230104709>
- Marshall, T. H. (2009). Citizenship and social class (first published in 1950). In J. Manza & M. Sauder (Eds.), *Inequality and Society* (pp. 148–154). Norton.
- Mau, S., Gülzau, F., Laube, L., & Zaun, N. (2015). The global mobility divide: How visa policies have evolved over time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(8), 1192–1213. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1005007>
- McKeown, A. (2004). Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), 155–89. <https://doi.org/10.1353/jwh.2004.0026>
- McLaren, P. (2020). The future of critical pedagogy. *Educational Philosophy and Theory*, 52(12), 1243–1248. <https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1686963>
- McLaren, P. (2021, September 19). Paulo Freire at 100. *Tribune Magazine*. <https://bit.ly/3Qy8Ulu>
- Moir, S., & Crowther, J. (2014). Learning for employability? Ideas to reassert a critical education practice in communities. *Cuestiones Pedagógicas*, 23, 43–64.
- Mongia, R. (2018). *Indian migration and empire: A colonial genealogy of the modern state*. Duke University Press.
- Morrell, E. (2015). *Critical literacy and urban youth: Pedagogies of access, dissent, and liberation*. Routledge.
- Murray, R. (2022). UK university initiatives supporting forced migrants: Acts of resistance or the reproduction of structural inequalities? *Migration and Society*, 5(1), 99–114. <https://doi.org/10.3167/arms.2022.050109>
- Neumayer, E. (2006). Unequal access to foreign spaces: How states use visa restrictions to regulate mobility in a globalized world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31(1), 72–84. <https://doi.org/10.2139/ssrn.695122>

- Nghi Ha, K. (2010). Integration as colonial pedagogy of postcolonial immigrants and people of colour: A German case study. In E. G. Rodriguez, M. Boatca, & S. Costa (Eds.), *Decolonizing European Sociology* (pp. 161–178). Ashgate.
- Ostry, J. D., Loungani, P., & Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold? *Finance and development*, 53(2), 38–41.
- Paul, K. (1997). *Whitewashing Britain: Race and citizenship in the postwar era*. Cornell University Press.
- Peck, J. (2010). *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press.
- Però, D. (2020). Indie unions, organizing and labour renewal: Learning from precarious migrant workers. *Work, Employment and Society*, 34(5), 900–918. <https://doi.org/10.1177/0950017019885075>
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
- Pistotnik, S., Lipovec Čebren, U., & Kozinc, N. (2016). »Ta prostor je postal naš, skupen prostor. To je zame cilj Fronte.«: Intervju z aktivistkama in aktivistom Protirasistične fronte brez meja. *Časopis za kritiko znanosti*, 44(264), 99–118. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-FSN01PGG>
- Precarious Workers Brigade. (2017). *Training for exploitation? Politicising employability and reclaiming education by Precarious Workers Brigade*. Journal of Aesthetics & Protest Press.
- Robinson, C. J. (2000). *Black marxism: The making of the black radical tradition* (original published 1983). University of North Carolina Press.
- Samaddar, R. (2020). *The postcolonial age of migration*. Routledge.
- Samaluk, B. (2014). Racialised “price-tag”: Commodification of migrant workers on transnational employment agencies' websites. In M. Pajnik & F. Anthias (Eds.), *Work and the challenges of belonging: Migrants in globalizing economies* (pp. 154–177). Cambridge Scholars Publishing.
- Samaluk, B. (2016). Migration, consumption and work: A postcolonial perspective on post-socialist migration to the UK. *Ephemera*, 16(3), 95–118.
- Samaluk, B. (2020). Integration as a multi-way process: A case study of innovative migrant integration projects in Slovenia. *Studies in Adult Education and Learning/Andragoška spoznanja*, 26(3), 103–120. <https://doi.org/10.4312/as.26.3.103-120>
- Samaluk, B. (2021). Precarious education-to-work transitions: Entering welfare professions under a workfarist regime. *Work, employment and society*, 35(1), 137–156. <https://doi.org/10.1177/0950017020931335>
- Sassen, S. (2015). *Losing control? Sovereignty in an age of globalisation*. Columbia University Press.
- Schinkel, W. (2018). Against “immigrant integration”: For an end to neocolonial knowledge production. *Comparative Migration Studies*, 6(1), 31. <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0095-1>.
- Shachar, A. (2016). Selecting by merit: The brave new world of stratified mobility. In S. Fine & L. Ypi (Eds.), *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Mobility* (pp. 175–201). Oxford University Press.
- Shachar, A. (2018). The marketization of citizenship in an age of restrictionism. *Ethics & International Affairs*, 32(1), 3–13. <https://doi.org/10.1017/S0892679418000059>.
- Shenk, T. (2015, April 2). What exactly is neoliberalism? [Timothy Shenk interview with Wendy Brown]. *Dissent Magazine*. <https://www.dissentmagazine.org/blog/booked-3-what-exactly-is-neoliberalism-wendy-brown-undoing-the-demos>
- Simon-Kumar, R. (2015). Neoliberalism and the new race politics of migration policy: Changing profiles of the desirable migrant in New Zealand. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(7), 1172–1191. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.936838>
- Smith, L. H. (2019). Epistemic decolonality as a pedagogical movement: A turn to anticolonial theorists such as Fanon, Biko and Freire. In T. Kleibl, R. Lutz., N. Noyoo, B. Bunk, A. Dittmann, & B. Seepamore (Eds.), *The Routledge handbook of postcolonial social work* (pp. 113–126). Routledge.

- Somers, M. R. (2008). *Genealogies of citizenship: Markets, statelessness & the right to have rights*. Cambridge University Press.
- Stenning, A., Smith, A., Rochovská, A., & Świątek, D. (2010). *Domesticating neoliberalism: Spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities*. Wiley-Blackwell.
- Štempihar, M. (2020). *Eseji iz kritične pedagogike: O solidarnosti in skrbi za obče dobro v neoliberalnem svetu*. Sophia.
- van den Broek, D., Harvey, W., & Groutsis, D. (2016). Commercial migration intermediaries and the segmentation of skilled migrant employment. *Work, employment and society*, 30(3), 523–534. <https://doi.org/10.1177/0950017015594969>
- Varatharajah, S., & Hilal, M. (2022). *English in Berlin: Exclusions in a Cosmopolitan Society*. Wirklichkeitsbooks.
- Walters, W. (2015). Reflections on migration and governmentality. *Movements: Journal Für Kritische Migrations- Und Grenzregimeforschung*, 1(1), 1–25.

Tomaž Grušovnik

FREIREJEVA PEDAGOGIKA ZATIRANIH PETDESET LET POZNEJE: IZZIVI IN PRILOŽNOSTI

POVZETEK

Glavni poudarki Pedagogike zatiranih Paula Freireja vključujejo samouresničenje kot smoter človekovega življenja, opredelitev zatiralskih elit, ki to milijonom zatiranih preprečujejo, ter idejo, da je modus operandi moderne šole prav utrjevanje zatiranja s tem, ko učence pasivizira. Podobno kot Ivan Illich je bil tudi Freire prepričan, da bo urok dominacije odpravljen, če se bodo ljudje aktivno samouresničevali, a nove oblike tržne ekonomije to predpostavko na žalost postavljajo pod vprašaj, saj novi načini kapitalistične produkcije presežne vrednosti temeljijo natanko na samouresničevanju posameznikov. Zdi se tudi, da v razvitih družbah ne potrebujemo toliko pedagogike zatiranih kot prej pedagogiko zatiralcev. Toda rešitve teh problemov gre iskati znotraj Freirejevega okvira in ne mimo njega.

Ključne besede: Paulo Freire, Ivan Illich, Pedagogika zatiranih, pedagogika zatiralcev

FREIRE'S PEDAGOGY OF THE OPPRESSED FIFTY YEARS LATER: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES – ABSTRACT

The main tenets of Paulo Freire's Pedagogy of the Oppressed include self-realisation as the goal of human life, oppressing elites that stand in the way of this goal for millions of oppressed people, and the idea that the modus operandi of modern schools reinforces oppression by making students passive. Similarly to Ivan Illich, Freire was convinced that the spell of domination will be broken if people will actively self-create themselves; however, new forms of market economy unfortunately challenge this supposition as the new modes of capitalist production of surplus value rely precisely on the self-realisation of individuals. Moreover, it often seems that what is needed in developed societies is not a pedagogy of the oppressed but a pedagogy for the oppressors. However, the solutions to these problems should be sought within Freire's framework rather than outside it.

Keywords: Paulo Freire, Ivan Illich, Pedagogy of the Oppressed, pedagogy for the oppressors

Pedagogika zatiranih (2019), najpomembnejše delo brazilskega pedagoga in andragoga Paula Freireja, je nekaj več kot petdeset let po svojem izidu še zmeraj v središču pozornosti strokovne pa tudi širše javnosti, ki se ubada tako s teoretičnimi pedagoško-andragoškiimi refleksijami kot tudi s praktičnimi izzivi kritično usmerjenega izobraževanja. Med vidnejšimi raziskovalci vzgoje in izobraževanja druge polovice dvajsetega stoletja, ki jih je uspela nagovoriti, so Henry Giroux, Joe Kincheloe, Jack Mezirow, Donaldo Macedo, Richard Kahn in mnogi drugi, med slovenskimi akademiki, ki jih je močno zaznamovalo Freirejevo delo, pa gre posebej omeniti Ano Krajnc, zaslužno profesorico Univerze v Ljubljani, ki je brazilskega izobraževalca tudi osebno poznala.

Ključ takšnega uspeha gre seveda iskati v teoretskih postavkah in praktičnih nasledkih knjige. Njeno srž lahko zelo strnjeno povzamemo na naslednji način: smoter posameznikovega življenja, s tem pa tudi izobraževanja, je očlovečenje, saj je za človeško bitje značilno postajanje, osebna rast, »biti-več«. Toda milijonom ljudi je ta cilj nedosegljiv zaradi izkoriščanja, v katerega jih vpne družbena elita vladajočega razreda tudi ali pa predvsem s pomočjo šolanja, katerega bistvo je prikriti kurikulum, ki s strogo delitvijo na aktivnega učitelja in pasivnega učenca posameznike indoktrinira v poslušne in nerazmišljajoče delavce. Alternativa take »bančne« zasnove izobraževanja, kot jo imenuje Freire (saj je v njej znanje obravnavano kot »depozit«, ki ga učitelj »shrani« v glave učencev kot denar v sef na banki), je problematizirajoče in osvobajajoče izobraževanje. Vloga učitelja oziroma izobraževalca v njem ni več podajanje znanja, temveč sokratski vzgojni ideal spodbujanja in pomoči posameznikom, da sami aktivno ustvarijo svoje znanje in ustrezno osmislijo svoj družbeni svet. Vertikalno hierarhijo v šoli tako nadomesti horizontalna izmenjava mnenj v izobraževalnih krožkih, medtem ko naj odtujeno delo posameznika zamenja *praxis*, tj. samostojna refleksija ciljev lastnega delovanja in njihovo ustrezno spreminjanje. Človek je svoboden namreč v toliko, v kolikor zmore sam določati pojem svojega Dobrega in ga tudi realizirati v življenju.

Vsled povedanega ni težko uvideti, da sta abscisa in ordinata Freirejevega miselnega koordinatnega sistema marksizem in eksistencializem. Prvi Freirejevo pedagogiko ozavešča glede strukturnega izkoriščanja, ki ga ne moremo ukiniti zgolj z dobrodelnostjo in kozmetičnimi popravki, temveč le s preporodom družbenih institucij, med katerimi je šola še najpomembnejša, saj igra ključno vlogo pri formaciji subjektivnosti državljanek in državljanov. Zavedanje, da je izkoriščanje moment družbene strukture, ki se lahko odpravi zgolj z njeno temeljito spremembo, je mogoče zaslediti v ključnem Freirejevem pedagoškem prepričanju, da je namreč osvoboditev možna zgolj »z« zatiranimi, ne pa »za« njih. To pomeni, da ljudi ni mogoče osvoboditi od zunaj, saj si morajo svojo svobodo priboriti in razglasiti sami, pri čemer jih lahko izobraževalci zgolj opolnomočijo, ne morejo pa jim svobode posredovati. Povedano preprosto: demokracije ni mogoče izvoziti ali uvoziti, temveč jo je treba ustvariti od znotraj. Razlog tega gre iskati v dejstvu, da vsak poskus osvobajanja od zunaj oziroma »od zgoraj navzdol« ravno poustvari tisto dominirajoče razmerje, ki naj bi ga ukinil. Na pedagoškem področju se ta poanta kaže v že omenjenem opuščanju hierarhije učitelj–učenec in vzpostavljanju logike krožkov, kjer vlogo učitelja

zamenja to, čemur danes rečemo »olajševalec« (»facilitator«). Avtonomije učencev namreč ne moremo spodbujati z zapovedovanjem poslušnosti in pasivnega sprejemanja podajane snovi – recimo teorije liberalne demokratične države –, saj sta s tem vsebina in način podajanja v notranjem protislovju: to, kar govorimo, sproti kršimo z načinom, kako to upovedujemo. Edini način, kako jo lahko zagotovimo, je skladnost pedagoške metode z njeno vsebino, tako da se eksplicitna vednost (poznavanje liberalnega ustroja sodobne demokratične države) ujema s tem, kar lahko po Michaelu Polanyiju imenujemo »tiho znanje«, namreč z veščinami, s pomočjo katerih izvajamo svojo avtonomijo. Še drugače: svobodo moramo učiti tako, da jo prakticiramo v pedagoški situaciji. Za Freireja je zato bilo sleherno pravo poučevanje že politično dejanje: opismenjevanje recimo ni bilo zgolj nevtrarno ponavljanje slepih zlogov, ki sami na sebi nimajo pomena, temveč dejavnost s politično dimenzijo, saj ljudi opolnomoči za aktivno državljanstvo. Ivan Illich (1970) je v svojem *Razšolanju družbe* ta proces zato slikovito opisal tako:

[Freire] je odkril, da se lahko vsak odrasel človek nauči brati v štiridesetih urah, če so prve besede, ki jih razbere, nabite s političnim pomenom. Freire je svoje učitelje usposobil, da gredo v vas in odkrijejo besede, ki označujejo trenutne pomembne izzive, kot je recimo dostop do vodnjaka ali skupne obresti, ki jih dolgujejo *pokrovitelju*. Zvečer se vaščani zberejo za diskusijo o teh ključnih besedah. Začnejo dojemati, da besede ostajajo na tabli tudi potem, ko je zvok izginil. Črke še naprej razklepajo realnost in jo naredijo obvladljivo kot problem. Pogosto sem bil priča, kako razpravljavcem zraste družbeno zavedanje in kako so nagovorjeni k političnemu delovanju takoj, ko se naučijo brati. S tem, ko resničnost zapišejo, jo hkrati tudi vzamejo v svoje roke. (str. 18, poudarek v izvirniku)

Drugi – torej eksistencializem – daje Freirejevim pedagoškim prizadevanjem human obraz in posebno globino, pomaga pa mu tudi postaviti pedagoški smoter, tj. zgoraj omenjeno »očlovečenje« oziroma možnost človekove samouresničitve, ki je že od Aristotela naprej povezana z uresničevanjem njegovih potencialov, z njegovim aktivnim družbenim in miselnim udejstvovanjem. Biti človek namreč Freireju pomeni možnost biti zmeraj več, postajati, oziroma rečeno z Deweyjem, rasti. Vse, kar temu stoji nasproti, vključno z izkoriščanjem, je zato nehumano, pedagoško prizadevanje pa mora v svoji končni točki biti usmerjeno k temu cilju, sicer so vsa posamezna prizadevanja zaman. To je seveda nekaj, kar je sodobnost s poudarkom na kompetencah in učnih izidih – kljub sporadičnemu poudarjanju »kritičnega mišljenja« in »razvoja etične zavesti« – žal izgubila. Na žalost danes humanistična refleksija znotraj pedagogike zveni skorajda smešno, vsekakor pa anahronistično: opominjanje, da je primarna naloga osnovne šole od Komenskega naprej formiranje humanosti in da je osnovna šola elementarna ter univerzalna zato, ker si vsako človeško bitje zasluži razviti svoj potencial človečnosti, zveni kot prazno in abstraktno pridiganje, v katerem ni mogoče zaslediti ničesar, kar bi bilo povezano z bodočo zaposljivostjo otroka.

Vsekakor pa v kontekstu omenjanja eksistencializma v navezavi na Freirejevo pedagogiko ne gre spregledati tega, kar lahko imamo za enega ključnih problemov vsakega izobraževanja, namreč aktivnega odpora posameznic in posameznikov do znanja, tega, kar sam imenujem »hotena nevednost« (Grušovnik, 2020). V odlomkih, ki močno spominjajo na Frommov (2020) *Beg pred svobodo*, Freire namreč pravi, da so ena glavnih ovir zatiranih na poti do svobode prav oni sami: eksistencialistično gledano svoboda namreč ni toliko prijeten občutek ali navdihujoče stanje duha, temveč odgovornost posameznika, negotovost in tveganje, čemur se seveda radi izognemo in tako kot Platonovi ujetniki raje ostanemo v votlini, kot da bi tvegali izstop iz cone udobja v neznani zaslepljujoči svet. Spomnimo, da je Fromm eno glavnih gonil totalitarističnih sistemov zaznaval ravno v konformizmu posameznika, ki raje postane pridno vrteči se kolesček v družbenem mehanizmu, kot da bi tvegala lastno prihodnost s svobodo mišljenja in sabotazo političnega stroja. Zatirani torej niso zgolj ujetniki vladajočega razreda, ampak hkrati tudi svoje lastne zavesti, ki je prek pasivizacije v šoli formirana v podložniško stanje duha. S tem šola zatirane nauči, da sami soustvarjajo svojo lastno zatiranost, kar je misel, ki spominja na Althusserjeve analize materialne eksistence ideologije (prim. Grušovnik, 2019).

Tako kot vsi misleci je bil tudi Freire otrok svojega časa in tako kot tudi za Ivana Illicha je zanj značilno skoraj slepo zaupanje revolucionarnemu gibanju v pedagogiki, ki se v svoji gorečnosti in prizadevanju za osvoboditev posameznika iz verig, ki mu jih nadeva izkoriščanje v družbenem sistemu, izteka v svojevrstno dobrodušno in plemenito naivnost. Ta naivnost se pri obeh kaže na skoraj identičen način, in sicer skozi prepričanje, da bo zgolj odstranitev družbenih prisil, ki posameznikom onemogočajo njihovo samouresničenje, pripeljala do očlovečenja in s tem do osvoboditve. Spomnimo: za Illicha šola ni instrument izravnave neenakosti, ampak ravno orodje njenega poglobljanja, saj naravno in spontano radovednost in nagnjenje k učenju ter spoznavanju preuredi v sistem izobraževanja s poklicnimi kvalifikacijami, ki posledično favorizirajo posameznike s kulturnim kapitalom, pri čemer razvrednotijo naravne in spontano pridobljene sposobnosti. Šola tako razlike zgolj povečuje, saj je ustrojena tako, da ploska tistim s kulturnim kapitalom, medtem ko onim, ki prihajajo z družbenega roba, vrata zapira z izgovorom, da so domnevno manj sposobni. Illich (1970) je zato osvoboditev videl v »razšolanju družbe«, kjer šolo kot institucijo nadomesti mreža vzajemne izmenjave znanj in veščin brez posrednikov (»peer-to-peer« ali »peer-learning«). Še drugače: oba, tako Freire kot Illich, sta bila prepričana, da je možnost samouresničenja hkrati tudi možnost svobode in da stopanje po poti samorealizacije hkrati pomeni tudi izvrševanje posameznikove avtonomije. Žal je to vero razvoj prostotržnega gospodarstva – oziroma postfordističnega kapitalizma – v zadnjih petdesetih letih postavil na laž, saj je gonilo produkcije presežne vrednosti in s tem njenege odtujevanja ravno samouresničevanje posameznikov v neoliberalnih potrošniških okoljih. Delavec v sodobnih oblikah kapitalizma namreč ni več odtujeni upravljalec strojev ali plantažni delavec, temveč »virtuoz« (Virno, 2003), od katerega se pričakujeta fleksibilnost in predanost ideji podjetja, kateri služi z domala umetniškim pridihom. Nove oblike kapitalizma so se tako vpele natanko v tisto polje, ki ga je stara kritika kapitalizma skupaj s Freirejem in Illichem videla kot izhod iz primeža dominacije: v »zahteve po svobodi in

avtentičnosti« (Boltansky in Chiapello, 2005, str. 27). Povedano preprosto: v današnjem prostotržnem gospodarstvu se od delavcev pogosto pričakuje, da bodo na delovnih mestih predani in kreativni, da se bodo skozi svoj poklic samouresničevali in da bodo ustvarjalno prispevali k rasti podjetja (skozi iskanje inovativnih načinov optimizacije proizvodnje, oglaševanja itn.), od potrošnikov pa, da si bodo z nakupovanjem gradili svojo osebno identiteto. Potrošniške dobrine namreč danes navadno niso zgolj nekaj, kar ima instrumentalno funkcijo zadovoljevanja potreb, ampak so »ustvarjalci pomena« (Belk, 1988), s pomočjo katerih gradimo svojo identiteto – se torej samouresničujemo. Seveda to ne pomeni, da starega izkoriščevalskega dela ni več: jasno je, da to obstaja v številnih predelih sveta in da so tradicionalne kolonialne oblike izkoriščanja še zmeraj velik problem ne le v tujini, ampak tudi doma. Gotovo pa to pomeni, da pot do očlovečenja za delavce ni kar enostavno v ukinjanju takega odtujenega dela in njegova nadomestitev s »kreativnim« delom. Velik izziv za Freireja tako postaja cel nov družbeni razred, t. i. kulturni prekariat, ki je značilen za naše družbe zadnjih dvajset ali trideset let in ki si ga brazilski pedagog seveda še ni mogel zamišljati, saj je *Pedagogiko zatiranih* pisal ravno v času, ko se je »nov duh kapitalizma« šele porajal, vsaj če simbolično za njegov rojstni datum vzamemo leto 1968. Nekaj podobnega smemo trditi za Illichevo utopijo: njegova ideja, da bi ljudje sestavili imenike in s pomočjo pošte ter telefona skonstruirali mrežo vzajemne izmenjave znanj med vrstniki, ni bila le uresničena, temveč celo presežena v devetdesetih s pomočjo svetovnega spleta: številni forumi so več kot uresničili Illicheve sanje, a kristalno jasno je, da s tem nikakor niso odpravili problema neenakosti, temveč so ga nekako celo poglobili, vsaj če smemo trditi, da so na eni strani ravno tehnološki in spletni giganti danes tisti, ki kujejo največje dobičke, medtem ko večina ljudi spleta sploh ne uporablja svobodno za, denimo, branje Dostojevskega, temveč za veliko bolj pogrošne in banalne vsebine.

Kako se premakniti s te mrtve točke analize naprej? Enostavnega odgovora na to vprašanje ni, vsekakor pa ne tako, da bi Freireja (in Illicha) v celoti zavrnil; prej gre pot naprej iskati v vrnitvi k izvoru *Pedagogike zatiranih* in skozi njo, kar je priložnost za revitalizacijo tega dela. Morda gre več pozornosti nameniti samemu konceptu očlovečenja in samouresničenja ter premisleku, kaj avtonomija in svoboda sploh pomenita. Tukaj je najbrž na mestu kritika tipične liberalne koncepcije, ki predpostavlja, da smo posamezniki svobodni že kar po naravi in da smo zmožni avtonomije že, če se nihče v nas ne vmešava, kar povzema koncept negativne svobode. Seveda tega problema tukaj ne bomo rešili, a morda nam v bodoče pri soočanju s to zagato lahko pomaga denimo Kant, ki je najvišjo svobodo videl v moralnosti. Znova spomnimo: za Kanta svoboda nikakor ne more biti povezana z uresničevanjem naših želja, saj so te tuje človekovemu subjektu, ker so del naravne prisile; posameznik je torej svoboden takrat, kadar sledi svojemu umu, saj je ravno to njegov najbolj svojski element. Ta pa nam hkrati tudi pravi, kako je treba ravnati, in sicer prek kategoričnega imperativa, ki zapoveduje, da mora biti moje ravnanje posplošljivo, torej takšno, da se ne spodkoplje, tudi če ga izvedejo vsi meni sorodni subjekti. Primer: preskakovanje vrste ni moralno, saj bi v trenutku, ko bi ga želeli predpisati kot univerzalni zakon in ko bi ga želeli izvršiti vsi, ravno ukinilo samo sebe, saj vrste sploh ne bi bilo več, če bi se vsi začeli prerivati, kar pomeni, da ravno ne bi bilo več ničesar, kar bi lahko

preskočili. Tako se paradokсно izkaže, da nikakor nisem svoboden takrat, kadar težim strasti (saj sem s tem ravno suženj svoje narave), ampak takrat, ko se odrekam uresničitvi želja in sledim klicu morale, pa čeprav se morda ob tem mučim. Morda, skratka, moramo pri razumevanju »samouresničenja« začeti opuščati romantične in prostotržne ideje o kreaciji lastnega sebstva in svoj premislek o tem konceptu zastaviti na klasikih, vključno z Aristotelom in ostalimi moralnimi perfekcionisti, denimo Emersonom, eksistencialisti in še kom. Gotovo nam bo tukaj prišel prav tudi Stanley Cavell (1984) s svojo tezo, da vzgoja oziroma »samovzgoja« ni zadovoljevanje potreb, temveč njihova transformacija. Tako lahko potem poskusimo začrtati novo vsebino »očlovečenja«, ki naj bo še naprej krovni smoter pedagogike.

Freirejev pedagoško-andragoški zastavek pa v razvitem svetu spremlja še en izziv: njegova *Pedagogika zatiranih* in njegovi andragoški krožki so – kot smo videli – v prvi vrsti namenjeni tradicionalno zatiranim, torej tistim, ki zaradi utrujajočega izkoriščanja ostajajo lačni in nepismeni. Že če vzamemo današnjo situacijo v Sloveniji, pa vidimo, da je delež takšnih posameznikov in posameznikov med našo populacijo relativno majhen – nikakor seveda ne smemo zanikati, da živijo obrobne skupine (od migrantov do nekaterih manjšinskih skupnosti) pri nas ravno takšno klavarno življenje, kot so ga bili deležni Freirejevi zatirani, toda dejstvo je, da imamo tukaj zvečine opraviti s profilom posameznika in posameznikov, ki prej ustreza Freirejevim zatiralcem kot zatiranim. To pomeni, da bi naša kritična pedagogika morala biti prej namenjena prvim in ne slednjim, kot je to običajno za Freirejev pristop. Naj to tezo pojasnim in ilustriram na konkretnem primeru.

V zadnjih desetletjih je Freirejevo kritično pedagogiko več avtorjev poskušalo uporabiti v sklopu okoljskega izobraževanja (Kahn, 2010) in izobraževanja za pravice živali (Acampora, 2021). Osnovna ideja teh premislekov je intersekcionalistična oziroma »medpresečna«, kar pomeni, da izpostavlja medsebojno povezanost in soodvisnost dominacij: zatiranje spolov, živali, okolja, družbenih razredov, ras ima po tej predpostavki namreč skupne korenine v androcentričnem oziroma »moškosrediščnem« potrošniškem sistemu. Ker so torej živali in okolje strukturno sorodno zatirani kot ljudje, se ima smisel vprašati, kako lahko Freirejevo pedagogiko zatiranih uporabimo na njihovem primeru. Toda s tem seveda nemudoma nastane problem, saj je očitno, da niti na okolje niti na živali ne moremo aplicirati ključne točke Freirejeve pedagogike, namreč njenega smotra – očlovečenja. Nekateri so zaradi tega Freireju očitali antropocentrizem, torej stališče, v skladu s katerim je človek (neupravičeno) postavljen v središče univerzuma kot privilegirano bitje (prim. Bell in Russell, 2000; Corman, 2011), medtem ko drugi opozarjajo, da kritična animalistična pedagogika sploh ni toliko pedagogika, ki bi bila namenjena živalim, ampak prej nekaj, kar se dotika *ljudi* kot konzumentov dobrin, ki jih »proizvajajo« živali (Dinker in Pedersen, 2016). Kljub temu, da je razširitev Freirejevega smotra lahko zanimiv in koristen projekt, od katerega si lahko veliko obetamo, sam mislim, da je v kritični animalistični pedagogiki v neposrednem smislu pravilnejši drugi pristop: torej zavedanje, da imamo pri izobraževanju za etiko in pravice živali opraviti ne s prevzgojo živali, ampak z ozaveščenjem ljudi.

Če se zdaj vrnemo k izhodišču tega drugega izziva za Freirejevo pedagogiko, smemo reči, da imamo v razvitih postindustrijskih družbah, ki jih pestijo prekomerna potrošnja takšnih in drugačnih dobrin ter z njo povezane negativne posledice za ljudi, živali in okolje, opravičiti ne toliko s pedagogiko zatiranih kot veliko prej s *pedagogiko zatiralcev*. Na tej točki pa se stvari seveda po pričakovanju zapletejo, saj zatiralci nikakor niso – oziroma *nismo* – tako motivirani za izobraževanje kot zatirani, saj na prvi pogled s tem veliko izgubimo, ker se nam zdi, da se moramo odpovedati dobrinam in potratnemu, privilegiranimu življenjskemu slogu. Ricky Lee Allen in César Augusto Rosatto (2009) tako poročata, da ameriški izobraževalci pogosto doživijo ne le odpor, temveč tudi odkrito jezo študentov, kadar v skladu z učnimi načrti kritično reflektirajo vlogo, ki jo igra šola pri reprodukciji hegemonije. Da bodo naporji za osvoboditev pri zatiralcih vzbudili srdit odpor, je sicer vedel že Freire (2019), ki je v enem od odlomkov *Pedagogike zatiranih* njihovo nasprotno vanje slikovito ilustriral takole (2019):

Ko se zgodi samolastno preseganje protislovja in se vzpostavi nov konkreten položaj, nova stvarnost, ki jo uvedejo osvobojeni zatirani, se nekdanji zatiralci v tej osvoboditvi ne prepoznajo kot svobodni ljudje. Nasprotno, počutijo se zatirani. Ker jih je »oblikovala« izkušnja biti zatiralec, zanje pomeni vse, kar ni njihova nekdanja pravica do zatiranja, zatiranje njih samih. V novem položaju se počutijo zatirani, kajti če so prej lahko jedli, se oblačili, se izobraževali, se sprehajali, poslušali Beethovna, medtem ko milijoni niso jedli, niso nosili čevljev, niso imeli česa obleči, niso hodili v šolo, pravzaprav niso hodili nikamor in še toliko manj poslušali Beethovna, se jim kot nekdanjim zatiralcem zdi katerakoli omejitev, ki se zgodi v imenu pravice za vse, neskončno nasilje nad njihovo pravico biti človek. Pravico biti človek, ki v prejšnjem položaju te pravice ni priznaval milijonom ljudi, ki so trpeli in umirali od lakote, bolečine, žalosti, brezupa. (str. 31)

Kaj torej storiti, kako zasnovati *pedagogiko zatiralcev*? Odgovor na to vprašanje moramo znova iskati skupaj z in skozi *Pedagogiko zatiranih*, saj je ena izmed njenih ključnih ugotovitev, da izkoriščanje ne dehumanizira zgolj zatiranih, temveč razčloveči tudi zatiralce: oboji, tako zatirani kot zatiralci, so – tako Freire (2019) – potrebni osvoboditve:

Razčlovečenje, ki se ne udejanja le v tistih, ki so jih oropali njihove človečnosti, ampak tudi, le da na drugačen način, v tistih, ki so ropali, je popačenost poklicanosti *biti več*. [...] Nasilje zatiralcev, ki prav tako razčlovečuje njih same, ne ustvarja druge poklicanosti kot poklicanost *biti manj*. Kot popačenost stanja *biti več biti manj* slej ko prej povede zatirane v boj proti tistim, ki so jih prisilili v *biti manj*. Ta boj pa je smiseln le, kadar se zatirani v prizadevanju za povrnitev svoje človečnosti (kar je način, kako to človečnost znova ustvariti) sami ne spremenijo v zatiralce niti dejansko ne postanejo zatiralci zatiralcev, ampak obnovitelji človečnosti obojih. To je velika humanistična in zgodovinska naloga zatiranih – osvoboditi sebe in zatiralce. (str. 16–17, poudarki v izvirniku)

Kar je torej ena od prioriteten nalog kritične pedagogike in andragogike v prihodnosti – in glede na stanje okolja kot tudi glede na strašansko trpljenje, ki prizadeva desetine milijard živali po vsem svetu, da ne omenjamo naraščajočih neenakosti med razvitimi in razvijajočimi se deželami –, je nadaljnje razvijane temeljev pedagogike zatiralcev. Kot lahko vidimo, Freire zanj ponudi nekaj izhodiščnih točk, ki pa zaradi njegovega fokusa na zatiranje ostajajo bolj ali manj zgolj to: izhodišča, ki čakajo, da jih razvijemo naprej. Povzeti smemo, da je med temi izhodišči gotovo dvoje ključnih ugotovitev, in sicer dejstvo, da izkoriščanje razčlovečuje, ter opazka, da lahko osvoboditev dosežemo zgolj z vidika zatiranih. Pedagogika zatiralcev zato morda lahko ima svoj smoter očlovečenja zatiralca v njegovem etičnem zorenju (kar smo zgoraj nakazali s pomočjo Kanta), mora pa vsekakor biti skonstruirana iz perspektive življenjskega sveta zatiranega subjekta.

LITERATURA IN VIRI

- Acampora, R. (2021). Zoölogy of the Oppressed. *Journal for Critical Animal Studies*, 18(1), 4–18.
- Allen, R. L. in Rosatto, C. A. (2009). Does critical pedagogy work with privileged students? *Teacher Education Quarterly*, 36(1), 163–180.
- Belk, R. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139–168. <https://doi.org/10.1086/209154>
- Bell, A. C. in Russell, C. (2000). Beyond human, beyond words: Anthropocentrism, critical pedagogy, and the poststructuralist turn. *Canadian Journal of Education*, 25(3), 188–203. <https://doi.org/10.2307/1585953>
- Boltansky, L. in Chiapello, E. (2005). *The new spirit of capitalism*. Verso.
- Cavell, S. (1984). *Pursuits of happiness: The Hollywood comedy of remarriage*. Harvard University Press.
- Corman, L. (2011). Impossible subjects: The figure of the animal in Paulo Freire's Pedagogy of the Oppressed. *Canadian Journal of Environmental Education*, 16(1), 29–45.
- Dinker, K. G. in Pedersen, H. (2016). Critical animal pedagogies: Re-Learning our relations with animal others. V H. E. Lees in N. Noddings (ur.), *The Palgrave International Handbook of Alternative Education* (str. 415–430). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-41291-1_27
- Freire, P. (2019). *Pedagogika zatiranih*. Krtina.
- Fromm, E. (2020). *Beg pred svobodo*. UMco.
- Grušovnik, T. (2019). Paulo Freire in pedagogika osvoboditve. V P. Freire, *Pedagogika zatiranih* (str. 177–194). Krtina.
- Grušovnik, T. (2020). *Hotena nevednost*. Slovenska matica.
- Illich, I. (1970). *Deschooling Society*. Marion Boyars.
- Kahn, R. (2010). *Critical pedagogy, ecoliteracy, and planetary crisis: The ecopedagogy movement*. Peter Lang.
- Virno, P. (2003). *Slovnica množva: K analizi oblik sodobnega življenja*. Krtina.

Barbara Samaluk, Katja Lihtenvalner

IZBRIS STALNIH PREBIVALCEV IN NJIHOV 30-LETNI BOJ: »DANES BI RADA SAMO TO, DA SE O TEM PIŠE V UČBENIKIH, DA SE IZBRIS NE ZAMOLČI«

POVZETEK

Ob 30. obletnici izbrisa stalnih prebivalcev, ki še danes nima ustreznega epiloga, ta članek obravnava posledice izbrisa, odzive širše skupnosti na izbris in boj izbrisanih. Izhajajoč iz širšega koncepta integracije ter s pomočjo analize sekundarnega gradiva in opazovanja z udeležbo na dogodkih, ki so jih izbrisani pripravili ob tradicionalnem Tednu izbrisanih, ugotavlja, da je etnonacionalistično dejanje izbrisa točno določene stalne prebivalce izključilo iz zgodovine skupnosti ter njenega solidarnostnega kompromisa in sprožilo bodisi podaljšan nadzor bodisi prikrito solidarnost članov širše skupnosti in posledično relativno pozno grajenje skupnosti boja, ki se še danes bori za odpravo krivic in povrnitev odvzetih pravic. S pomočjo izbrane metodologije pa članek poudari tudi pomembno vlogo javnih prizadevanj izbrisanih ter s tem pomen in vlogo marginaliziranih skupin pri ozaveščanju širše skupnosti o potrebi po obravnavi in odpravljanju strukturnih neenakosti.

Ključne besede: izbris, integracija, solidarnost, skupnost (boja), ozaveščanje

THE ERASURE OF PERMANENT RESIDENTS AND THEIR 30-YEAR STRUGGLE: "TODAY MY ONLY WISH IS THAT THIS WOULD BE WRITTEN IN TEXTBOOKS, THAT THE ERASURE IS NOT CONCEALED" – ABSTRACT

On the 30th anniversary of the erasure of permanent residents, which is still without an epilogue, this article addresses the consequences of the erasure, the responses of the wider community and the struggle of the erased. Drawing on the broader concept of integration, the analysis of secondary data and participant observation at events staged by the erased during the traditional Week of the Erased, this article finds that the ethnonationalist erasure excluded specific permanent residents from the history of the community and its solidarity compromise, and triggered either prolonged control or hidden solidarity

Doc. dr. Barbara Samaluk, Oddelek za pedagogiko in andragogiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, barbara.samaluk@ff.uni-lj.si

Katja Lihtenvalner, doktorska študentka, Oddelek za pedagogiko in andragogiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, lihtenvalner@gmail.com

from members of the wider community. Consequently, a community of struggle developed relatively late and is still fighting violations and demanding restitution today. With the choice of specific methodology, the article also highlights the important role played by the public efforts of the erased and the role marginalised groups play in the conscientization of the wider community about the need to address and fight structural inequalities.

Keywords: *erasure, integration, solidarity, community (of struggle), conscientization*

INTEGRACIJA IN DRUŽBENA SOLIDARNOST

Letošnje leto mineva trideset let, odkar so slovenske oblasti 26. 2. 1992 nezakonito, brez obvestila in brez možnosti pritožbe, izbrisale 25.671 ljudi iz registra stalnega prebivališča, med njimi 5.610 otrok. Ob 30. obletnici izbrisa si ljudje, ki so utrpeli njegove posledice, še vedno zavzemajo za odpravo krivic ter si ob tem prizadevajo tudi za to, da se izbris ne izbriše iz zgodovine skupnosti, v katero so bili kot stalni prebivalci tesno vpeti.

Da bi lahko elemente, mehanizme in učinke izbrisa ter posledične izključenosti razumeli tudi v kontekstu širše skupnosti, bomo izhajali iz sociološke literature, ki obravnava integracijo kot širši družbeni fenomen. Pri tem se opiramo na koncepte sociologa Roberta Castela (2003), ki obravnava *integracijo* kot idealno območje družbene kohezije oz. družbene solidarnosti, ki je zaznamovano s stabilno zaposlitvijo ter povezanimi socialnimi zavarovanji in trajnimi socialnimi odnosi, ki lahko posameznikom v polni meri zagotavljajo ekonomsko in socialno varnost. Poleg tega idealnega območja družbene solidarnosti pa Castel (prav tam) pripoznava še *območje ranljivosti*, ki je vmesna nestabilna cona, zaznamovana z netrajnostmi in nestabilnimi zaposlitvami in socialnimi mrežami, ter *območje nepripadnosti (disaffiliation) oz. izključenosti*, ki pomeni odsotnost participacije znotraj produkcijskih aktivnosti in družbeno izključenost ter izolacijo, ki lahko vodi celo v družbeno razveljavitev, izključitev in neobstoje. Integracija je torej neločljivo povezana z družbeno solidarnostjo, ki je tudi temelj solidarnostnega kompromisa socialne države in v njej živeče skupnosti, ki ranljivim in izključenim posameznikom omogoča ponoven vstop v območje integracije.

Z razvojem socialnega državljanstva in solidarnostnega sistema socialnih zavarovanj se v socialnih državah tako ustvari tudi vez med interno mobilnostjo in cono integracije, se pravi, da se posamezniki znotraj specifične politične skupnosti lahko selijo v drug kraj, občino, del države, federacije ali imperija in ob tem še vedno ohranjajo vse socialne in ekonomske pravice, ki so vezane na stalno prebivanje v kateremkoli delu te specifične politične skupnosti. Ob tem širšem pojmu integracije se torej postavi tudi vprašanje, kdo in kam se lahko vključuje, kar pomeni, da so integracija in z njo povezane pravice vedno odvisne tudi od različnih delovnih, socialnih in političnih statusov posameznikov ter eksternih in internih mejnih režimov, katerim so podvrženi tako državljani in stalni prebivalci kot tudi tujci z različnimi migrantskimi statusi (Bolzman, 2002; Samaluk, 2020).

Pri tem se pojavljajo predvsem razlike med državljani, ki imajo zagotovljen poln obseg političnih, ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, ki predstavljajo prvo in drugo

generacijo zavarovanih človekovih pravic (Kogovšek, 2010), in tujci, ki so povrženi migracijskim politikam, ki za različne kategorije tujcev določajo pogoje vstopa in prebivanja ter s tem povezanih pravic. Kot opisuje Boltzman (2002), migranti z različnimi vstopnimi statusi (migrantski delavci, prosilci za azil, begunci) bodisi zaradi vrste statusa bodisi kratkotrajne zaščite ne morejo dosegati idealnega območja integracije, saj ob izgubi dela ali statusa, torej ekonomskih in socialnih pravic, lahko nemudoma padejo v območje izključenosti in s tem izgubijo tudi pravico do prebivanja v državi. Na podlagi svojega statusa imajo tudi omejen dostop do socialnih pravic in javnih institucij, ki potem delujejo tudi kot interni mejni režimi, ki znotraj države izvajajo nadzor nad priseljevanjem (Zorn, 2008). Kljub temu pa je velik del socialnih in ekonomskih pravic dostopen tudi za tujce s stalnim prebivališčem v državi (Kogovšek, 2010). Znotraj sodobnih evropskih migracijskih politik, katerih primarna naravnost je varnost in ekonomska učinkovitost, je pravica do pridobitve stalnega prebivališča izredno varovana in tujcem običajno dostopna šele ob dokazovanju dolgoletnega dela in prebivanja v določeni državi (Pistotnik, 2010; Samaluk, 2020). Pridobivanje stalnega prebivališča se presoja na podlagi posameznikovih »družinskih, partnerskih, delovnih, ekonomskih, socialnih in drugih vezi, ki kažejo, da med posameznikom in naslovom, kjer živi, obstajajo tesne in trajne povezave« (Ministrstvo za notranje zadeve, 2022). Stalno prebivališče v nasprotju s političnim državljanstvom posameznikom torej priznava središče njihovih življenjskih interesov v določenem okolju in jim tako tudi kot tujcem omogoča trajen vstop v območje integracije oz. vračanje vanj v primeru padcev v območji ranljivosti ali izključenosti. Stalno prebivališče tudi tujcem priznava trajno vpetost v okolje ter s tem povezane socialne in ekonomske pravice in naj bi bilo ravno zaradi te življenjske ukoreninjenosti tudi neodtujljivo. Vendar nas zgodovina uči, da politične dezintegracije in ustvarjanje novih držav vodijo tudi v ustvarjanje tujcev znotraj lastnih meja ali celo v odvzem pravice do nadaljnega prebivanja.

Slednji je primer izbrisanih stalnih prebivalcev, ki se je zgodil v na novo nastali državi Sloveniji, ki je vse, ki niso avtomatsko dobili slovenskega državljanstva ali zaprosili zanj oz. jim državljanstvo ni bilo priznано, izbrisala tudi iz registra stalnih prebivalcev. Ta izbris je pomenil nenadno in nenapovedano izgubo statusa, ki je izbrisane spremenil v nedokumentirane migrante (Pistotnik, 2010) ter jih s tem družbeno razveljavil in pahnil v območje popolne izključenosti z grožnjo izгона in torej izredno slabimi možnostmi za ponoven vstop v območje integracije. Jelka Zorn (2010), ki je vrsto let raziskovala izbris, pravi, da so bili za časa Jugoslavije ljudje iz drugih republik vpisani kot delavci, ki so bili cenjeni, ker so prispevali k skupni blaginji, izbrisani pa so bili kot Neslovenci. Izbris je doletel predvsem stalne prebivalce, ki so prihajali iz drugih republik Jugoslavije, in ne tudi drugih tujcev, ki so takrat imelo prijavljeno stalno prebivališče v Sloveniji. Izbris je torej temeljil na specifičnem etnonacionalizmu, ki je postal del državne prakse (Bajt, 2010, str. 202). Etnonacionalizem tedanje oblasti je torej vse stalne prebivalce, ki so izhajali iz drugih republik Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) ali so bili prek staršev zabeleženi kot republiški državljani teh drugih republik, in se niso opredelili za novo slovensko državljanstvo ali sploh niso vedeli, da se morajo opredeliti zanj, izbrisal tudi iz registra stalnega prebivalstva. S tem jim ni odvzel zgolj temeljne pravice za

nadaljnje prebivanje, delo, zdravstveno in socialno varstvo, izobraževanje idr. (Kogovšek, 2010), temveč je izbrisal tudi njihovo zgodovino bivanja in življenjske ukoreninjenosti v skupnost ter njihov prispevek k družbenemu solidarnostnemu sistemu.

Izbrisani so z izgubo statusa stalnega prebivališča kljub svoji zgodovinski ukoreninjenosti v skupnost postali izenačeni z vsemi drugimi nedokumentiranimi tujci na ozemlju Slovenije, ki si morajo dovoljenje za prebivanje šele urediti. Vendar pa je bil njihov položaj še precej drugačen, saj so z izbrisom in dezintegracijo SFRJ izgubili tudi temeljni dokument (osebno izkaznico), na podlagi katerega bi se postopek za ureditev njihovega statusa kot na čez noč ustvarjenih tujcev sploh lahko začel (Pistotnik, 2010). Za začetek postopka so torej potrebovali potni list iz nastajajočih držav bivše SFRJ, katerih državljani naj bi bili, sklepajoč na podlagi njihovega republiškega državljanstva. Kot piše Pistotnikova (2010), je bilo zaradi vojnih razmer, zamikov pri nastajanju novih držav na območju bivše SFRJ ter nezmožnosti dokazovanja predhodnega bivanja v Sloveniji zelo težko ali nemogoče pridobiti te osnovne dokumente. S tega vidika so bili izbrisani v veliko slabšem položaju kot drugi tujci z državljanstvom tretjih držav. Izbris je tako ustvaril tudi veliko število apatridov, predvsem med tistimi izbrisanimi, ki so bili rojeni v Sloveniji in »niso bili vneseni v državljanske registre 'matičnih' republik« (Dedić idr., 2003, str. 55–56). Izbris pa ni negativno vplival samo na izbrisane, ampak tudi na njihove otroke, družine, prijatelje in druge ljudi znotraj skupnosti, ki so imeli z izbrisanimi tesne stike. Izbris dela stalnih prebivalcev je bil tako tudi napad na solidarnostni sistem celotne skupnosti in ga je zato treba preučevati tudi z gledišča širše skupnosti.

Doseganje idealne cone družbene solidarnosti, torej integracije, je namreč večsmerni proces (Samaluk, 2020), ki zahteva tudi sodelovanje in prilagajanja širše skupnosti oz. celotne družbe in njenih podsistemov na globalne družbene, politične in ekonomske spremembe. Obratno torej takšen nenaden izbris dela stalnih prebivalcev vedno zadene tudi širšo skupnost, saj od učiteljev, sodelavcev, prijateljev, sosedov zahteva nadzor in nečloveško ravnanje do ljudi, s katerim skupaj živijo v širši skupnosti. Sodobni nadzor nad priseljevanjem tudi vedno bolj spodbuja strukturno nasilje nad migranti in kriminalizira solidarnost (Zorn, 2021). Zato se bomo v tem članku osredinili tudi na odzive širše skupnosti na izbris ter na grajenje skupnosti boja.

Kot pravi Freire (2019), je »resnično solidariziranje z zatiranimi v skupnem boju [...] za preoblikovanje objektivne stvarnosti«, ki je zatirane prisilila v podrejen položaj (str. 22). Prvi pogoj za solidariziranje pa je doseganje kritične zavesti oz. kritične pismenosti, ki zagotavlja podlago za razpoznavanje strukturnih neenakosti z namenom preprečevanja zatiranosti in transformacije neenakopravnih družbenih struktur in razmerij (Freire, 2019; Kump, 2012; Morrell, 2015). Po Freireju (2019) pa se do kritične zavesti ne pride s pomočjo individualnih prizadevanj, temveč s pomočjo dialoga v okviru družbenega udejstvovanja, sodelovanja in organiziranja. Ozaveščanje je torej proces učenja, v katerem učeči se prek dialoga reflektirajo in razvijajo kritično zavest o strukturnih neenakostih ter jih s pomočjo kolektivnega delovanja tudi skušajo odpravljati (Freire, 2019). Ker pa je bila družbena izključitev izbrisanih izvedena v tajnosti, so izbrisani posamezniki in njihovi

bližnji vrsto let živeli v prepričanju, da se to dogaja samo njim, ne pa da gre za sistemski problem. Ena večjih težav izbrisa je bila torej izolacija izbrisanih in njihov družbeni neobstoje ter s tem nezmožnost prepoznavanja sistemskih razsežnosti izbrisa in posledično težak boj za popravilo krivic.

Kot kaže literatura na področju radikalnega izobraževanja odraslih, je razvoj kritične zavesti zgodovinsko potekal v okviru različnih družbenih gibanj, v sedanjem času pa jih vodijo in sestavljajo najbolj ranljivi in izključeni člani družbe (Holst, 2018; Kump, 2004, 2012). Med tovrstna novejša gibanja lahko štejemo tudi društva in iniciativo izbrisanih, katerih temeljni namen je bil, podobno kot pri drugih najnovejših gibanjih atomiziranih preknarnih in/ali izključenih (migrantskih) delavcev, grajenje skupnosti boja, ki omogoča vzajemno učenje, ozaveščanje in kolektivni boj zoper sistemske kršitve (Però, 2020; Samaluk in Greer, 2021). Gibanje izbrisanih se je začelo formirati šele skoraj desetletje po izbrisu in takrat začelo dolg boj za popravilo krivic, med drugim tudi z vsakoletnim obeleževanjem Tedna izbrisanih (Lipovec Čebon, 2010; Zdravković, 2010). Medtem ko je bil prvotni boj izbrisanih usmerjen predvsem v ozaveščanje izbrisanih in širše javnosti o sistemski problematiki izbrisa ter v prizadevanja za odpravo krivic in povrnitev pravic, pa je ob 30. obletnici izpostavljena tudi potreba po ozaveščanju novih generacij o zločinu izbrisa z namenom, da se ta zgodovina ne pozabi in ne ponavlja. Ta prizadevanja so bila, kot rečeno, vidna tudi ob 30. obletnici izbrisa, saj je bil Teden izbrisanih zaznamovan z vrsto dogodkov, ki so ponovno opozorili na posledice tega zločina ter na dolgoletna prizadevanja izbrisanih za odpravo krivic, ki po treh desetletjih še zdaleč niso odpravljene, čeprav so neustavnost in diskriminatornost izbrisa ugotovili tako slovensko ustavno sodišče kot Evropsko sodišče za človekove pravice. Izhajajoč iz gradiv, predstavljenih na omenjenih dogodkih ob 30. obletnici izbrisa, se sprašujemo, kakšne so bile za izbrisane posledice nenadnega padca iz območja integracije v območje popolne izključenosti, kakšen je bil odziv širše skupnosti na izbris in kako je nastajala skupnost, ki se je borila za odpravo krivic in povrnitev pravic izbrisanim.

METODOLOGIJA

V članku izhajamo iz analize sekundarnega gradiva, predstavljenega na treh razstavah ob Tednu izbrisanih med 18. 2. in 5. 3. 2022, ki prikazuje zgodbe, boj in položaj izbrisanih. Sekundarno gradivo vključuje različna besedila, razstavljena na razstavi *30. obletnica izbrisa: Zločin ne zastara: Ne izbrisa, ne Roga, ne tovarišic_ev, ki jih ni več med nami, ne bomo nikoli pozabile_i* v galeriji Alkatraz (Iniciativa za pripravo 30. obletnice izbrisa, 2022), vključno z zgodbami izbrisanih iz tam razstavljene knjige *Zgodbe izbrisanih prebivalcev* (Lipovec Čebon in Zorn, 2011). Prav tako vključuje analizo besedil, razstavljenih na Gallusovem nabrežju (Amnesty International Slovenije in Turizem Ljubljana [AIS in TL], 2022) ter v galeriji Kresija (Amnesty International Slovenije in Mestna občina Ljubljana [AIS in MOL], 2022) v okviru razstave *30 let s(r)amote*, ki portretirajo izbrisane in opisujejo njihov boj za odpravo krivic. Med tam razstavljenimi besedili je bila tudi kronologija izbrisa, vzeta iz članka *Kronologija izbrisa 1990–2007* (Pistotnik, 2007).

Slika 1

Razstavljeni portreti izbrisanih na Gallusovem nabrežju

Poleg tega v analizo vključujemo tudi opazovanje z udeležbo na gledališki predstavi *Izbrisani d.o.o.*, ki so jo že leta 2007 v sodelovanju z režiserjem Francijem Slakom pripravili izbrisani ter jo v Španskih boricah in na Metelkovi ponovno odigrali ob 30. obletnici. Ker ima lahko umetnost zelo močno vlogo pri izobraževanju, ozaveščanju in razvoju kritične pismenosti (Peters, 2016), se z uporabo sekundarnega razstavnega gradiva in s pomočjo opazovanja z udeležbo kot raziskovalci postavljamo v vlogo udeležencev na dogodkih ob Tednu izbrisanih, katerih namen je ozaveščanje širše javnosti o še vedno trajajoči zgodovini izbrisa. Teksti, predstavljeni na razstavah, so bili ob udeležbi najprej fotografirani ter kasneje prepisani in skupaj z drugimi teksti in zapiski s terena analizirani s tematsko analizo. Ugotovitve so predstavljene v treh tematskih poglavjih, ki sledijo.

IZBRIS STALNIH PREBIVALCEV IZ ZGODOVINE SKUPNOSTI IN NJENE- GA SOLIDARNOSTNEGA KOMPROMISA

Za doseganje integracije, ki je idealno območje družbene solidarnosti, je temeljna pravica do dela, ki posameznikom pomeni vir dohodka ter s tem osnovo za ekonomsko in socialno varnost, ki je bila izbrisanim odvzeta. Po izbrisu tudi podjetniki niso mogli več opravljati

svoje dejavnosti, temveč so bili primorani v lastnem podjetju delati na črno, kot pove Cvi-jetan Blagojević: »Ko se spomnim, je zelo hudo [...] Imaš obrt, plačuješ davke, delati pa moraš preko nekoga drugega« (AIS in TL, 2022).

Tudi Niko Jurkas, ki je v času izbrisa »v lastnem podjetju zaposloval 28 ljudi [...] je delal na črno pet let in si vsaj lahko zagotavljal preživetje. Enega zaposlenega je moral zaradi neurejenih dokumentov odpustiti; šele leta kasneje je izvedel, da je obema življenje obrnil izbris« (AIS in TL, 2022). Niko je moral zaradi izbrisa delati na črno, odpuščati izbrisane zaposlene in šele po desetih letih mu je uspelo spet pridobiti dovoljenje za stalno prebivanje.

Tudi Slobodan je za ohranitev takratne zaposlitve potreboval delovno dovoljenje: »Po izbrisu je Slobodan šest let živel z začasnim prebivališčem. Po 18 letih redne zaposlitve v UKC Ljubljana je naenkrat potreboval delovno dovoljenje« (AIS in TL, 2022).

To dovoljenje je s časom ustvarilo tudi podlago za ponovno pridobitev stalnega prebiva-lišča v Sloveniji.

Žal večina izbrisanih ni imela svojih podjetij ali razumevajočih delodajalcev. Takšen je primer Budimirja Vukovića, ki

zaradi izbrisa nima polne delovne dobe. Ni se mogel poročiti, si ustvariti dru-žine in se uveljaviti s svojim delom. Postal je apatrid [...] v osnovi je pisatelj, sedaj se preživlja z delom za Kralje ulice. Ker ima še vedno zgolj začasno prebivališče in nima zavarovanja ali pravice do dela, niti do pokojnine, neprofi-tnega stanovanja ali bivalne enote, izbris zanj še vedno traja. (AIS in TL, 2022)

Izguba pravice do dela je torej izbrisanim tudi onemogočala, da bi se skozi delo lahko osebnostno izpolnili, pridobili družbeno veljavo in socialno-ekonomsko varnost, ki je prvi pogoj za dostojno življenje in načrtovanje lastne prihodnosti. Podobno predstavljeni portret Paja pokaže, kako je izguba dela vodila v brezdomstvo in še danes zgolj začasen status za prebivanje:

Pred izbrisom sem imel stojnico na ljubljanski tržnici, lepo življenje sem imel. Zdaj živim v prikolici. Kralji ulice so mi prinesli nekaj stiropora, da je topleje, na streho so dali polivinil. 26 let nisem imel nobenih dokumentov, zdaj imam začasno prebivališče. (AIS in TL, 2022)

Veliko ljudi se je torej zaradi izbrisa in posledične ekonomske ranljivosti znašlo tudi med brezdomci.

Poleg tega so izbrisani z izgubo zdravstvenega zavarovanja nase prevzemali tudi podob-na zdravstvena tveganja kot brezdomci in morali iskati različne preživetvene strategije v primeru zdravstvenih zapletov (Lipovec Čebren, 2010). Glede slednjega portret Zvonka Baga, ki je skrbel za svojega ostarelega izbrisanege očeta Ivana Baga, razkrije, da »ko je

potreboval antibiotike, jih je poskušal dobiti celo pri veterinarju. Ni jih dobil« (AIS in TL, 2022). Zaradi izgube zdravstvenega in socialnega zavarovanja so izbrisani prezgodaj umirali ter se soočali z resnimi zdravstvenimi zapleti in nezdravljenjem sicer ozdravljivih bolezni. Na primer izbrisani Irfan Beširević je »brez zdravniške oskrbe preživel trombozo. Takrat je mislil, da je z njim konec« (AIS in TL, 2022). Tudi S. S. zaradi izgube zdravstvenega zavarovanja ni mogla do zdravnika, ko je zbolela. Šele po ureditvi statusa, ko je dobila dostop do zdravnika, so ti »ugotovili, da potrebuje operacijo« (AIS in TL, 2022). Izbrisani so se torej zaradi izgube zdravstvenega in socialnega zavarovanja soočali s številnimi neobravnavanimi zdravstvenimi težavami ter razširjenostjo posamičnih bolezni (Lipovec Čebren, 2010).

Poleg izgube pravice do dela in zdravstvenega varstva so izbrisani izgubili tudi stanovanjsko pravico. Kljub temu, da so nekateri ostali in še danes živijo v istih stanovanjih, jim je bila z izbrisom odvzeta tudi pravica do odkupa državnega stanovanja. Tako so na primer Trivu

leta 1992 odvzeli stanovanjsko pravico po tem, ko sta z ženo, tudi izbrisano, v Cinkarni vplačevala v stanovanjski sklad, in po tem, ko sta za stanovanje dvakrat vplačala participacijo pri vselitvi v stanovanje. Še danes plačujeta najemnino v istem stanovanju. Od izbrisa sta dala za najemnine več kot 70.000 evrov. (AIS in TL, 2022)

Izbris je torej tudi izbrisal zgodovino socialnih zavarovanj in drugih finančnih vložkov, ki so jih izbrisani posamezniki namenjali za prihodnjo socialno-ekonomsko varnost. Tudi Cvijeto »svojega stanovanja ni mogel odkupiti, danes ga ne more zapustiti otrokom. Izbris je bil zanj ekonomski genocid« (AIS in TL, 2022). Izguba dela in stanovanjske pravice ter povezanih finančnih vložkov je tako povzročala ekonomsko ranljivost, ki se je prenašala tudi na potomce.

Poleg zgoraj omenjenih pravic je bila izbrisanim odvzeta tudi pravica do izobraževanja (razen osnovnošolskega, ki je obvezno). Tako je moral Slobodan ob izbrisu prekiniti diplomski študij (AIS in TL, 2022). Prav tako se S. S., ki je bila izbrisana na svoj 14. rojstni dan, ni mogla šolati na srednješolski ravni: »Ker nisem imela papirjev, niti denarja, se nisem mogla šolati na srednji šoli, temveč sem več let na črno delala za šankom. Skrbeti sem morala tudi za izbrisana starša, ki sta izgubila službo« (AIS in TL, 2022). V nasprotju s svojimi tedanjimi vrstniki je namesto šolanja več let na črno delala, da je preživljala tudi svojo družino, v kateri je brat dobil državljanstvo, ostali pa na pravočasno oddano vlogo nikoli niso dobili odgovora. V družini nihče ni razumel, kaj se jim je zgodilo, večkrat so se prepirali o tem in mislili so, da se to dogaja samo njim (AIS in TL, 2022). Tudi Ratko Stojiljković pove, da je moral zaradi izbrisa staršev začeti delati že v osnovni šoli: »V družini je bila samo ena plača, že v šestem razredu osnovne šole sem delal, da smo lahko preživeli« (AIS in TL, 2022).

Med izbrisanimi je bilo 5360 otrok, katerih odraščanje je bilo močno zaznamovano z njihovim izbrisom, enako pa so bili prizadeti tudi neizbrisani otroci, ki so morali odraščati

s socialno-ekonomskimi posledicami izbrisa svojih staršev. Kot je zapisano pri portretu Cvijetana, so njegovi otroci doživljali hude travme, izbris pa je bil tudi razlog za ločitev (AIS in TL, 2022).

Otroci izbrisanih so doživljali tudi izgone in skupaj s starši iskali azil v drugih državah. Tak je primer Slavice Đuričić, ki se je skupaj s hčerko v Bosni registrirala kot begunka iz Slovenije:

V Bosni sem se registrirala kot begunka iz Slovenije, kljub temu sem morala za otroka plačati vsak pregled pri zdravniku [...] Samo jokala sem vsa ta leta. Hči je odraščala z mano in je jokala z menoj. 17 let sem živela brez dokumentov, brez prihodkov, brez otroškega dodatka, brez zdravstvenega zavarovanja. (AIS in TL, 2022)

Ker so izbrisani iskali azil v drugih državah, so jih slovenski organi pregona tudi vračali nazaj tja, kot pove Mahi Berisha:

Najtežje je bilo, ko je sredi noči k nam v azilni dom prišla policija in so nas odpeljali v Nemčijo, kjer smo zaradi izbrisa iskali azil. Moj sin je bil star tri mesece, na poti pa nismo imeli ne vode ne hrane. (AIS in TL, 2022)

Te izgone so doživljali tudi njihovi otroci. Otroci, ki so se rodili v izgnanstvu, niso bili upravičeni do pridobitve statusa. (Pregnani) otroci izbrisanih tudi niso bili upravičeni do zdravstvenega varstva, otroških dodatkov, niti niso bili vključeni v odškodninsko shemo.

Nekatere izbrisane so večkrat deportirali, kot opiše takratna študentka Katarina Keček:

Na poti iz K4 so me ustavili miličniki. Ker nisem imela dokumentov, so me odpeljali na Trdinovo. Zjutraj so me z drugimi v marici odpeljali do hrvaške meje, nato pa z drugo marico do Slavonskega Broda. Deportirali so me še enkrat, obakrat sem se vrnila peš. (AIS in TL, 2022)

Veliko izgnanim izbrisanim se nikoli ni uspelo vrniti. Takšen je tragičen primer

Dragomirja Petronjića, ki ga je policija ustavila pri kontroli prometa, nato pa ga brez odločbe izgnala in predala hrvaškim oblastem. Sredi vojne vihre je Dragomir kot vojni ujetnik končal v množični grobnici v bližini Jajca. (AIS in MOL, 2022)

Poleg preranih smrti je izbris povzročil tudi izgubo osebnosti, veselja do življenja in ponosa: »Niso nam vzeli samo stalnega prebivališča. Vzeli so nam osebnosti. Vzeli so nam ponos« (AIS in TL, 2022). Tudi sin izbrisanega Ivana Baga nazorno opiše, kako je izgledal ta nenadni odvzem osebnosti prej radoživemu človeku: »Oče je bil prej vedno dobre volje. Rad je igral na orglice, vedno slovenske narodne. Po izbrisu so orglice za vedno utihnile

in postal je hudo zaskrbljen. Zamorjen 90-letnik« (AIS in TL, 2022). Zvonko Bago, ki je vrsto let skrbel za izbrisanega očeta, izbris primerja z umiranjem po obrokih: »Izbris je umiranje po kapljicah. Ta proces sem od začetka do konca videl pri svojem očetu« (AIS in TL, 2022). Nekateri izbrisani so v tem »umiranju po kapljicah« tudi dejansko umrli ali si vzeli življenje. Drugi se niso mogli udeleževati pokopov svojih bližnjih, kot pove Ljubinko Tomić, ki ima zadnja štiri leta še vedno zgolj dovoljenje za začasno prebivanje: »Lani sem želel oditi v Francijo na pogreb svojega brata, a mi z le začasnim dovoljenjem za bivanje niso dovolili potovati« (AIS in TL, 2022). Podobno Cvijetan Blagojević od leta 1991 do 2003 ni mogel k materi in očetu na grob (AIS in TL, 2022).

Na koncu pa so, z družbeno izključitvijo in posledičnim družbenim neobstojem, izbrisani izgubili tudi pravico do dostojnega pokopa. S tem, kako pokopati »neobstoječega« izbrisanega, se ukvarja tragikomedija *Izbrisani d.o.o.* (Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov, 2022). Zgodba se vrti okoli smrti izbrisanega, ki ga ne morejo pokopati, ker nima dokumentov in uradno ni nikoli obstajal. Zato se svojci obrnejo na posebni servis, ki jim sicer organizira pokop, obenem pa za kriminalne posle uporabi telo (oz. organe) pokojnega. Ta tragikomedija zelo dobro prikaže absurd izbrisa in temne posledice življenja v območju popolne izključenosti. Tako kot v smrti tudi v življenju izbrisani za uradnike (še vedno) ne obstajajo, kot pove S. S.: »V osmih letih sem govorila z nešteto uradniki in jih prosila za papirje. Vedno so mi rekli: 'Gospa, vi ne obstajate!' Kako ne obstajam? Sem umrla?« (AIS in TL, 2022) Dejanje izbrisa je torej povzročilo neobstoje in popolno družbeno izključitev stalnih prebivalcev iz zgodovine skupnosti in njenega solidarnostnega kompromisa.

IZBRIS IN ODZIVI ŠIRŠE SKUPNOSTI – PODALJŠAN NADZOR IN PRIKRITA SOLIDARNOST

Samo dejanje izbrisa so izpeljali na upravnih enotah ali pri drugih upravnih organih, ki so ljudem ob urejanju različnih uradnih zadev običajno uničili osebne izkaznice ali druge uradne dokumente in jim tako odvzeli tudi dokazila o zgodovini prebivanja v Sloveniji. Med temi uradniki so bili tudi takšni, ki so izbrisane in njihove družine osebno poznali. Portret Mirjane Učakar razkrije, da so ji

dokumente uničili uradniki, ki so jo poznali celo življenje, njena mama je bila namreč tajnica župana. Rojena na Ptujju mami Slovenki in očetu Srbu si je morala urediti hrvaško državljanstvo, da je sploh lahko zaprosila za stalno prebivanje v Sloveniji. (AIS in TL, 2022)

Te akte izbrisa pa so kdaj spremljale tudi žaljivke in grožnje, kot ob svojem portretu pove Trivo: »Ko sem moral zamenjat tablice, se je začelo zbadanje: kdaj boš šel v Bosno, grožnje, naj se izselim, kaj tukaj iščem, da bodo prišli po mene« (AIS in TL, 2022).

Sovraštvo do izbrisanih je poganjal poosamosvojitveni etnonacionalizem (Bajt, 2010), ki se je odražal tudi v državni politiki. Kljub temu, da sta tako Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin kot Helsinški monitor relativno hitro po izbrisu začela

zaznavati množične težave izbrisanih, ki so se obračali na njih, in pristojne tudi opozarjati na to, se vlada RS kljub vrsti intervencij med letoma 1992 in 1994 na ta opozorila ni odzivala. Kot kasneje v odprtem pismu zapiše tedanji predsednik Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Ljubo Bavcon (2003, v Pistotnik, 2007), neodzivi takratne vlade kažejo »sistematično državno politiko izganjanja nezaželenih Neslovencev«. Stigmatizacijo izbrisanih pa je nato napajala tudi desničarska politična retorika zanikanja in pripisovanja krivde za izbris izbrisanim samim. Na primer v Slovenski demokratski stranki (SDS) so predstavljali izbrisane kot špekulante in jim odrekli pravico do poprave pravic, kot kaže komentar Vinka Gorenaka na sodbo Evropskega sodišča za človekove pravice: »Od leta 1999 je SDS jasno zagovarjala stališče, da gre pri večini za špekulante in nič drugega« (AIS in MOL, 2022). To retoriko je napajal tudi sovražni govor. Na primer Slovenska nacionalna stranka (SNS) je ob prihodu skupine stavkajočih izbrisanih v parlament na vrata svoje poslanske skupine nalepila sovražni napis: »Vsi izbrisani vabljeni na ples, igral vam bo Jelinčič na puško mitraljez!!!!« (AIS in MOL, 2022) Te takrat opozicijske stranke so v letih 2003 in 2004 tudi uspešno spodbokopavale poskuse takratne vlade, da bi s pomočjo sicer nepotrebne zakona udejanjila sodbe Ustavnega sodišča RS za vrnitev statusa izbrisanim (gl. Pistotnik, 2007). Ta nestrpna in sovražna politična dejanja in diskurz so se prenašali tudi na širšo družbo ter spodbujali stigmatizacijo, sovražni govor in nasilje, ki so ga doživljali tudi otroci izbrisanih. Na primer Aleksandra Todorović Novak v svojem portretu pojasnjuje, da so bili zanjo najhujši stigma, ki je spremljala njenega očeta, in sovražna dejanja, uperjena vanj: »Najhujša je bila stigma. Očeta so na cesti pljuvali, pretepli so ga, ne enkrat, večkrat. Zdaj sem ponosna na njega« (AIS in TL, 2022).

Podobno razlaga Živa Kerner, ki se je ob stigmatizaciji svoje mame počutila izločeno: »Počutila sem se izločeno. Nenehno so me spraševali, kaj sploh hoče moja mama, in jo pošiljali tja, od koder je prišla. Jaz skoraj ne bi preživela. Pomagali sta mi volja in moč, ki ju je kazala mama« (AIS in TL, 2022).

Kot je še zapisano ob njenem portretu, so bili otroci izbrisanih

tisti, ki so delili tesnobe in stiske, ko leta in leta niso razumeli, kaj se je sploh zgodilo, kaj so storili narobe [...] Tudi oni so živeli s strahom, kaj se morda še lahko zgodi, po tem, ko se je enkrat že zgodilo nekaj nepredstavljivega. (AIS in TL, 2022)

Otroci izbrisanih so bili torej močno zaznamovani z negativnimi in sovražnimi odzivi širše skupnosti do njihovih staršev in s tem tudi njih samih. Poleg negativnih pa so imeli nekateri starši tudi dobre izkušnje z lokalnimi službami, ki so njim in njihovim otrokom omogočile ostajanje znotraj območja integracije:

Otroka sta takrat še hodila v vrtec. Ker smo bili tujci, bi po izbrisu morali plačati ogromno. Šla sem do vzgojiteljice, da bi jo prosila, naj nam zmanjšajo stroške vrtca. Rekla mi je, naj grem na glavni sedež vrtcev za ta okraj in jim pojasnim našo situacijo. Res sem šla [...] Bili so prijazni. Razumeli so me. Rekli so, naj

oba otroka pustim v vrtcu, da se ne bo nič spremenilo. Ne morem reči, da nismo imeli tudi dobrih izkušenj. (Lipovec Čebren in Zorn, 2011, str. 86)

Podobno so na neki občini izbrisani družini pomagali pri dostopanju do socialnega stanovanja in socialnih pomoči, kar jih je obvarovalo pred brezdomstvom in revščino:

Zato sem obupana odšla na občino, da bi se pozanimala, če obstajajo kakšna socialna stanovanja za nas. To je bilo precej nevarno za osebo, ki ne obstaja, ampak sem naletela na prave ljudi. Pravzaprav na takratno županjo, ki je rekla: 'Ravno zdaj nimam nobenih stanovanj, kamor bi vas lahko dala. Če pa stanovanja ne boste našli, obstaja način, da vam ga mi najdemo in pomagamo plačevati.' Olajšanje! Gospa je razumela mojo zgodbo in mi je želela pomagati. Lahko bi me prijavila policiji. Ista županja je izbrisani ženski kasneje pomagali pri pridobitvi enkratne denarne pomoči. (Lipovec Čebren in Zorn, 2011, str. 44)

Na ravni institucij širše lokalne skupnosti je bilo tako zaznati tudi solidarnost in civilno nepokorščino, ki je ranljivim izbrisanim omogočala ostajanje znotraj območja integracije, javnim službam pa ohranjanje njihovega temeljnega poslanstva.

Kljub pozitivnim primerom v širši skupnosti pa so se sovražni govor in sovražna dejanja širili tudi v zasebno sfero. Tako so na primer Trivu zvonili pri vhodnih vratih in nanje pisali sovražna sporočila: »Zvonili so na vrata, menjal sem ključavnico. Na vhodna vrata so mi s sprejem napisali RAUS« (AIS in TL, 2022).

Nadzor se je torej prek nekaterih posameznikov v širši skupnosti širil tudi v zasebno sfero in tako ustvarjal nove interne mejne režime, kjer so bili izbrisani dnevno šikanirani in ustrahovani, tudi od nekaterih sosedov, ki so postali nadzorniki teh podaljšanih internih meja. Tudi Mirjano Učakar je bilo strah v lastnem stanovanju, saj jo je sosed nadlegovala in jo celo prijavila policiji:

V lastnem stanovanju sem živela brez dovoljenja. Ko je kdo pozvonil, sem zamrznila, strah me je bilo celo poštarja. Sosea mi je metala članke o izbrisu v nabiralnik, prijavila me je policiji. Policist je pretresen ob mojem pojasnilu rekel samo: 'Gospa, nekaj probajte uredit te papirje' – lahko bi me pa peljal do meje. Bili smo odvisni od dobre volje drugih in njihovega razumevanja. (AIS in TL, 2022)

Kot pa je tudi razvidno iz zgornjega primera, so bili ob takšnih zavržnih dejanjih posameznikov celo nekateri policisti pretreseni in so izbrisane tolerirali. Podobno je bilo tudi z obmejnimi policisti, ki so tolerirali nezakonite prehode izbrisane Marka Peraka:

Ker nisem imel pravice do dela, sem delal na črno v Avstriji. Potem ko so me dobili in so me inšpektorji pripeljali do mejnega prehoda, sem jim povedal, kaj

se je v resnici zgodilo. Ko sem jim povedal o izbrisu, nisem dobil ne denarne kazni ne prepovedi vstopa v Avstrijo. (AIS in TL, 2022)

Podobno je bilo ob madžarski meji, kjer je eden od izbrisanih tudi doživel prijaznost s strani obmejnega policista, ki mu je na skrivaj prinašal hrano in pijačo:

V Prosenjakovcih je delal neki Madžar, policaj, ki me je imel rad, da svet tega ni videl. On mi je prinesel kanister po pet litrov vina, špeh mi je nosil, ocvirke, ma vsega boga. Skril je v koruzo in mi potem povedal, kam. Da ga ne bi kdo izdal. (Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 148)

Tako kot med policisti so se tudi med sosedi in zdravstvenimi delavci našli solidarni ljudje, ki so izkazovali civilno nepokorščino ter s tem izbrisanim pomagali premagovati zdravstvene in druge težave. Na primer Drago opisuje pomoč sosede, ki mu je kot medicinska sestra nudila zdravstveno oskrbo:

K sreči pa imam tudi eno zelo prijazno sosedo. Po poklicu je medicinska sestra. Zaradi izbrisa sem seveda tudi brez zdravstvenega zavarovanja. Lani sem se porezal z motorno žago [...] pa nisem mogel na urgenco. Ta prijazna soseda mi je pomagala in mi je oskrbela rano in previjala prst, merila mi je tlak ... Ona mi res pomaga. (Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 96)

Podobno je prijatelj drugega izbrisanega dobavljal potrebna zdravila, ki so jim bila zaradi ekonomske ranljivosti in brez zdravstvenega zavarovanja nedostopna: »Imam enega znanca, ki dela v Leku že 30 let in mi prinese vsa zdravila, ki jih rabim. Prinese mi proti zgagi, pa lekadle [...] Svaka mu čast« (Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 151).

Prav tako so nekateri prijatelji in zdravniki omogočali, da so lahko ljudje z njihovo pomočjo dostopali do zdravstvenih storitev: »Prijatelji so mi poleg družine pomagali pri soočanju s težavami v vsakdanjem življenju. Recimo v zdravstvu, ker sem poznal ene zdravnike [...] pa smo malo prevekslali, da sem šel na enega drugega – čeprav se to ne sme« (Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 138).

Odzivi širše skupnosti se torej kažejo tudi v solidarnosti in civilni nepokorščini. V retrospektivi so ti nepokorni posamezniki anonimni heroji, ki so reševali življenja drugim članom svoje mikroskupnosti in jim omogočali vsaj delno vračanje v območje integracije. Kljub vsemu pa so tudi ti pozitivni odzivi ostajali atomizirani in prikriti ter kot taki niso mogli pripeljati k skupinskemu boju in popravu krivic.

GRAJENJE SKUPNOSTI BOJA

Kot je bilo opisano zgoraj, so stigma izbrisa in negativni ter sovražni odzivi politike in širše skupnosti med izbrisanimi povzročali strah in izolacijo, ki sta še dodatno oteževala razkrivanje sistemskih razsežnosti izbrisa in povezovanje prizadetih. Kot je zapisano ob

portretu Mirjane Učakar, »sta z izbrisanim Acom Todorovićem prijateljela osem let, preden sta drug drugemu zaupala, da sta oba izbrisana« (AIS in TL, 2022).

To nezaupanje izbrisanih do širše skupnosti je torej povzročalo celo to, da se izbrisani še med sabo vrsto let niso razpoznali in so se z izbrisom spopadali v popolni izolaciji. Grajenje skupnosti boja je bila za atomizirane, ustrahovane in nedokumentirane izbrisane ena težjih nalog, ki jo je še dodatno oteževala rasistična državna politika, ki je izbris povzročila ter kasneje ta problem pometala pod preprogo. Kljub zgodnjim opozorilom in pobudam za ustavno presojo je Ustavno sodišče RS šele leta 1999 ugotovilo, da je bil izbris nezakonito dejanje, in zakonodajalcu naložilo odpravo krivic. Na podlagi tega je še istega leta državni zbor sprejel *Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v RS* (ZUSDDD), ki je izbrisanim v teoriji sicer omogočil pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, vendar zgolj tistim, ki so od izbriša živeli v Sloveniji. Prav tako so bili za oddajo vloge na voljo zgolj trije meseci, tako da si je od 25.671 izbrisanih status takrat uredilo le 12.199 oseb (Pistotnik, 2007).

Ker je ZUSDDD ureditev statusa omogočil zgolj majhnemu delu izbrisanih oseb, so se tudi izbrisani odločili, da stopijo iz izolacije in začnejo javno predstavljati svoje težave. Kot je razvidno iz raziskav in z razstave v galeriji Kresija, je problem izbrisanih prvi začel javno izpostavljati zdaj že pokojni izbrisani Aleksander Todorović. Ta je novembra 2001 deset dni gladovno stavkal na parkirišču živalskega vrta v Ljubljani, »ker so tisti, ki so povzročili izbris, za v živalski vrt« (AIS in MOL, 2022). Kot piše tudi Vlasta Jalušič v njegovem nekrologu,

je bil eden izmed, a bil je tudi eden od najboljših, pogumnih. S tem ne mislim samo pogumnih med izbrisanimi, ampak pogumnih v Sloveniji nasploh. Prenehal je biti anonimen in kljub temu, da je bil brez dokumentov, se je izpostavil v javnosti, začel govoriti o izbrisu, organizirati soizbrisane, se boriti [...] Okoli sebe je zbral peščico tistih, ki so bili pripravljeni govoriti javno, in tako je na videz neobstoječe pripeljal neposredno v eksistenco. (AIS in MOL, 2022)

V tem nekrologu je izpostavljen pogum izbrisanega človeka, ki kljub grožnji izgona postane graditelj skupnosti izbrisanih, ki se kolektivno začnejo izkopavati iz jame neobstoja ter organizirati za odpravo krivic. To posledično pripelje do bolj sistematičnega organiziranja atomiziranih izbrisanih z ustanavljanjem različnih iniciativ in društev ter širjenjem podpornikov, med katerimi gre poudariti predvsem tudi v tem članku citirane raziskovalce in aktiviste, povezane z Mirovnim inštitutom, socialnim centrom Rog, Amnesty International, ter novinarje Mladine (AIS in MOL, 2022). Marko Perak poudari, da je bilo zanj bistvo tega organiziranega boja, da ohrani svojo družino:

Da bomo ustanovili društvo, smo se decembra 2001 zmenili v mojem stanovanju v Mežici. Leta 2002 smo imeli ustanovno skupščino. Za pravice se je treba boriti. Zame je bilo bistvo tega boja, da se ohrani moja družina – da ostanemo skupaj. Tako je tudi bilo. (AIS in TL, 2022)

Kljub poskusom ptujske občinske oblasti, kjer je bila izbrisana tudi Mirjana Učakar (hči bivše tajnice župana), da prepreči registracijo prvega društva izbrisanih prebivalcev Slovenije, je bilo februarja 2002 slednje le ustanovljeno. Društvo je opozarjalo na veliko število izbrisanih, ki še vedno nimajo urejenega statusa in še vedno živijo v Sloveniji, kot tudi na tiste izbrisane, ki so bili deportirani ali pa jim je bil vstop v Slovenijo preprečen (Pistotnik, 2007).

Izbrisanim leta 2003 pritrdi tudi Ustavno sodišče RS (odločba št. U-I-246/02), ki odloči, da ZUSDDD ni v skladu z Ustavo RS, ker državljanom drugih republik nekdanje SFRJ, ki so bili 26. februarja 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivališča RS, od navedenega datuma ne priznava stalnega bivališča. Kljub temu, da Ustavno sodišče RS ministrstvu za notranje zadeve naloži, da v šestih mesecih odpravi neskladje z Ustavo RS, odločba ostane neizvršena nadaljnjih sedem let (Mirovni Inštitut [MI], 2021; Pistotnik, 2007).

Ob tem neresenju problematike izbrisanih se Društvo izbrisanih povečuje in leta 2003 ustanovi tudi območni odbor Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije z imenom DIPS Obala v Portorožu. Prav tako je leta 2003 organiziran prvi Teden izbrisanih, kjer se zvrsti vrsta okroglih miz na temo izbriša ter priprava protesta ter javni poziv vladi, naj spoštuje sodbe ustavnega sodišča (Pistotnik, 2007). Javni protesti so bili vseskozi pomemben del boja izbrisanih, saj so bile ulice njihovo edino glasilo, poudarja Irfan Beširević: »Delali smo proteste. Ulice so bile naše glasilo. Razen za Mladino, ki je začela pisati naše zgodbe in veliko pripomogla k temu, da smo prišli na plano, smo bili za ostale izbrisani tabu« (AIS in MOL, 2022).

Z vstopom Slovenije v EU leta 2004 so izbrisani problematiko izbriša tudi učinkovito evropeizirali. Kot je bilo mogoče videti na razstavi v galeriji Kresija, so predstavniki Civilne iniciative izbrisanih prebivalcev v ta namen organizirali gladovne stavke, ki so se selile od mejnega prehoda Šentilj, na Metelkovo, na sedež Sklada Združenih narodov za otroke (UNICEF) in pred sedež Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (UNHCR). Leta 2006 začnejo sodelovati tudi z italijansko odvetniško pisarno Studio Lana Lagostena Bassi, ki v imenu 11 izbrisanih oseb, ki še vedno nimajo urejenega statusa v Sloveniji, na Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP) vloži tožbo »Milan Makuc in ostali proti Sloveniji« (AIS in MOL, 2022). Z namenom podpore tožbi na ESČP so izbrisani s pomočjo podpornikov iz Slovenije, Italije in Francije organizirali karavano, ki je šla od Ljubljane do Bruslja in se je na poti srečala z vrsto deželnih svetnikov, sindikatov in predstavnikov različnih političnih strank, evropskimi poslanci in podpredsednikom evropske komisije Francom Frattinijem (AIS in MOL, 2022).

Leta 2010 je sodba ESČP ugotovila, da je Slovenija izbrisanim kršila pravico do varstva zasebnega in družinskega življenja in pravico do učinkovitega pravnega sredstva (MI, 2021). Za izbrisane je bila sodba ESČP zelo pomembna tudi zaradi razbremenjevanja krivde, kot pove izbrisani Mladen Balaban:

Pomembno je, da smo ljudem, tudi nekdanjim prijateljem in znancem, ki so menili, da smo sami krivi za izbris, dokazali, da to ni res. Sodbe slovenskega

ustavnega sodišča in Evropskega sodišča za človekove pravice, ki to potrjujejo, me navdajajo z zadovoljstvom. Govorili so, da so zbrisani sami krivi za svoj položaj, tudi po tem, ko so sodišča ugotovila, da je bil izbris protipraven, neustaven in diskriminatoren. Težko je bilo dolga leta živeti s tem. (AIS in TL, 2022)

Kot je razvidno iz zgornjega citata, se je kljub prejšnjim sodbam Ustavnega sodišča RS, ki so jasno opredelile kršitve ter zahtevo za popravilo krivic, krivda za izbris v širši javnosti še vedno pripisovala izbrisanim samim. Odnos Slovenije do izbrisanih pa se tudi s prvo sodbo ESČP še ni spremenil, saj se je ta proti njej pritožila. Leta 2010 je bila sicer tudi sprejeta novela ZUSDDD, ki naj bi izvrševala ustavno sodbo iz leta 2003. Ta je nekoliko širšemu krogu izbrisanih omogočila ponovno pridobitev stalnega prebivališča, vendar so v praksi strogi pogoji, na primer dokazovanje poskusov vračanja v Slovenijo po tem, ko so bili izgnani, nepriznavanje statusa otrokom, rojenim v tujini zaradi deportacije staršev (AIS in MOL, 2022), številnim izbrisanim onemogočili ponovno pridobitev statusa stalnega prebivalca (MI, 2021). Kot kaže primer družine Beriša, so te neustrezne rešitve povzročale nadaljnjo razklanost družin:

Mahi je žena pokojnega Alija Berishe, enega od šestih zmagovalcev pred Evropskim sodiščem za človekove pravice. Tudi ta zmaga ni omogočila, da bi se lahko Ali v Slovenijo vrnil skupaj z družino – zakon, ki je urejal statute izbrisanih, je dopustil le vrnitev njega in v Sloveniji rojenega sina, ne pa tudi v tujini rojenih otrok in žene. Vsi so se lahko vrnili šele leta 2014, po posredovanju Urada predsednika Republike Slovenije. (AIS in TL, 2022)

Po javnih apelih in peticiji Amnesty International za vrnitev Alijeve družine jim je bilo to omogočeno po posredovanju Urada predsednika RS (AIS in MOL, 2022). Kljub nekaterim pozitivnim razpletom si je po noveli ZUSDDD, ki je rok za oddajo vlog omejevala na tri leta, status uredilo zgolj 350 ljudi (AIS in MOL, 2022).

Po pritožbi Slovenije na ESČP je ESČP državi leta 2013 naložilo plačilo odškodnin, ugotovilo pa je tudi kršitev prepovedi diskriminacije. Leta 2013 je bil potem sprejet *Zakon o povračilu škode osebam*, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva, vendar so bili do odškodnin upravičeni zgolj izbrisani, ki so si status že uredili, za tiste brez urejenega statusa pa so veljali strogi dodatni pogoji (MI, 2021). Med slednjimi je bila tudi že prej omenjena Slavica Đuričić, ki je bila zaradi izbrisa begunka v Bosni in je 17 let živela brez dokumentov. Slavica

je šla v tožbo za odškodnino, ki se je vlekla štiri leta. Verjela je odvetniku, ki je bil prepričan, da bosta obe s hčerko pravdo dobili. Ko je predlani izvedela, da jo je sodišče zavrnilo in koliko je zaradi izgubljene tožbe dolžna državnemu odvetništvu, jo je psihično strlo. Državnemu odvetništvu je do konca lanskega leta vse poplačala z izposojenim denarjem, dolg pa še vedno odplačuje. (AIS in TL, 2022)

Podobno kot Slavica je iz odškodninske sheme izpadlo veliko izbrisanih. Ukrepov za pravo krivic, ki jih je bilo možno uveljavljati zgolj tri leta, je bila deležna manj kot polovica izbrisanih (MI, 2021). V odškodninsko shemo tudi niso bili vključeni otroci izbrisanih (AIS in TL, 2022). Prav tako so bile odškodnine, ki jih je predpisala slovenska zakonodaja, neprimerljivo nižje od odškodnin, ki jih je pritožnikom prisodilo ESČP (AIS in MOL, 2022). Glede na vso materialno in nematerialno škodo je ESČP določilo mesečni znesek 237 evrov, tistim z mladoletnimi otroki pa še dodatnih 80 evrov. Slovenska odškodninska shema je znašala zgolj mizernih 50 evrov mesečno (MI, 2021), ki je bila v očeh izbrisanih ponižujoča oz. kot navaja Mirjana Učakar: »Dobili nismo nobenega zadoščenja, razen mizerne odškodnine, ki je bila bolj kot kaj drugega ponižujoča« (AIS in MOL, 2022).

Prav tako so izbrisani čakali 30 let, da so doživeli opravičilo predsednika države RS. Šele leta 2022 se je predsednik Borut Pahor odzval na peticijo Amnesty International (2021), ki je zahtevala njegovo opravičilo v imenu države.

Ker so bili roki zgoraj omenjenih zakonov za odpravo krivic časovno omejeni na tri leta, danes izbrisani nimajo na voljo nobenih pravnih sredstev več niti za ureditev statusa stalnega prebivališča niti za pridobitev odškodnin. Status stalnega prebivališča si je do izteka roka uredila manj kot polovica vseh izbrisanih. Izbrisani brez urejenega statusa še danes

živijo v številnih državah, nekateri so bili tam dolga leta obravnavani kot begunci. In v naši državi še vedno, vseh 30 let, živijo izbrisani brez stalnega prebivališča, v negotovosti, krču. In tudi po vsem tem času še vedno v strahu. (AIS in MOL, 2022)

Nujno je torej, da se tistim, ki še nimajo urejenega statusa, ta brez pogojevanja vrne. Prav tako je izrednega pomena, da se zgodovina izbrisa ne pozabi, kot pove izbrisana Mirjana Učakar: »Danes bi rada samo to, da se o tem piše v učbenikih, da se izbris ne zamolči« (AIS in MOL, 2022).

Temeljna zahteva izbrisanih torej je, da se izbris ne pozabi in da tudi ta temna zgodovina slovenskega osamosvajanja postane del kolektivne zavesti, kolektivne sramote, ki se ne bi smela nikoli več ponoviti.

ZAKLJUČEK

V članku so bile skozi analizo sekundarnega gradiva predstavljene posledice izbrisa, ki je pomenila nenapovedano, nenadno in popolno izključitev iz zgodovine in solidarnostnega kompromisa skupnosti, v kateri so izbrisani živeli, delali, odraščali. Posledice izbrisa so (bile) grozljive, saj so ljudje na papirju prenehali obstajati in so tako izgubili pravice do prebivanja, dela, zdravstvenega in socialnega varstva, do izobraževanja ter celo dostojnega pokopa v Sloveniji. Ker pa je bil izbris izveden v tajnosti, brez obveščanja izbrisanih in javnosti, izbrisani leta niso vedeli, da gre za sistemski problem ter so se v popolni izolaciji

in ob podaljšanem nadzoru nekaterih pripadnikov širše skupnosti spopadali s težavami, katerih vzroka si nikakor niso znali pojasniti. Kljub temu je zgodba izbrisanih tudi zgodba o grajenju nove skupnosti, o civilni nepokorščini in solidarnosti, ki ni sprejela tega razčlovečenja, ter o boju za odpravo krivic in prizadevanjih, da izbris ne utone v pozabo. Toda vsemu temu navkljub po 30 letih veliko izbrisanih še vedno ni doživelo povrnitve odvzetih pravic, pojavljajo pa se tudi novi izbrisi novejših skupin priseljencev (Smajila, 2022). S tega vidika je sodobni boj izbrisanih usmerjen tudi v ozaveščanje širše skupnosti in s tem preprečevanje amnezije o izbrisu ter novih izbrisov.

V empiričnem in konceptualnem smislu članek dopolnjuje predhodno literaturo o posledicah izbrisa in boju izbrisanih (gl. Dedić idr., 2003; Kogovšek in Petković, 2010), saj zajema tudi zadnje časovno obdobje ter izbris analizira skozi širši koncept integracije, ki temelji na družbeni solidarnosti in s tem povezanih odzivih širše skupnosti. Predvsem pa s pomočjo izbrane metodologije prikaže ozaveščevalno vlogo javnih prizadevanj in delovanja izbrisanih. Izhajajoč iz koncepta integracije kot večsmernega procesa (Samaluk, 2021), v katerem se morajo raznoliki družbi prilagajati vsi segmenti družbe ter se v ta namen v prvi vrsti učiti tudi od marginaliziranih skupin, smo z uporabo sekundarnega razstavnega gradiva in opazovanja z udeležbo analizirali zgodbo, kot so jo širši skupnosti predstavili izbrisani in njihovi dolgoletni podporniki. Na ta način smo se lahko kot raziskovalci postavili tudi v vlogo učečih se neposredno od ljudi, ki so izbris dejansko doživeli in se še danes borijo za odpravo krivic. Zato članek končujemo z apelom andragogom in pedagogom po solidariziranju z izbrisanimi, tako da s pomočjo različnih formalnih in neformalnih oblik izobraževanja in učenja zaježijo zgodovinsko amnezijo storjenih krivic, da podpirajo in dajejo glas tudi (novodobnim) izbrisanim ter tako preprečijo ponavljanje te črne zgodovine.

LITERATURA IN VIRI

- Amnesty International Slovenije. (18. 10. 2021). *30 let po izbrisu je skrajni čas za uradno opravičilo žrtvam izbrisa*. <https://www.amnesty.si/zahtevamo-opravicilo-za-izbris>
- Amnesty International Slovenije in Mestna občina Ljubljana. (2022). *30 let s(r)amote: Razstava ob 30. obletnici izbrisa v Galeriji Kresija* [razstava]. Galerija Kresija, Ljubljana.
- Amnesty International Slovenije in Turizem Ljubljana. (2022). *30 let s(r)amote: Portreti izbrisanih skozi fotografski objektiv Boruta Krajnc* [razstava]. Gallusovo nabrežje, Ljubljana.
- Bajt, V. (2010). Več kot zgolj administrativno ustvarjeni »tujci«: Izbrisani in odmev nacionalistične konstrukcije drugega v simbolni ideji o »nas«. V N. Kogovšek in B. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 193–214). Mirovni inštitut.
- Bolzmann, C. (2002). The social impact of migration policies: The example of immigrant workers and asylum seekers in Switzerland. *Social Work in Europe*, 9(3), 10–19.
- Castel, R. (2003). *From manual workers to wage laborers: The transformation of the social question*. Transaction.
- Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov. (26. 2. 2022). *Izbrisani d.o.o.* [gledališka predstava]. Španski borci, Ljubljana.

- Dedić, J., Jalušič, V. in Zorn, J. (2003). *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut.
- Freire, P. (2019). *Pedagogika zatiranih*. Krtina.
- Holst, J. D. (2018). From radical adult education to social movement learning. V M. Milana, S. Webb, J. Holford, R. Waller in P. Jarvis (ur.), *The Palgrave international handbook on adult and lifelong education and learning* (str. 75–92). Palgrave. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55783-4_5
- Iniciativa za pripravo 30. obletnice izbrisa. (2022). *30. obletnica izbrisa: Zločin ne zastara: Ne izbrisa, ne Roga, ne tovarišic_ev, ki jih ni več med nami, ne bomo nikoli pozabile_i* [razstava]. Galerija Alkatraz, Ljubljana.
- Kogovšek, N. (2010). Izbris kot kršitev pravno zavarovanih človekovih pravic. V N. Kogovšek in B. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 83–141). Mirovni inštitut.
- Kogovšek, N. in Petković, B. (ur.). *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Mirovni inštitut.
- Kump, S. (2004). Radikalno izobraževanje odraslih: Integralni del procesa družbenih sprememb. *Andragoška spoznanja*, 10(1), 8–24. <https://doi.org/10.4312/as.10.1.8-24>
- Kump, S. (2012). Družbena gibanja – prostori radikalnega izobraževanja odraslih. *Sodobna Pedagogika*, 63(3), 8–24.
- Lipovec Čebren, U. (2010). Izbrisane pravice – nevidne bolezni: Analiza zdravstvenih posledic izbrisa. V N. Kogovšek in B. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 149–188). Mirovni inštitut.
- Lipovec Čebren, U. in Zorn, J. (2011). *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Sanje.
- Ministrstvo za notranje zadeve. (2022). *Prebivališče*. <https://www.gov.si teme/prebivalisce/>
- Mirovni inštitut. (26. 2. 2021). *Infografika: 29. obletnica izbrisa*. https://www.mirovni-institut.si/29-obletnica-izbrisa/?fbclid=IwAR2fFlprjdrawPZH_76rS2K11vAuejnhjogdCSq633bwzjdTBk1vEWmZNIU
- Morrell, E. (2015). *Critical literacy and urban youth: Pedagogies of access, dissent, and liberation*. Routledge.
- Però, D. (2020). Indie unions, organizing and labour renewal: Learning from precarious migrant workers. *Work, employment and society*, 34(5) 900–918. <https://doi.org/10.1177/0950017019885075>
- Peters, C. (2016). Critical pedagogy and art. V M. A. Peters (ur.), *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory* (str. 1–6). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-287-588-4_238
- Pistotnik, S. (2007). Kronologija izbrisa 1990–2007. *Časopis za kritiko znanosti*, 35(228), 204–237.
- Pistotnik, S. (2010). Izbris kot poligon evropskih migracijskih politik ali 'oprostite mi, prosim, ampak vaši predpisi so izbrisali moj status. V N. Kogovšek in B. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 53–79). Mirovni inštitut.
- Samaluk, B. (2020). Integration as a multi-way process: A case study of innovative migrant integration projects in Slovenia. *Andragoška spoznanja*, 26(3), 103–120. <https://doi.org/10.4312/as.26.3.103-120>
- Samaluk, B. in Greer, I. C. (2021). Organised by transitions: The self-organisation of next-generation welfare professionals in Slovenia. *Work in the Global Economy*, 1(1–2), 95–117. <https://doi.org/10.1332/273241721X16297274327641>
- Smajila, B. M. (23. 5. 2022). *Novodobni izbris: Po devetih letih v Sloveniji je postal ilegalec*. Portal N1. <https://n1info.si/novice/slovenija/novodobni-izbris-po-devetih-letih-v-sloveniji-je-postal-ilegalec>
- Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZU-SDDD). (1999). *Uradni list RS*, št. 76/10. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1586>

- Zdravković, L. (2010). Boj proti odrekanju državljanstva kot paradigma emancipacijske politike. V N. Kogovšek in B. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 251–269). Mirovni inštitut.
- Zorn, J. (2008). Ljudje brez pravice do pravic in vloga socialnega dela. *Socialno delo*, 47(3–6), 115–131.
- Zorn, J. (2010). Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovenci: Pogled izbrisanih na obdobje tranzicije. V N. Kogovšek in B. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 19–46). Mirovni inštitut.
- Zorn, J. (2021). Nasilne meje, varnostnizacija in kriminalizacija solidarnosti. *Socialno delo*, 60(2), 167–180.

Hana Radilovič, Borut Brezar

»ČIGAVI ŠTUDENTI SMO, ČE NE VAŠI«: SODOBNI BOJ ZA PRAVICE »TUJIH« ŠTUDENTOV V SLOVENIJI

POVZETEK

Avtorja pojasnjujeta, kako se v slovenskem univerzitetnem prostoru v zvezi s »tujimi« študenti v zadnjem desetletju pojavljajo predsodki, diskriminatorne politične poteze in poskusi njihove legitimacije. V dogajanje sta se vključila prek Gibanja za dostojno delo in socialno družbo. Svoj pristop opredeljujeta v okviru metode participatornega akcijskega raziskovanja. Tako na področju visokega šolstva kot razmerja med delom in kapitalom se kot vztrajni ideološki potezi, ki spremljata ukrepe za krepitev razredne moči kapitala, izkazujeta neokonservatizem (posebej nacionalizem) in neoliberalizem. V študentskem in delavskem gibanju se zato v znamenje odpora proti njima gradijo solidarnostne vezi onkraj narodne pripadnosti, pri čemer je ključnega pomena radikalno izobraževanje navznoter in navzven.

Ključne besede: »tuji« študenti, nacionalizem, neoliberalizem, participatorno akcijsko raziskovanje, radikalno izobraževanje odraslih

“WHOSE STUDENTS ARE WE IF NOT YOURS”: THE CONTEMPORARY FIGHT FOR THE RIGHTS OF “FOREIGN” STUDENTS IN SLOVENIA – ABSTRACT

The authors explain how the same prejudices and discriminatory political moves, together with the same excuses and attempts to legitimise them, have been reoccurring in the last decade in Slovenian universities regarding “foreign” students. The authors participated in these current events through the Movement for Decent Work and Welfare Society. Their approach is defined as participatory action research. In the area of higher education as well as in regards to the relation between work and capital, neoconservatism (especially nationalism), and neoliberalism show themselves as persistent ideological traits, which are accompanied by measures to strengthen the class power of capital. Within student and labour movements solidarity bonds which transcend national identity are being forged in the name of resistance. Radical education is crucial in this process both inside and outside of these movements.

Keywords: “foreign” students, nationalism, neoliberalism, participatory action research, radical adult education

Hana Radilovič, dipl. etn. in kult. antrop. in dipl. soc. (UN), Gibanje za dostojno delo in socialno družbo, radilovic.hana@gmail.com

Borut Brezar, mag. zgod. in dipl. soc. (UN), Gibanje za dostojno delo in socialno družbo, borut.brezar@socialna-druzba.si

UVOD

V tem prispevku bova prikazala nekaj primerov preseka univerze, neoliberalizma in nacionalizma skozi ravnanje s skupino, ki jo pristojni državni organi in univerza sama imenujejo »tuji« študenti in ki je na slovenski trg delovne sile vključena prek študentskega dela – oblike prekarne delo.¹ V besedni zvezi »tuji« študenti piševa »tuji« v navednicah, ker gre za konstruiranje tujosti, kar je še posebej absurdno pri tistih študentih, ki dlje časa živijo v Sloveniji, vendar jih država in univerza ne prepoznavata kot »svojih« zaradi nacionalizma pri obravnavi študentov. Tovrstne kategorizacije namenoma in pretirano homogenizirajo skupine in povečujejo razlike med skupinami (Hrženjak in Jalušič, 2011, str. 14).

Za moderne države je značilno, da se ideološko utemeljujejo na etnični pripadnosti in drugih domnevno skupnih zgodovinskih okoliščinah. Naslanjajo se na domnevno nevtrarno birokracijo, ki je v resnici prav tako ideološka in omogoča vpeljavo diskriminatornih politik, sama pa se izrecno opredeljuje kot strogo racionalna, kar jo naredi nezmožno premišljevat smisel lastnega delovanja in njene člane privede do kulture sokrivde (Graeber, 2017, str. 34). Zaradi odvisnosti od državnega financiranja je univerza zreducirana na vlogo ideološkega aparata države (Althusser, 1970/2018), in če sledimo ugotovitvam o podrejenosti sodobnih držav mednarodnemu kapitalu, ki se oplaja na podlagi neenake menjave v svetovnem-sistemu (Wallerstein, 2005/2006), ugotovimo, da je univerza pravzaprav podrejena ne le državi, ampak prek nje tudi domnevnim »potrebam trga« in s tem zahtevam kapitala.

V tem prispevku bova pojasnila, kako se v zadnjem desetletju v slovenskem univerzitetnem prostoru ponavljajo isti predsodki in diskriminatorne politične poteze, skupaj s podobnimi izgovori in poskusi njihove legitimacije. S pomočjo uveljavljenih kritik neoliberalizma, neokonservativizma in rasizma (Anderson, 2013; Balibar in Wallerstein, 1988/1991; Harvey, 2005/2012; Hill, 2010; Laval, 2004/2005) in opirajoč se na kritike slovenskega (visokega) šolstva (Avtorska skupina, 2013; Šimenc in Tašner, 2016), bova analizirala primere diskriminacije študentov, ki jih država in univerza kategorizirata kot »tuje«. Ne nazadnje bova ob tem vpletala primere odpora – tudi v obliki radikalnega izobraževanja odraslih – proti tovrstni diskriminaciji, ki se je izkazal kot konsistenten sopotnik progresivnih študentskih gibanj.

¹ »Prekarno delo pojmuje kot katerokoli pravno ali izvenpravno vrsto dela, ki je v temelju negotova in ki v sodobnem času kaže znake rušenja pridobljenih delavskih pravic in socialne varnosti, ki so si jih delavke in delavci priborili v sicer nevzdržnem kapitalističnem sistemu« (Radilovič, 2021a, str. 17). Za kritiko tistih teorij prekarne delo, ki za prekarne delavce trdijo, da tvorijo nov razred, oziroma ki na različne načine zavračajo umeščenost tega, čemur pravimo prekarne delo, v razmerja mezdne delo, glej Breznik (2021).

IZHODIŠČA RAZISKOVANJA

Hegemonija neoliberalizma in neokonservatizma

Tako na področju visokega šolstva kot tudi razmerja med delom in kapitalom se kot vztrajni ideološki potezi, ki spremljata ukrepe za krepitev razredne moči kapitala, izkazujejo neokonservatizem (Harvey, 2005/2012) – posebej nacionalizem – in neoliberalizem (Laval, 2004/2005). Oba pojava sta del hegemonne ideologije sodobnega časa.

Antonio Gramsci (1937/1996) je pojem hegemonije razumel kot širitev interesov vladajočega razreda na podrejeni razred, torej da se interesi vladajočega razreda skozi hegemonijo kažejo kot splošni in »zdravorazumski« interesi celotne družbe. Hegemonije ne doživljamo kot vsiljene, ampak svoje cilje doseže prek konsenza. Ekonomski interesi buržoazije (neskončna akumulacija kapitala v zasebnih rokah) morajo v tem okviru postati del konsenza in se lažno prikazujejo kot interesi delavskega razreda. Med različnimi ideologijami, ki obstajajo v skupnosti in so si med seboj lahko tudi v konfliktu, mora prevladati ena ideologija (ideologija vladajočega razreda), ki podredi vse ostale. Hegemonija teži k enotnosti na področju ekonomije in politike, zahteva pa tudi intelektualno in moralno enotnost, skratka podreditev hegemoni ideologiji na vseh področjih (Gramsci, 1937/1996, str. 179–180). V 70. in 80. letih prejšnjega stoletja je neoliberalizem postopoma postal hegemonna ideologija v ZDA in Angliji (kasneje pa tudi drugod po svetu): »Neoliberalizem je skratka postal prevladujoč diskurz. Njegovi učinki na načine mišljenja so prodrli do točke, ko je postal del zdravega razuma, po katerem mnogi od nas tolmačijo, živijo in razumejo svet« (Harvey, 2005/2012, str. 8). Neoliberalizem je, če ga pogledamo v praksi (in ne v njegovi sicer močno protislovni teoriji), projekt kapitalističnega razreda, s katerim si ob upadu profitne stopnje v produkcijskih dejavnosti od 70. let prejšnjega stoletja dalje skuša zagotoviti ponoven vzpon dobičkov s preusmeritvijo v storitvene dejavnosti in razbijanjem organizirane delovne sile, pri čemer izobraževanje vidi kot eno od potencialno dobičkonosnih storitev (Harvey, 2005/2012; Hill, 2010, str. 121). Razredna vprašanja se skrijejo v kulturno preobleko in se tako zdijo nerešljiva: »Kulturne in tradicionalne vrednote (kakršne so vera v boga in državo ali stališča do družbenega položaja žensk) ter strah (pred komunisti, priseljenci, tujci ali 'drugimi') se lahko mobilizirajo z namenom prikrivanja drugih realnosti« (Harvey, 2005/2012, str. 55–56). Upor proti neoliberalni hegemoni ideologiji vodijo družbena gibanja, ki s svojim zavračanjem neoliberalnih idej ustvarjajo kontrahegemonijo, torej protitež hegemoni ideologiji. Holst prepoznava pojav novih družbenih gibanj v ZDA, ki se borijo za marginalizirane skupine in ne spadajo v okvire prejšnjih družbenih gibanj. Med najbolj množičnimi so gibanja za osnovne pravice delavcev migrantov (Holst, 2018).

Krepitev ekonomske negotovosti delavskega razreda, ki se v prihodkih in premoženju vedno bolj oddaljuje od zgornjega enega odstotka najbogatejših, tvori plodna tla za neokonservativno ideologijo, ki ponuja zavajajoče predstave o razlogih za neenakosti (Harvey, 2005/2012). Ena od izstopajočih pojavnih oblik neokonservatizma je nacionalizem, ki nastopa v obliki sodobnega oziroma »novega rasizma« (Balibar in Wallerstein,

1988/1991). V okviru sodobnega rasizma v ospredje prideta pojma, kot sta priseljevanje in kulturne razlike (Balibar in Wallerstein, 1988/1991, str. 20–21), pri čemer se kultura razume kot temelj narodnosti, ta pa se prikazuje kot naravna, se esencializira (Balibar in Wallerstein, 1988/1991, str. 22) in s tem se nadalje ljudje kategorizirajo v navidez notranje homogene skupine, katerih medsebojne kulturne razlike naj bi bile nepremagljive in malodane vpisane v kri (in zemljo). Vendar je za sodobni rasizem značilno, da ne deluje kot »izdelek iz ‘enega kosa’«, temveč »nastopa kot taka ali drugačna mešanica vseh ‘prejšnjih rasizmov’, odvisno od konkretnih okoliščin« (Kuzmanić, 1999, str. 63). Pajnik (2005) tudi opozarja, da se pri preučevanju rasizma ne smemo osredotočati zgolj na definiranje rase:

Rasizacija je proces, ki diferencira kolektivitete, posameznike in posameznice in povzroča rasistične posledice, npr. izključevanje skozi politike, nasilje, diskurz. Zadovoljive eksplikacije rasizma torej ne moremo doseči zgolj z referiranjem na fenomene »rase« ali etničnosti; ključna je namreč obravnava izključevanja v hierarhičnih odnosih. (str. 9)

Pri sortiranju priseljencev pa se poleg kulturne dimenzije vpokliče razredna delitev s kategorijami glede na usposobljenost, izobraženost in prihodkovni položaj posameznikov (Anderson, 2013, str. 41).

Univerza in nacionalizem

Univerza je po 58. členu Ustave Republike Slovenije avtonomna. Avtonomija bi v idealni predstavi univerze pomenila, da je univerzitetno polje, če uporabimo pojme sociologa Pierra Bourdieuja (1988/2012), ločeno od silnic političnega (strankarskega), ekonomskega ali katerega drugega polja, torej da lahko agensi znotraj univerzitetnega polja samostojno oblikujejo pravila delovanja. Znotraj univerzitetnega polja bi moral biti ključen simbolni kapital, ki ga agensi tega polja pridobijo z delom in ugledom v akademski skupnosti (objavljanje raziskav, člankov, predvsem pa grajenje teorije znotraj svoje vede). Cilj, h kateremu bi morali težiti, pa je v tem, da se v akademski skupnosti kolektivno gradi teorija, ki je že po Althusserjevi definiciji ločena od ideologije. Vendar v praksi teoretska produkcija ni primarni cilj univerz, saj je univerzitetno polje vedno tudi simbolni prostor boja med agensi za pridobitev ključnih položajev znotraj polja (Bourdieu, 1988/2012), univerza kot ideološki aparat države pa se reproducira s pomočjo ideologije, ne teorije (Močnik, 2009, str. 365).

S prehodom v 19. stoletje in vzponom moderne države se univerze podredijo državnim oblastem: njihovem financiranju in tudi ideološkemu vplivu. Ob tem pogosto ostro prekinemo s svojimi medregionalnimi in avtonomnimi srednjeveškimi izvori. Glede na zgodovino ljubljanske univerze lahko trdimo, da gre za univerzo, ki je bila ustanovljena po nacionalnem modelu (Brezar, 2019, str. 42–43). V času jugoslovanskega socializma se je z ukinitvijo šolnin in ob hkratnem postopnem izboljšanju ekonomsko-socialne slike na območju današnje Slovenije skušalo zadostiti idealu širokega dostopa do študija, ne da bi

ga pri tem preveč ovirala vloga socialnega korektiva, kar je nase prevzel državni socialni sistem. Tudi mednarodna izmenjava študentov znotraj bloka neuvrščenih držav je cvetela. Po pričevanju nekdanjega študenta iz ene od neuvrščenih držav, ki je v Slovenijo prišel študirat v okviru tega mednarodnega sodelovanja v 80. letih, se je počutil spoštovanega v tem okolju, ker je bil del akademske skupnosti (Fakulteta za družbene vede, 2015). Po študiju je ostal v Sloveniji in skozi desetletja začel opazovati krepitev rasizma, ki ga je kot temnopoltni prebivalec občutil neposredno.

S postsocialističnim namernim uničevanjem socialne države, prelaganjem vse odgovornosti za svoj položaj na posameznike (Lessenich, 2013/2015; Krašovec, 2016) in ponovno podreditvijo slovenske polperiferne države zahtevam mednarodnega kapitala univerza in spremljajoče študentsko delo zopet v prvi vrsti postajata socialni moratorij (vedno manj tudi korektiv), kamor se študenti – četudi jim študij pomeni več kot samo to – zatekajo ob grožnji strukturne brezposelnosti. V samostojni slovenski državi se je postopoma vzpostavila drugorazredna obravnava kategorije »tujih« študentov, od katerih so nekatere izbrisali že leta 1992 skupaj z ostalimi več kot 25 tisočimi prebivalci,² z *Zakonom o visoki šolstvu* in podrejenimi akti pa so jim omejili dostop do študentskih domov, štipendij in drugih pravic, ki pritičejo statusu študenta. Mednarodno noto vsekakor prispevata mobilnost in stik akademskih skupnosti znotraj EU (Erasmus+), vendar smo v zameno za to plačali določeno ceno: gospodarsko smo se umestili na evropsko periferijo, visoko šolstvo smo oklestili z bolonjsko reformo in privolili v razredno pogojene prijeme na mejah proti tistim zunaj EU po vzoru imperialnih zakonov izpred več kot sto let (Anderson, 2013, str. 41–44). Državljeni t. i. tretjih držav so zaradi državne regulacije pogosto izključeni iz državnih pomoči, kar pomeni, da so še bolj podvrženi tveganju za prekarnost (Samaluk, 2020, str. 104). Država pri širjenju prekarnosti nikoli ni nevtralna, saj s spodbujanjem neoliberalnih politik »fleksibilizacije« trga delovne sile in pogojevanjem dostopa do socialnih pravic z vključenostjo na trg delovne sile postavlja »tuje« delavce v položaj, ko postanejo preživetveno odvisni od prodaje svoje delovne zmožnosti do te mere, da sprejemajo izredno slabe pogoje dela (Samaluk, 2021).

Kot kaže spodnja tabela, število študentov iz tujine v Sloveniji narašča. Med njimi najbolj narašča število državljanov držav bivše Jugoslavije: v študijskem letu 2017/18 so še predstavljali 3,1 % vseh študentov v Sloveniji, v študijskem letu 2021/22 pa že 6,3 %. V študijskem letu 2021/22 je v Sloveniji študiralo 8.553 »tujih« študentov, kar je 10,5 % vseh študentov v Sloveniji.

2 Nekaj mesecev za izbrisom pa se je z začetkom vojne v Bosni in Hercegovini in prihodom beguncev v Slovenijo tudi začrtala slovenska politika ne le do beguncev, temveč do vseh državljanov nekdanjih jugoslovanskih republik, ki se vleče še do danes. »Za begunce je bilo, še preden je na začetku avgusta 1992 nastal urad za priseljence in begunce, najprej pristojno ministrstvo za obrambo, ki je, upam si trditi, postavilo osnovne standarde za obravnavo teh ljudi. Obrambni minister je bil Janez Janša, ki je imel takrat še odločilen vpliv na državo in državljane« (Potočnjak, 2022). Z odcepitvijo Slovenije so fakultete nekdanjim sodržavljanom začele zaračunavati šolnino, ponekod tudi srednje šole (Potočnjak, 2022).

Tabela 1

Število in delež različnih kategorij študentov iz tujine v Sloveniji

	2017/18		2018/19		2019/20		2020/21		2021/22	
	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
Vsi študenti v Sloveniji	76.534	100,0	75.991	100,0	76.728	100,0	82.694	100,0	81.715	100,0
Vsi študenti brez slov. državljanstva	5.252	6,9	5.450	7,2	6.447	8,4	8.125	9,8	8.553	10,5
Državljeni držav bivše Jugoslavije	2.356	3,1	3.014	4,0	3.868	5,0	4.948	6,0	5.150	6,3
Državljeni EU	1.950	2,5	1.693	2,2	1.670	2,2	2.142	2,6	2.279	2,8
Državljeni drugih držav	946	1,2	743	1,0	909	1,2	1.035	1,3	1.124	1,4

Statistični urad Republike Slovenije. (2022). Tuji študenti terciarnega izobraževanja po skupinah držav, vrsti izobraževanja, spolu in vrsti mobilnosti, Slovenija, letno. <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/Data/0955066S.px/>

Državna politika, birokracija in njima sledeča univerzitetna administracija ločujejo med »slovenskimi« študenti (študenti s slovenskim državljanstvom), državljani EU, Slovenci brez slovenskega državljanstva (ti morajo predložiti pisna dokazila o »slovenskem poreklu«; Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, 2006, čl. 63) in »tujimi« študenti (državljeni držav zunaj EU, ki nimajo statusa Slovenca brez slovenskega državljanstva). Primeri ravnanja s študenti, ki jih bova prikazala, se nanašajo posebej na kategorijo »tujih študentov«, torej študentov iz držav zunaj EU, ki nimajo statusa Slovenca brez slovenskega državljanstva in ki ne študirajo v Sloveniji v okviru programov mednarodne izmenjave, kot je Erasmus+. Pogosto morajo zaradi okrnjenih pravic opravljati tudi delo prek študentskega servisa, kar »tuje« študente izpostavlja prekarnosti in vsej življenjski negotovosti, ki izhaja iz tega.

Radikalno izobraževanje v študentskem in delavskem boju – primer Gibanja za dostojno delo in socialno družbo

Avtorja tega prispevka sva se v kontrahegemonski boj »tujih« študentov vključila kot člana Gibanja za dostojno delo in socialno družbo (krajše Gibanje). Gibanje od nastanka leta 2010 dalje tesno povezuje študentsko in delavsko gibanje, njegovi člani in članice smo pogosto najprej aktivni v kritiki visokega šolstva in študentskega organiziranja, preden nas pot ne privede do delavskega boja. Tako znotraj študentskega kot delavskega boja so osrednjega pomena ozaveščanje, usposabljanje in izobraževanje tako navznoter med članicami in člani kot tudi navzven, saj skušamo vplivati na oblikovanje razredne zavesti ter preseganje obstoječih okvirov mišljenja in delovanja pri širši javnosti. Za ta namen

med drugim izvajamo raziskave, pišemo strokovne in znanstvene članke, brošure ter zbornike, pripravljamo pregledne izobraževalnih vsebin in smernice za učiteljice in učitelje,³ izvajamo predavanja, delavnice, okrogle mize, predstavitve knjig, strokovne konference, delovne tabore, pripravljamo radijske oddaje, vodimo bralne krožke, izvajamo interna izobraževanja, zagotavljamo brezplačno pravno svetovanje, opravljamo intervjuje s prekarnimi delavkami in delavci, soorganiziramo filmski festival delavskega filma – vse ob konsistentni prisotnosti v medijih in priložnostnem organiziranju delavk in delavcev na terenu. Za društvo je značilna interdisciplinarnost, saj vključujemo ekonomska, pravna, sociološka in antropološka znanja (Rakinič idr., 2019, str. 53), pri svojem delovanju pa se osredotočamo na mlade, med njimi posebej študente in dijakke, saj gre za izrazito prekarno delovno populacijo. V Sloveniji imamo namreč enega največjih deležev študentov, ki med študijem delajo (86 %), na ravni EU. 66 % študentov dela, da si pokrije življenjske stroške, 44 % si brez prihodkov od svojega dela ne bi mogla privoščiti študirati, 19 % pa jih s svojim delom pomaga kriti življenjske stroške svojim bližnjim (Hauschildt idr., 2022).

Znotraj študentskega in delavskega gibanja se gradijo solidarnostne vezi onkraj narodne pripadnosti, saj je ta pogosto način, da se pripadniki naroda vidijo kot homogeni, medtem ko se poudarjajo razlike med narodi, med »domačimi« in »tujimi« delavci, med »domačimi« in »tujimi« študenti in tako naprej. Ravno z radikalnim izobraževanjem, ki cilja na preoblikovanje družbenih odnosov in ne zgolj na prilagajanje obstoječemu redu (Kump, 2012, str. 21), je mogoče vplivati na realne razlike, predvsem razredne, ter osvetliti procese poglobljanja neenakosti za kulisami ideoloških predstav. V Gibanju tako skušamo okrepiti nizko razredno zavest delavk in delavcev, študentk in študentov, da bi ti svoje napore usmerili k medsebojnemu povezovanju in krepitvi svoje moči.

V društvu predvsem razširjamo pojem prekarnosti kot protipol pojma »fleksibilnosti«,⁴ ki je del hegemonke, torej neoliberalne ideologije. Poleg tega pretresamo ideološke pomenne, skrite v pojmu »uporabnosti«, saj je za študente denimo kritika kapitalizma in prekarnosti zelo uporabna, ampak ne po hegemonih kriterijih, ki kot uporabno razumejo zgolj tisto, kar je dobičkonosno oziroma prispeva k »zaposljivosti«. Hegemone predstave poskušamo razbijati tudi na področju izobraževanja, saj so naši člani in mednarodni prostovoljci praviloma študenti. Pri študentskem boju je tako ključno, da se študenti potegujejo za dostopnost visokega šolstva, in sicer na dveh ravneh: a) materialno dostopnost (višanje stipendij in povečanje števila prejemnikov, zaviranje šolnin in skritih stroškov študija, gradnja in obnova študentskih domov, nasprotovanje privatizaciji visokega šolstva; Šimenc in Tašner, 2016) in b) dostopnost vednosti (teorije), ki omogoča kritizirati sisteme, v katerih so delavci in študenti-delavci razlašeni in izkoriščani. Ta druga raven dostopnosti pa se izbojuje prek nasprotovanja kapitalistični opredelitvi »uporabnosti«, ki v visokem šolstvu in znanosti privilegira tiste vsebine in raziskave, ki so čim bolj neposredno dobičkonosne oziroma prek katerih se vzgaja za kapital uporabna in podredljiva

3 Objave so dostopne na spletni strani Gibanja (<https://socialna-druzba.si/objave/>).

4 Pod »fleksibilizacijo« trga delovne sile kapital razume odstranjevanje »togih« zakonskih regulacij na trgu delovne sile, kar gre navadno na škodo delavskih pravic.

delovna sila oziroma njeni upravljavci (Hill, 2010, str. 119), zapostavljajo pa tiste temeljne vsebine in raziskave, ki v sebi nosijo spoznavna orodja za preseganje ustaljenega reda in lahko odprejo pot za resnično inovativne družbene projekte. Tisti študenti, ki se ne prepoznajo v borbah za simbolne položaje znotraj univerzitetnega polja (Bourdieu, 1988/2012), si upajo postaviti avtoritete in ideologijo znotraj polja pod vprašaj, kar pomeni, da so zmožni proizvajati kritično teorijo družbe in jo uporabiti za konkretne spremembe.

Članice in člani Gibanja smo kot ekipa dovzetni za visoko šolstvo in nacionalizem v njem tudi zato, ker pogosto sodelujemo z mednarodnimi prostovoljkami in prostovoljci v okviru Evropske solidarnostne enote, ki so v velikem delu hkrati vključeni v formalno izobraževanje v Sloveniji. Do zdaj so vsi prihajali iz t. i. tretjih držav (držav zunaj EU): Rusija, Severna Makedonija, Bosna in Hercegovina. To je pomenilo, da so bili izpostavljeni birokratskim oviram in diskriminaciji, ki jo vodi Slovenija prek uradne politike do priseljencev iz tretjih držav in ki jo s predsodki in diskriminatornimi praksami pospremijo tudi prebivalci. Nekateri po koncu prostovoljstva pri Gibanju ostanejo v Sloveniji, drugi se iz različnih razlogov, med katere spada tudi nacionalistična diskriminacija, vrnejo v izvirne države, saj se tu počutijo kot drugorazredni prebivalci. Na trgu delovne sile doživljajo temno plat t. i. profesionalizacije priseljevanja (Lange in Abidi, 2015, str. 104), saj jih glede na izvirno državo zavračajo oziroma sprejemajo na specifičnih delovnih mestih (če sploh gre za delovna mesta – pogosto se zatečejo k delu na črno ali k netipičnim oblikam dela, navadno k študentskemu delu).

Na bralnih seminarjih in v individualnih pogovorih prevprašujemo hegemonka prepričanja, s katerimi pridejo k nam mnogi prostovoljci (tako iz Slovenije kot iz tujine). Medtem ko so v naše aktivnosti prostovoljci sprva vključeni na primer kot udeleženci bralnih seminarjev, jih skozi čas njihovega prostovoljstva spodbujamo, da se preizkusijo v vlogi tistega, ki tekste razlaga drugim. To pomembno prispeva k ponotranjenju protihegemonskih pojmov (prekarizacija vs. »fleksibilizacija«, uporabnost znanja za družbo vs. uporabnost za kapital). V sklopu svojih obveznosti v društvu začnejo intervjuvati ljudi raznolikih narodnosti, ki so podvrženi prekarnosti, s čimer presegajo nacionalne delitve, ko se spoznajo z ljudmi, ki so v podobni razredni situaciji kot oni sami, četudi so iz države, ki jo morda štejejo za boljše »stoječo«. Svoje vtise in razmislek nato zapišejo v obliki prispevkov, ki jih objavijo na spletni strani in za različne publikacije Gibanja. Obenem so med svojim prostovoljstvom pri nas lahko opazovalci ali tudi aktivni udeleženci bojov, v katere se društvo vključuje, kar je za marsikoga prvo resno protihegemonsko politično udejstvovanje.

V Gibanju se z izobraževanjem članic in članov zoperstavljamo modelu šolanja, ki zgolj usposablja delovno silo, vzgaja pasivne državljane in oblikuje neoliberalne subjekte s tem, da ljudi prepriča, da alternativa kapitalizmu ni mogoča, da je trenutni sistem najboljši možen, da je individualistično tekmovanje brez enakih izhodišč edino naravno (Hill, 2010, str. 125–126) in da sebe pojmujejo kot človeški kapital (Avtorska skupina, 2013, str. 75–79; Laval, 2004/2005, str. 46–47), v kontekstu česar je izobrazba zgolj oblika vlaganja v svojo »zaposljivost« v okviru meznega dela oziroma v vlogi upravljavca delovne sile ali inovatorja tehnološke razsežnosti produkcijskega procesa. Prepletanje kritike vedno

bolj izkoriščevalskih oblik meznega dela, prikritega pod različnimi pravnimi oblikami (npr. samostojno podjetništvo), in preseganje nacionalnih delitev, ki so usmerjene v razbijanje mednarodne delavske solidarnosti, sta tako ključni za Gibanje, v katerem izobraževanje in prenos izkušenj potekata tudi v obratno smer. Mednarodni prostovoljci imajo za nas pomembno vlogo pri seznanjanju s stanjem v njihovih matičnih državah pa tudi v državah, v katerih občasno delajo, na podlagi česar lahko analizo razmerja med delom in kapitalom v Sloveniji kontekstualiziramo na transnacionalni ravni.

METODOLOGIJA

Najin pristop sodi v okvir participatornega akcijskega raziskovanja (PAR), ki »temelji na predpostavki, da znanje izhaja iz prakse, njegov temeljni namen pa je proizvesti praktično znanje, ki prispeva k progresivni in emancipatorni družbeni spremembi« (Bradbury in Reason, 2008, v Wegmann, 2019, str. 443). PAR je uveljavljena raziskovalna paradigma, ki ima svoje izvore v marksistični teoriji. Poudarja, da ima vsako družboslovno raziskovanje svoje eksplicitne ali neeksplicitne temeljne predpostavke (Bradbury in Reason, 2008, v Wegmann, 2019). V tem prispevku želiva premisliti položaj »tujih« študentov v Sloveniji in vprašanje solidarnosti v slovenskem univerzitetnem polju. V svoj razmislek o dogajanju vpleta svoje predhodno raziskovanje akademskega polja na področjih sociologije, zgodovine in kulturne antropologije (Brezar, 2014, 2019; Radilovič, 2019).

S terena sva pridobila obilico neposrednih izkušenj, ki so sprožile razmislek za ta prispevek. Prav tako sva za konkretno razreševanje posameznih situacij, v katerih so se znašli (bodoči) študentke in študenti iz tretjih držav, morala za namene aktivizma samega raziskovati in interpretirati izjave nosilcev družbene moči in člene zakonov ter univerzitetnih pravilnikov. Skozi zagovorništvo študentov sva oblikovala izjave za medije in v njih skušala v aktivistični vlogi artikulirati njihove težave in pojasnjevati, kako je prišlo do določenih situacij – ne nazadnje pa tudi predlagati rešitve. Mediji, prek katerih smo izvajali pritisk skupaj s študentkami in študenti, so zaradi rekonstruiranja sosledja dogodkov ključni sekundarni vir, uporabljen pri analizi. Tem virom se pridružujeta tudi pregled in analiza arhiva osebnih dopisovanj z aktivisti in ostalimi udeleženi v boju za »tuje« študente in njihove pravice, posebej elektronska sporočila in sporočila prek spletnih družbenih omrežij, poleg tega pa tudi objave na spletnih straneh vpletenih iniciativ in institucij.

Vse gradivo v prispevku sestavlja v pregledno celoto, ki kronološko in tudi pomensko razgrne nedavne dogodke, ki jih nato sproti interpretirava s pomočjo pojmovnega aparata, povzetega v poglavju »Izhodišča raziskovanja«. Na podlagi tega predstavlja svoja spoznanja, ki so nastala kot rezultat srečanja izkušenj neposredne udeležbe v aktivizmu in zagovorništvu ter teorije. V prispevku naju bo zanimalo, kateri ukrepi države so v zadnjem desetletju najbolj omejevali dostop do študija »tujim« študentom v Sloveniji, kako je dostopnost študija povezana z razredno delitvijo, kako so se »tuji« študenti organizirali proti omejevalnim praksam, kako so pri teh prizadevanjih sodelovali aktivisti Gibanja ter kakšno vlogo je v tem boju igralo radikalno izobraževanje odraslih.

SOLIDARNOSTNI BOJ ZA IZBOLJŠANJE POLOŽAJA TUJIH ŠTUDENTOV

V tem poglavju bova analizirala in predstavila nekatere primere iz najinega PAR, ki sva ga v več kot desetih letih udejstvovanja izvedla v delavskih in študentskih aktivističnih kolektivih. Izsledki raziskovanja kažejo, da sta nacionalizem ter neoliberalni vpliv na visoko šolstvo (posebej težnja po »uporabnosti« znanja) močno prisotna in da so se sploh v zadnjih letih vrstili politični pritiski na univerzitetno polje.

Primer 1: Varčevalni ukrepi in ukinitvev štipendij

Po zadnji finančni krizi, po kateri so slovenske vlade začele uvajati varčevalne ukrepe, so za tarčo vzeli tudi visoko šolstvo in raziskovanje. Od leta 2011 dalje so varčevalni ukrepi na področju izobraževanja in znanosti ter izkoriščevalski odnosi na univerzi sami bili med najpomembnejšimi točkami boja progresivnih študentskih gibanj v Sloveniji, ki so v zanosu v času gibanja Occupy in protestov pred ljubljansko borzo zasedla Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani (FF UL; Avtorska skupina, 2013; Radilovič in Pervanje, 2018). Pred, med in po tem so študentke in študenti posegali po najrazličnejših taktikah boja proti neoliberalnim in nacionalističnim potezam v visokem šolstvu in znanosti (Kuhar, 2014). Predavatelji so se sindikalizirali in začeli upirati varčevanju, med študenti so se vzpostavila različna gibanja, ki so se povezovala tudi s splošnim protivladnim in protikapitalističnim protestniškim vrenjem v državi.

V okviru varčevalnih ukrepov je bila leta 2012 »tujim« študentom odvzeta možnost pridobivanja državnih štipendij (Slovenci brez slovenskega državljanstva so to pravico ohranili). Štipendije so poleg finančne pomoči družine in lastnega študentskega dela eden glavnih virov preživetja študentov. To je »tuje« študente postavilo v izjemno zahteven položaj, saj so morali že sicer plačevati tržne cene študentskih sob, ker niso smeli bivati v študentskih domovih, in šolnine na svojih fakultetah, če so prihajali iz držav, ki niso imele sklenjenega ustreznega bilateralnega sporazuma s Slovenijo. »Tuji« študenti so se zato v sodelovanju s profesorji FF UL, pripadniki gibanja Mi smo univerza, katerega del je bil tudi soavtor tega prispevka, in ostalimi podporniki organizirali in najprej postavili spletno peticijo, ki je bila hkrati tudi poziv k protestu (Brezar, 2014, str. 4).

Javni štipendijski sklad, ki izplačuje državne štipendije, je poslovno leto 2010 zaključil z visokim presežkom prihodkov nad odhodki. Kasneje se je izkazalo, da je enako veljalo tudi za poslovno leto 2011, ko je Skladu ostalo 4.272.190 evrov sredstev (Javni sklad Republike Slovenije za razvoj kadrov in štipendije, 2012, str. 2). Ukinitvev državnih štipendij za študente brez slovenskega državljanstva se nam zato ni zdelo utemeljena, še manj pa nujna ali neizogibna, kot so jo skušali prikazati politiki. Zato smo 17. januarja 2012 organizirali protest z naslovom »Slovenija naj bo država, v kateri znanje nima državljanstva!«, na katerem so tako »tuji« kot ostali študenti na shodu nosili transparente s slogani, kot sta »Čigavi študenti smo, če ne vaši?« in »Znanje nima državljanstva!« (Brezar, 2014, str. 4). Protestniki smo se zbrali pred FF UL, od koder smo odkorakali proti tedanjemu ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve. Protest je potekal med zasedbo FF, ki se je začela 23. novembra 2011 in končala nekaj dni po protestu, 23. januarja 2012. Na

Slika 1

Protest proti ukinjanju štipendij, 17. 1. 2012

Angažirani. (19. 3. 2012). Osvoboditev/Zasedba Filozofske fakultete – vizualno gradivo/Ocupacion de Facultad des Artes [zajem zaslona]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=iW2_wqjP8Sg

zasedbi je sodeloval tudi soavtor prispevka, bila pa je ključnega pomena za oblikovanje kritične mase za protest: na njej smo se v sklopu alternativnega in aktualnega izobraževalnega cikla spoznali s teorijami o različnih izkoriščevalskih razmerjih v družbi in tudi na univerzi sami. Po protestu smo študenti iz gibanja Mi smo univerza poskušali vplivati tudi na medijski diskurz o »tujih« študentih – najbolj izrecno prav s kritiko izraza »tují študenti« (Aleš in Brezar, 2012). Splošno nasprotovanje vladnim varčevalnim politikam na področju visokega šolstva se je tako izostrilo tudi na področju obravnave »tujih« študentov, s čimer se je med birokratsko in nacionalistično ločenimi kategorijami študentov vzpostavila solidarnost v skupnem boju za socialne pravice in študij, osvobojen zahtev države in kapitala. Kljub pritiskom pa prizadevanja za vrnitev pravice do štipendij niso bila uspešna. So bila pa ta začetna prizadevanja in izkušnje pomembni pri nadaljnjih bojih tujih študentov, ki so opisani v nadaljevanju.

Primer 2: Omejevanje dostopa do vizuma za bivanje

Aprila 2021 je državni zbor sprejel Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (2021), s katerim je močno zaostрил pogoje za pridobitev vizuma za »tuje« študente. Univerze so za to spremembo vedele, vendar so sklepale, da bo interpretacija dopuščala dotedanjo prakso. Maja, ko je sprememba stopila v veljavo, pa je dekan FF UL v javni objavi zapisal, da se pogoji za pridobitev vizuma ožijo, ter s tem na to prvič opozoril javnost in širšo akademsko skupnost (Kuhar, 2021). Do spremembe so morali »tují« študenti za pridobitev vizuma dokazati, da imajo dovolj sredstev za preživljanje, za dokazilo pa je bilo

dovolj, da so k vlogi priložili izjavo staršev ali skrbnikov, da bodo študenta preživljali. Po spremembi pa izjava starša ali skrbnika ni bila več zadostno dokazilo. To je pomenilo, da so pravno gledano veljala dokazila, kot je zadostno stanje na računu za kritje vseh letnih stroškov ali denimo pogodba o štipendiranju, o zaposlitvi študenta samega ali pa pogodba o zaposlitvi starša – pri tem je plača morala znašati najmanj 402,18 evra (vrednost minimalnega dohodka v Sloveniji). Problem pri tem je seveda ta, da študenti v veliki večini delajo prek napotnice, ki ne vključuje zavezujoče pogodbe in zato ne zadostuje kot dokazilo o sposobnosti preživljanja študenta. Po drugi strani mnogi starši študentov, ki delajo v tretjih državah, prejemajo plače pod minimalno plačo v Sloveniji in ponekod tudi pod zneskom minimalnega dohodka v Sloveniji. V študijskem letu 2020/21 je imelo 7.600 študentov v Sloveniji stalno prebivališče v tujini, okrog 60 % jih je prihajalo iz držav bivše Jugoslavije (Klanjšek, 2021), kjer so povprečne plače nižje kot v Sloveniji. Ministrstvo za notranje zadeve (2021) je spremembo upravičevalo, češ da so zgolj vpeljali direktivo EU, vendar v omenjeni direktivi ni zapovedi, da bi država morala uvesti ta pogoj, temveč ga je EU (2016, čl. 31) dala zgolj na razpolago za uvedbo, če bi država tako presodila.

Slika 2

Plakat proti omejevanju vizumov pred FF UL, september 2021

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani [FilofaksUL]. (1. 9. 2021b). Facebook. <https://www.facebook.com/FilofaksUL/photos/4367696146600476>

»Tuji« študenti so od upravnih enot in slovenskih veleposlaništev v tujini prejeli zavezojoče informacije, češ da bi moral študent na začetku študijskega leta imeti na bančnem računu najmanj osnovni znesek minimalnega letnega dohodka v Republiki Sloveniji, kar je v praksi pomenilo skoraj 5.000 evrov. Državni sekretar na ministrstvu za izobraževanje Mitja Slavinec je tedaj zatrdil, da:

študentke in študenti, ki pridejo študirat v Slovenijo z resnimi nameni, s tem nimajo resnih težav, je pa ta zakon zakompliciral življenje vsem tistim, ki so prišli sem z manj resnimi nameni, se vpisali, potem pa namesto študija opravljali kakšno drugo delo. (Pirc, 2021)

Medtem od ministrice za izobraževanje Simone Kustec ni bilo neposrednega odziva, niti ob pozivu Senata FF UL (2021b).

V boju proti spremembi zakona se je oblikovala neformalna Iniciativa za tuje študente, ki jo sestavljajo »tuji« študenti sami in ki se pri delovanju povezuje predvsem z delavskimi organizacijami, ki imamo izkušnje s pomočjo migrantskim delavcem in delavcem brez urejenega statusa v Sloveniji. Mednarodni prostovoljki Gibanja sta bili vključeni v sestanke skupine, ki je združevala društva (Gibanje, Delavska svetovalnica), neformalne iniciative (Iniciativa za tuje študente) in angažirane posameznike okoli skupnega boja, spremljali sta pogovore o tej temi v skupinah na spletnih družbenih omrežjih, v katerih se zbirajo tuji študenti, ena od njiju je tudi dala izjavo za medije, v kateri je izrazila ostro nasprotovanje škodljivim spremembam zakonodaje (Šrnel Čebular, 2021). Sodelujoči v skupini smo pošiljali medijske izjave, sklicevali novinarske konference za tuje in domače medije, neposredno kontaktirali pristojne organe in univerze ter od njih zahtevali pojasnila in spremembo interpretacije pravil oziroma pravil samih. Ob vsem naštetem smo se med seboj obveščali o premikih in novih informacijah ter tudi predajali znanje iz preteklih bojev s tega in sorodnih področij – tako smo, denimo, ugotavljali, na katere organe se je vredno obračati, od koga lahko sploh pričakujemo odziv in konkretne ukrepe, kako nasloviti akterje, da jih prepričamo za simpatiziranje s situacijo »tujih« študentov, in podobno. Slednji so v svojih javnih nastopih za medije in javnih študentskih skupščinah začeli uporabljati slogane⁵ izpred desetih let, saj smo jim člani Gibanja povedali zanje in pojasnili, da se isti problemi ponavljajo in da so del daljše zgodovine zatiranja te skupine študentov.

Kljub medijskemu in aktivističnemu pritisku je omenjena sprememba zakona skupaj z ostalimi spornimi določili Zakona o tujcih ostala v veljavi do konca mandata tedanje vlade, julija 2022 pa je državni zbor sprejel zakon, s katerim je to spremembo odpravil. Znotraj univerzitetnega prostora se je zgodil pomemben simbolni premik k zagovarjanju »tujih« študentov, saj je Rektorska konferenca junija 2021 pozvala ministrstvo za notranje zadeve k temu, da izvzame študente iz dokazovanja pogojev zadostnih sredstev za bivanje v Sloveniji z namenom študija (Univerza v Ljubljani, 2021a). Iniciativa za tuje študente pa je po nominaciji za najinovacijo Univerze v Ljubljani 2021 bila nagrajena s

5 Posebej slogan »Čigavi študenti smo, če ne vaši?« se je ponovno uveljavil (Ravna, 2021).

Slika 3

Študentska skupščina pred ministrstvom za izobraževanje, 13. 4. 2022

Radilovič, H. (2022). Osebni arhiv.

tretjim mestom, za kar so prejeli tudi denarno nagrado za nadaljevanje svojih aktivnosti (Univerza v Ljubljani, 2021b). Ta primer jasno kaže, kako so progresivni deli akademske skupnosti (večinoma iz vrst študentov), ki so se samoorganizirali na neformalni ravni, z javnim pritiskom premaknili uradne univerzitetne strukture k radikalnejši protinacionalistični drži.⁶

Primer 3: Omejitev vpisa za »tuje« študente medicine

Septembra 2021 se je na Gibanje obrnila skupina dijakov, v glavnem iz držav Balkana, ki so se želeli vpisati na medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru. Fakulteti sta omejili možnost kandidiranja »tujim« dijakom, ki so pri pogojih za vpis

⁶ Ob začetku vojne v Ukrajini je ljubljanska univerza na vlado naslovila poziv, da ukrajinskim beguncem iz vrst študentov in raziskovalcev omogoči vključitev v slovenski univerzitetni prostor s posebnimi štipendijami ter dodatnimi vpisnimi in delovnimi mesti na univerzi (Univerza v Ljubljani, 2022), pri čemer so igrali na simpatije slovenske politike do Ukrajincev, ki naj bi nam bili »kulturno blizu«, kot so zapisali na vladnem Twitter profilu v zdaj izbrisani objavi (R, 2022). Rektor Univerze v Ljubljani pa v javnih nastopih redno opozarja na škodljivost pogojevanja vizumov za bivanje (Slovenska tiskovna agencija, 2022).

večinoma dosegali vse možne točke. Običajna praksa pri vpisu na medicinski fakulteti obeh univerz je bila, da sta v razpisani kategoriji za študente brez slovenskega državljanstva ponudili pol razpisnih mest za Slovence brez slovenskega državljanstva in pol za »tuje« študente. Fakulteti sta v praksi sprejeli vse, ki so dosegli vse možne točke. Teh je običajno več, kot je vpisnih mest. Leta 2021 so nenadoma to prakso opustili tik pred začetkom študijskega leta: »UM MF je nato sprejela odločitev, da bo razpisana mesta v roku za Slovence brez slovenskega državljanstva in tujce na tem študijskem programu namenila samo kandidatom s statusom Slovence brez slovenskega državljanstva« (Radilovič, 2021a). Praktično enako pojasnilo je uporabila tudi ljubljanska medicinska fakulteta. Medicinski fakulteti sta se torej odločili, da študentov ne bosta izbirali na podlagi znanja ali dosežkov, temveč na podlagi nacionalnosti in etničnega porekla, čeprav pravilniki fakultet niso dopuščali, da lahko naknadno spreminjata pogoje razpisov, ki so že v teku. Dodatni problem je bil tudi v tem, da ob vpisu dijaki niso bili obveščeni, da na razpisu za vpis na fakulteti sploh ne morejo kandidirati. Še več, nekaterim od njih so v telefonskem pogovoru s prijavno-informacijsko službo pred vpisom zagotavljali, da bodo zagotovo sprejeti, saj so dosegli vse možne točke. Ker so bili torej prepričani o uspehu prijave, se niso prijavljali na razpise medicinskih fakultet drugih univerz (Radilovič, 2021a).

Oblikovana je bila neformalna delovna skupina, ki je intenzivno ustvarjala pritisk javnosti prek medijev na odgovorne institucije in zbirala informacije. V skupini smo sodelovali predstavniki Gibanja, Delavske svetovalnice, Iniciative za tuje študente in drugi posamezniki – šlo je za nadaljevanje boja, ki se je začel že z omejevanjem dostopa do vizumov za bivanje. Tokrat smo svoje sodelovanje razširili onkraj državnih meja, saj smo prek spleta komunicirali z dijaki končnih letnikov, ki so na sprejetje na slovenske univerze čakali v svojih matičnih državah, večinoma so bili v Bosni in Hercegovini ter Makedoniji. Tudi oni so širili skupino angažiranih s tem, ko so vpletli svoje družinske člane in poznanstva, ki so lahko izkoristili stike s slovenskim šolstvom in politiko. Šlo je torej za dvojni boj: po eni strani je bil ta javen in je potekal z javnimi nastopi, komunikacijo z mediji, univerzami in pristojnimi organi, po drugi strani pa so družinski člani in prijatelji dijakov prigovarjali svojim stikom iz Slovenije ter igrali na svoj simbolni in socialni kapital – ta je bil v primerjavi s študenti, ki so se upirali omejitvi vizumov, opazno večji.

Medicinski fakulteti sta svojo odločitev javno utemeljevali s prostorskim problemom, s katerim se obe fakulteti soočata že dlje časa (Slovenska tiskovna agencija, 2021). V telefonskem pogovoru z enim od oškodovanih dijakov so zaposleni na prijavno-informacijski službi Univerze v Ljubljani izjavili, da naj bi bila pri naknadni spremembi vpisnih pogojev v igri višja sila, torej pritisk vlade (Radilovič, 2021b). Tedanji minister za notranje zadeve Aleš Hojs (2021) je javno izjavil, da:

Na @RTV_Slovenija propagirajo dijake iz bivše skupne države, ki k nam pridejo študirat medicino. Ti imajo vsi samo petice, maksimalne točke na maturi, in ker ni selekcije, mora vsako leto medicinska fakulteta v Ljubljani sprejeti po 40 in več tujcev, medtem ko za slovenske dijake tu ni prostora za študij.

Sčasoma se je izkazalo, da je omejitev sprejema »tujih« študentov bila neposredna posledica posega vlade v vpis. Vlada je v začetku leta 2021 izsilila povečanje vpisa v določene programe, ker naj bi s tem sledila »potrebam trga«, s čimer je medicinskim fakultetam povzročila dodatne stroške ter poglobila že obstoječo prostorsko in kadrovsko stisko, saj ni pravočasno zagotovila dodatnih sredstev – nato pa jim je ministrstvo za izobraževanje v internem dopisu svetovalo, naj prenehajo sprejemati Neslovence brez slovenskega državljanstva (Malovrh, 2021). Fakulteta je posledično povečala vpis za slovenske državljane, želela pa je omejiti vpis »tujih« študentov, da bi tako lahko sprejela približno enako število študentov kot prejšnja leta. Zaradi medijske izpostavljenosti problematike in uspešnih pritožb so bili številni dijaki na koncu sprejeti na študij medicine že v sredini septembra 2021 (Malovrh, 2021).⁷

Vladni poseg v vpisna mesta moramo v temelju zavrniti. Strukturna brezposelnost (velik presežek iskalcev zaposlitve v primerjavi s prostimi delovnimi mesti) je namreč že dlje časa ena od ključnih značilnosti slovenskega trga delovne sile. Prilagajanje vpisnih mest domnevnim potrebam trga delovne sile je izjemno zahtevno, če ne celo nemogoče, saj se razmere na trgu nenehno spreminjajo. Ne nazadnje pa se je treba vprašati tudi, kakšnemu gospodarstvu naj bi se vpisna mesta na univerzi prilagajala. Slovensko gospodarstvo bi po teoriji svetovnih-sistemov (Wallerstein, 2005/2006) lahko opredelili kot polperiferno ali periferno. To pa pomeni, da slovensko gospodarstvo ne zna, ne zmore ali preprosto noče ustvarjati delovnih mest, kjer bi visoko izobražen kader lahko izkoristil svoj potencial. Slep in brezkompromisno prilagajanje univerz perifernemu gospodarstvu zato lahko vodi v njihovo odvečnost.

ZAKLJUČEK

V prispevku sva orisala PAR, ki ga izvaja v okviru študentskih in delavskih aktivističnih kolektivov, še posebej v okviru Gibanja, ki radikalno izobraževanje svojih članov postavlja kot enega od temeljev svojega delovanja in s tem presega hegemono ideologijo na področju trga delovne sile in visokega šolstva. Na konkretnih primerih sva pokazala prednosti PAR, skozi katerega sva bila tudi sama z obeh strani udeležena v radikalnem izobraževanju in ki nama je omogočilo globlje razumevanje problematike in humanizacijo vpletenih, obenem pa sva teoretske interpretacije pojavov v visokem šolstvu lahko prilagodila sodobni situaciji

⁷ Leta 2022 se je omejitev vpisa »tujih« študentov na obeh medicinskih fakultetah ponovila, tokrat že od samega začetka razpisa za vpis (Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, 2022a, 2022b). Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani (2022) je ob tem naredila izjemo samo za študente z ukrajinskim državljanstvom, saj je v skladu s pobudo na ravni ljubljanske univerze za njih razpisala 10 mest. V vmesnem času se je rektor Univerze v Ljubljani, ki je septembra 2021 razveljavil naknadno omejitev razpisa za vpis »tujih« študentov, povzpел na mesto ministra za izobraževanje. Dejstvo, da tokrat niti potencialni kandidati za vpis niti mediji niso izpostavili problematike v javnosti, medicinski fakulteti nista bili primorani dati pojasnila, novi minister pa se ni opredelil do omejitev, nakazuje, da je glavni razlog za odpravo omejitve lansko leto bil nepravilen vpisni postopek, ne pa zavedanje o škodljivosti nacionalizma v teh potezah. Na letošnje omejitve je konec avgusta opozoril le eden od aktivistov za pravice »tujih« študentov, med katere spada tudi sam, in sicer na spletnih družbenih omrežjih (Durdubakov, 2022). Dokler torej nacionalizem in rasizem delujeta po tehničnih pravilih in brez množičnega nasprotovanja, univerza in pristojno ministrstvo ne vidita problema v svojem delovanju.

v Sloveniji. Ugotovila sva, da sta neokonservativizem (predvsem nacionalizem) in neoliberalizem ključna pojava, ko pride do obravnave »tujih« študentov, navadno pa ti tvorijo tudi tisti del delavskega razreda, ki ga opredeljujemo kot prekarnega. »Tujim« študentom se na različne načine omejuje dostopnost študija, kar sva ponazorila s primeri ukinjanja štipendij, naknadnega spreminjanja vpisnih pogojev ter omejevanja dostopa do vizumov, v ozadju pa deluje neoliberalna težnja po »uporabnosti« študija za kapital.

Vstop kriterija nacionalnosti v univerzitetno polje pomeni, da se znanost in teorija ne gradita več na podlagi argumentov ali znanja, temveč na podlagi porekla in pravnega statusa. Ko fakulteta začne zavračati dijake in študente, ker so neslovenskega porekla, začne podlegati vplivom zunaj univerzitetnega polja. To kaže na šibko avtonomijo univerze in na zapostavljanje znanstvenih ciljev univerze. Hkrati pa primeri uporov študentov iz let 2011 in 2021 kažejo na to, da je študentsko gibanje kot sestavni del univerzitetnega polja pokazalo, da zna preseči neakademske kriterije, kot sta etnično poreklo ali državljanstvo. V »tujih« študentih ali dijakih iz Balkana so mnogi študenti prepoznali enakopravne študijske kolege.

Nanizani primeri jasno kažejo na protislovno obravnavo te skupine študentov na način, ki združuje temo dostopnosti študija in razredno vprašanje. Da bi dostopnost študija zamejili na »naše«, torej državljane Slovenije in Slovence brez slovenskega državljanstva, država in posledično univerza uporabljata nacionalistične kategorizacije, s čimer diskriminacijo zvedeta na navidez depolitizirano birokratsko izvrševanje zakonov in pravilnikov. Toda iz diskurza predstavnikov vlade je razvidno, da se »tuji« študenti postavljajo v nerazrešljiv položaj: ker niso bili rojeni v ustrezni državi staršem z ustreznim etničnim poreklom, jim država omeji vstop na slovenske univerze in odreče pomoč iz obstoječih socialnih sistemov, kot so štipendije in študentski domovi. Posledično se znotraj te kategorije študentov izkristalizirajo razredne razlike, saj so »tuji« študenti v velikem delu primorani delati ob študiju, nakar jih politiki označijo za vsiljiv element, saj naj bi status študenta izrabljali zgolj kot krinko za to, da pridejo v Slovenijo »krast« delovna mesta lokalnemu prebivalstvu, četudi opravljajo nizko plačana in stigmatizirana dela, in še to v okviru študentskega dela, ki je lahko izrazito prekarno, saj ne predvideva odpovednih rokov, nadomestila za bolniško odsotnost in tako dalje. Mnogi se znajdejo v nezakonitih prikritih delovnih razmerjih (Bagari, 2018, str. 82–89), saj morajo toliko delati za lastno preživetje, za študij pa jim ostaja vedno manj časa (Klanjšek idr., 2021, str. 138). »Tuji« študenti, posebej tisti iz delavskih družin iz tretjih držav z nižjimi plačami kot v Sloveniji, so tako postavljeni v brezizhodno situacijo, v kateri izbirajo med delom in odhodom iz države, ob tem pa so označeni za nezaželen, celo škodljiv element. Tako se dostopnost študija omejuje ne zgolj na podlagi nacionalnega ključa, temveč tudi razrednega. Omejevanje dostopa do študija za »tuje« študente ne temelji na znanstvenih ali intelektualnih kriterijih, kar pomeni, da se iz slovenskega univerzitetnega polja izrinjajo agensi, ki bi vanj potencialno lahko prinesli nove ideje in izkušnje ter s tem pripravili plodno podlago za teoretsko produkcijo.

Kot so pokazale izkušnje iz najinega raziskovanja, je za odpor proti antiintelektualnim težnjam ključno povezovanje delavskega in študentskega gibanja, znotraj njiju pa radikalno izobraževanje. V praksi so se v preteklosti povezovale številne iniciative: Mi smo

univerza, sodelujoči na zasedbi FF UL, Visokošolski sindikat Slovenije, Študentska Iskra, Gibanje za dostojno delo in socialno družbo, Delavska svetovalnica, Iniciativa za tuje študente in drugi. Skupno jim je radikalno izobraževanje navznoter in navzven, saj so s tem uveljavljena verjetja o manjvrednosti »tujih« študentov postavili pod vprašaj, obenem pa skušali odpraviti učinke teh verjetij. Aktivisti Gibanja so v tem kontekstu prevzeli vlogo povezovalcev, izobraževalcev in zagovornikov. Ravno progresivna gibanja, ki so pogosto sestavni del univerzitetnega prostora, omogočajo, da slovensko univerzitetno polje postaja bolj odprto, transparentno, heterogeno in teoretsko produktivno.

LITERATURA IN VIRI

- Aleš, G. in Brezar, B. (3. 2. 2012). *Pisma bralcev: Ukinitve štipendij za tuje študente*. Mladina. <https://www.mladina.si/108894/ukinitve-stipendij-za-tuje-studente/>
- Althusser, L. (2018). *Ideologija in ideološki aparati države in drugi spisi* (izvirnik objavljen 1970). Založba / *cf.
- Anderson, B. (2013). *Us and them? The dangerous politics of immigration control*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199691593.001.0001>
- Angažirani. (19. 3. 2012). *Osvoboditev/Zasedba Filozofske fakultete - vizualno gradivo / Ocupacion de Facultad des Artes* [zajem zaslona]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=iW2_wqjP8Sg
- Avtorska skupina (2013). *Kaj po univerzi?* Založba / *cf.
- Bagari, S. (2018). Prikrito delovno razmerje in pravno varstvo delavca. V B. Brezar (ur.), *Dostojno delo: Ne živim, da delam, ampak delam, da živim* (str. 82–89). Gibanje za dostojno delo in socialno družbo.
- Balibar, E. in Wallerstein, I. (1991). *Race, nation, class: Ambiguous identities* (izvirnik objavljen 1988). Verso.
- Bourdieu, P. (2012). *Homo academicus* (izvirnik objavljen v 1988). Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Brezar, B. (2014). »Čigavi študenti smo, če ne vaši?«: Študenti brez slovenskega državljanstva. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Brezar, B. (2019). *Intelektualno polje slovenskega prostora na prehodu v jugoslovansko državo* [Magistrsko delo]. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=110850>
- Breznik, M. (2021). *Mezdno delo: Kritika teorij prekarnosti*. Založba Sophia.
- Durdubakov, M. [@marko.durdubakov]. (31. 8. 2022). *Ali smo si v vojni vsi enaki?!* Facebook. <https://www.facebook.com/groups/2818517325134859/user/1581834204/>
- Evropska unija. (21. 5. 2016). *Direktiva (EU) 2016/801*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/?uri=OJ%3AJOL_2016_132_R_0002
- Fakulteta za družbene vede. (2. 12. 2015). *Proti kulturi strahu* [prireditve]. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani [@FilofaksUL]. (1. 9. 2021a). [slike plakatov]. Facebook. <https://www.facebook.com/FilofaksUL/photos/4367696146600476>
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. (8. 7. 2021b). *Odprto pismo ministrici za izobraževanje, znanost in šport*. <https://www.ff.uni-lj.si/novice/odprto-pismo-ministrici-za-izobrazevanje-znanost-sport>
- Graeber, D. (2017). *Utopija pravil: O tehnologiji, neumnosti in skrivnih radostih birokracije*. Beletrina.
- Gramsci, A. (1996). *Prison notebooks. Volume II*. (izvirnik objavljen 1937). Columbia University Press.
- Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalne države* (izvirnik objavljen 2005). Studia humanitatis.

- Hauschildt, K., Gwosć, C., Schirmer, H. in Wartenbergh-Cras, F. (2022). *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe*. WBV. <https://doi.org/10.3278/6001920dw>
- Hill, D. (2010). Class, capital and education in this neoliberal and neoconservative period. V S. Macrine, P. McLaren in D. Hill (ur.), *Revolutionizing pedagogy* (str. 119–144). Palgrave MacMillan. https://doi.org/10.1057/9780230104709_6
- Hojs, A. [@aleshojs]. (20. 9. 2021). Na @RTV_Slovenija propagirajo dijake iz bivše skupne države. Twitter. <https://twitter.com/aleshojs/status/1440016598195187718>
- Holst, J. D. (2018). From radical adult education to social movement learning. V M. Milana, S. Webb, J. Holford, R. Waller in P. Jarvis (ur.), *The Palgrave International Handbook on Adult and Lifelong Education and Learning*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55783-4_5
- Hrženjak, M. in Jalušič, V. (2011). *Vrata niso baš odprta (treba da jih gurneš, pa da se otvaraju): Perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti*. Mirovni inštitut.
- Javni sklad Republike Slovenije za razvoj kadrov in štipendije. (2012). *Letno poročilo 2011*. <https://www.srips-rs.si/storage/app/media/uploaded-files/LP2011.pdf>
- Klanjšek, R., Deželan, T. in Vombergar, N. (2021). Zaposlovanje in podjetništvo. V M. Lavrič in T. Deželan (ur.), *Mladina 2020* (str. 117–164). Univerzitetna založba Univerze v Mariboru in Založba univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.18690/978-961-286-475-0>
- Klanjšek, U. (7. 5. 2021). V študijskem letu 2020/21 vpisanih 8 % več študentov kot v prejšnjem študijskem letu. <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9537>
- Krašovec, P. (2016). Še enkrat o neoliberalizmu III: Psihoafektivni učinki neoliberalizma in neoliberalna subjektivnost. *Andragoška spoznanja*, 22(2), 67–79. <https://doi.org/10.4312/as.22.2.67-79>
- Kuhar, L. (2014). *Zasedba Filozofske fakultete: (23. november 2011 – 23. januar 2012)*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Kuhar, R. [@roman.kuhar]. (27. 5. 2021). V veljavo je stopil spremenjeni Zakon o tujcih. Facebook. <https://www.facebook.com/roman.kuhar/posts/10159002794207931>
- Kump, S. (2012). Družbena gibanja – prostori radikalnega izobraževanja odraslih. *Sodobna pedagogika*, 63(3), 18–38.
- Kuzmanić, T. A. (1993). *Bitja s pol strešice: Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Open society institute Slovenia. <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/mediawatch04.pdf>
- Lange, E. in Abidi, C. B. (2015). Rethinking social justice and adult education for welcoming, inclusive communities: Synthesis of themes. *New directions for adult and continuing education*, 146, 99–109. <https://doi.org/10.1002/ace.20135>
- Laval, C. (2005). *Šola ni podjetje: Neoliberalni napad na javno šolstvo* (izvirnik objavljen 2004). Krtina.
- Lessenich, S. (2015). *Ponovno izumljanje socialnega: Socialna država v prožnem kapitalizmu* (izvirnik objavljen v 2013). Krtina.
- Malovrh, P. (9. 9. 2021). Ljubljanska univerza si je glede vpisa tujih študentov premislila. Delo. <https://www.delo.si/novice/slovenija/ljubljanska-univerza-si-je-glede-vpisa-tujih-studentov-premislila/>
- Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani. (4. 5. 2022). *NOVO: Vpisna mesta za razseljene osebe iz Ukrajine z začasno zaščito*. <https://www.mf.uni-lj.si/o-studiju/bodoci-studenti?q=%2F0-studiju%2Fbodoci-studenti>
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. (2022a). *Vpisna mesta za tujce/-ke na Univerzi v Ljubljani: Študijsko leto 2022/23*. <https://portal.evs.gov.si/documents/10157/0f484aeb-29f8-440e-98efeef234b43bbf>
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. (2022b). *Vpisna mesta za tujce/-ke na Univerzi v Mariboru: Študijsko leto 2022/23*. <https://portal.evs.gov.si/documents/10157/6f2454ae-a3fe-4157-88dc-a55ddd55f345>

- Ministrstvo za notranje zadeve. (9. 6. 2021). *Novela zakona o tujcih: Zadostna sredstva za preživljanje za tuje študente*. <https://www.gov.si/novice/2021-06-09-novela-zakona-o-tujcih-zadostna-sredstva-za-prezivljanje-za-tuje-studente/>
- Močnik, R. (2009). *Spisi iz humanistike*. Založba /*cf.
- Pajnik, M. (2015). V imenu ljudstva: Sodobni procesi rasizacije. *Časopis za kritiko znanosti*, 43(260), 7–15. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-81E2LQE4>
- Pirc, T. (10. 8. 2021). *Je tudi v bitki za talente denar najpomembnejša stvar?* Oddaja Vroči mikrofoni, Val202. <https://val202.rtvsl.si/2021/08/vroci-mikrofon-310/>
- Potočnjak, D. (29. 4. 2022). *Smo bili res gostoljubni?*. Mladina. <https://www.mladina.si/215921/smo-bili-res-gostoljubni/>
- R., M. (25. 2. 2022). *Vlada izbrisala tvit, v katerem je primerjala ukrajinske in afganistanske begunce*. 24ur. <https://cdn.24ur.com/novice/slovenija/vlada-izbrisala-tvit-v-katerem-je-primerjala-ukrajinske-in-afganistanske-begunce.html>
- Radilovič, H. (2019). *Neoliberalizacija in birokratizacija visokega šolstva v funkciji izključevanja javnosti: Raziskava fakultetnega senata in študentskega sveta* [Diplomsko delo]. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=110860>
- Radilovič, H. (ur.). (2021a). *Prekarnost: Bi radi, da nas razjahajo? Vpravljamo se!* Gibanje za dostojno delo in socialno družbo.
- Radilovič, H. (3. 9. 2021b). *Težak je život tujca u Sloveniji, al mi ga nečemo izkusit*. Oddaja Kaj pa univerza, Radio Študent. <https://radiostudent.si/univerza/kaj-pa-univerza/tezak-je-zivot-tujca-u-sloveniji-al-mi-ga-necemo-izkusit>
- Radilovič, H. (2022). Osebni arhiv.
- Radilovič, H. in Pervanje, A. (2018). Na kom slonijo zahteve zasedbe danes? V H. Radilovič, G. Aleš in K. Rakinič (ur.), *Znanje v dobi kapitalizma in individualizacije: Čemu boj za javno in kakovostno izobraževanje?* Samozaložba.
- Rakinič, K., Zupanc, S., Senčar Mrdaković, M. in Perne, T. R. (ur.). (2019). *Ideje, ideologije, ideali: Aktivizem in nosilci alternativnih družbenih gibanj v Sloveniji*. KUD ESKO.
- Ravnik, K. (25. 10. 2021). *Čigavi študenti pa smo, Slovenija, če ne tvoji?* Oddaja Botrstvo, Val 202. <https://val202.rtvsl.si/2021/10/botrstvo-283/>
- Samaluk, B. (2020). Integration as a multi-way process: A case study of innovative migrant integration projects in Slovenia. *Andragoška spoznanja*, 26(3), 103–120. <https://doi.org/10.4312/as.26.3.103-120>
- Samaluk, B. (2021). Precarious education-to-work transitions: Entering welfare professions under a workfarist regime. *Work, Employment and Society*, 35(1), 137–156. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0950017020931335>
- Slovenska tiskovna agencija. (8. 9. 2021). *Mariborska medicinska fakulteta: Tujih študentov nismo vpisali zaradi prostorskih in kadrovskih omejitev*. STA. <https://bit.ly/3e5O5Ak>
- Slovenska tiskovna agencija. (2022). *Javna razprava: Kam z univerzami?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=9IuthxoQ-Rs>
- Statistični urad Republike Slovenije. (2022). *Tuji študenti terciarnega izobraževanja po skupinah držav, vrsti izobraževanja, spolu in vrsti mobilnosti, Slovenija, letno*. <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/Data/09550666.px/>
- Šimenc, M. in Tašner, V. (2016). *Komu je napoti kakovostno javno šolstvo?* SVIZ.
- Šramel Čebular, L. (5. 6. 2021). *Ma kakva »internacionalizacija« Univerze*. Oddaja Kaj pa univerza, Radio Študent. <https://radiostudent.si/univerza/kaj-pa-univerza/ma-kakva-%C2%BBinternacionalizacija%C2%AB-univerze>

- Univerza v Ljubljani. (22. 6. 2021a). *Izjava Rektorske konference Republike Slovenije o spremembah Zakona o tujcih*. <https://www.uni-lj.si/aktualno/novice/2021062209305577/>
- Univerza v Ljubljani. (12. 11. 2021b). *Zmagovalci Rektorjeve nagrade za naj inovacijo Univerze v Ljubljani 2021*. https://www.uni-lj.si/v_ospredju/2021111207365537/
- Univerza v Ljubljani. (8. 3. 2022). *Ukrajina: Poziv Vladi RS k reševanju begunske krize v univerzitetni skupnosti*. <https://www.uni-lj.si/aktualno/novice/2022030812074778/>
- Wallerstein, I. (2006). *Uvod v analizo svetovnih-sistemov* (izvirnik objavljen 2005). Založba /*cf.
- Wegmann, V. (2019) The making and breaking of solidarity between unwaged and waged workers in the UK. *Globalizations*, 16(4), 441–456. <https://doi.org/10.1080/14747731.2018.1558819>
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM). (2006). *Uradni list RS*, št. 43/06, 76/10 in 206/21 – ZDUPŠOP. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4387>
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih (ZTuj-2F). (2021). *Uradni list RS*, št. 57/21. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7776>

Katja Lihtenvalner

RADICAL ADULT EDUCATION PRACTICES IN THE SQUATTED CITY PLAZA HOTEL

ABSTRACT

The article is set in the political, social, and economic context of Greece, where newly arrived refugees and migrants have ended up following the 2016 EU-Turkey agreement. The forcefully marginalised new arrivals found themselves trapped in a traditionally hostile migration environment. Greece was already struggling with severe neoliberal policies imposed by foreign lenders and accepted by domestic political elites, which have drastically affected the welfare state. In the politically and economically hectic times institutional racism and social exclusion became integrated into national migration policies. By conducting qualitative interviews, participation observation, and by exploring secondary sources, this article centres around a housing project which developed as a response to neoliberal hegemonic policies. The findings show that educational initiatives lead to the building of counter-hegemonic community, provided the practices of solidarity and collective learning, and helped educate the general public.

Keywords: Greece, radical adult education, hegemony, solidarity, refugees

RADIKALNE PRAKSE IZOBRAŽEVANJA ODRASLIH V ZASEDENEM HOTELU CITY PLAZA – POVZETEK

Članek izhaja iz političnega, družbenega in gospodarskega konteksta Grčije, v kateri so se od leta 2016 po sporazumu med EU in Turčijo znašli novoprispeli begunci in migranti. Prisilno marginalizirani novoprišliki so se znašli ujeti v tradicionalno sovražno migracijskem okolju. Grčija se je že spopadala s hudimi neoliberalnimi politikami, ki so jih vsilili tuji posojilodajalci in so jih sprejele domače politične elite ter so drastično prizadele državo blaginje. V politično in gospodarsko razburkanih časih sta institucionalni rasizem in socialna izključenost postala del nacionalnih migracijskih politik. Z izvedbo kvalitativnih intervjujev, opazovanjem z udeležbo in preučevanjem sekundarnih virov članek raziskuje stanovanjski urbani projekt, ki se je razvil kot odgovor na neoliberalne hegemonске politike. Ugotovitve kažejo, da so izobraževalne pobude vodile k izgradnji protihegemonске skupnosti, ponudile prakse solidarnosti in kolektivnega učenja ter pomagale pri izobraževanju splošne javnosti.

Ključne besede: Grčija, radikalno izobraževanje odraslih, hegemonija, solidarnost, begunci

INTRODUCTION

This paper focuses on a grassroots housing project that emerged within the squatted City Plaza Hotel in Athens, Greece, between 2016 and 2019 during a time of political, economic and social turmoil when the country was hit by “a refugee and migrant crisis” according to European authorities and “a summer of migration” (Kasperek & Speer, 2015) as referred to by the refugees and migrants but also by pro-migrant political movements all across Europe.

The paper explores the innovative radical adult education activities of the residents of the City Plaza Hotel housing project in Athens. While many contributions have been written on the modern Greek grassroots initiatives (e.g., Agustín & Jørgensen, 2019; Raimondi, 2019; Squire, 2016) none of them explores the radical educational potential within these projects.

Radical adult education comes into existence when a group begins to challenge the hegemonic ideology in relation to politics, economics, religion, race, gender or education. Radical individuals are driven by a vision of what a better society could look like and the need to act in order to bring it about (Hicks, 2004). In this paper, radical adult education refers to the forms of educational initiatives that lead to the social inclusion of new arrivals, acts of solidarity, development of collective learning, education of the general public and other forms of cultural actions which aim to empower new arrivals.

In this paper the term “new arrivals” is used for the asylum seekers, refugees, and migrants who entered Greece after January 2015. The borders into Greece have always been crossed by both refugees and economic migrants. Since March 2016 and the EU-Turkey agreement regarding the exchange of refugees, both groups of migrants have been trapped by European migration mechanism policies. This study is therefore about both these groups and additionally about local Greeks and foreigner volunteers involved in the housing project under study. In the text I will refer to all of them as “residents” of City Plaza. With the use of a participatory approach and interviews, the methodology focused on the housing project’s residents in the squatted community regardless of ethnic background.

I had been present in the field since 2013 and was familiar with the Greek grassroots phenomena before undertaking the research for this paper. The specific contribution of this research is therefore personal insight and participatory research founded on a high level of trust that has been built between the author and the residents. City Plaza was formed as a progressive revolutionary housing experiment that encompassed a series of radical educational activities in order to intervene during significant economic and political situations, but also as an alternative to non-governmental and governmental initiatives that failed to protect vulnerable refugees and excluded them from society. The attempt of the housing project was therefore to empower people and help them in their self-organisation to fight racism and the aggressiveness of neoliberal hegemonic policies.

The article is structured as follows: first, it presents radical educational concepts, the local context that led to social exclusion and racism, and it tackles the neoliberal hegemony and the counter-hegemonic response. The second part describes the case study selection and

methods used, followed by the presentation of findings and in the conclusion summarises the findings and presents the paper's main contributions.

RADICAL ADULT EDUCATION FOR FUTURE CHANGE

The two most important authors in the context of radical adult education, Gramsci and Freire (Coben, 2013; Gramsci, 1971/1992), argued that education is not neutral, but closely linked to hegemonic and counter-hegemonic interests within a given society. Both saw education as the most important tool for combating various forms of oppression and exploitation; they believed that the radical nature of education is manifested in people's efforts to change existing living conditions. They advocated for the struggle and the emancipation of subordinate classes or oppressed groups from the hegemonic domination of the ruling class or oppressors through education.

In his prison writings Gramsci (1971/1992) argues that the supremacy of a social group may manifest itself in two forms: "domination", which is realised through the coercive organs of the state, and "intellectual and moral leadership", which is objectified in and exercised through the institutions of civil society, the coalition of educational, religious and associational institutions.

A social group dominates antagonistic groups by using armed forces or by consent achieved during a peaceful period. According to Gramsci (1971/1992), consent is obtained through cultural and intellectual leadership by a particular class, class fraction, stratum or social group, as part of a larger project of class rule or domination. This is generated through the promotion of legitimate ideologies and social relations, in particular through cultural and educational activities (Davidson, 2020).

Hegemony means the progressive formation of alliances centred around a given social group. A group is hegemonic to the extent that it exercises intellectual and moral leadership over other groups, so that the latter become "allies" and "associates" of the former (Fontana, 2000). According to Joseph (2002), hegemony is integrally linked to capital accumulation, whose conditions always have to be socially secured.

The maintenance of power and social consent are established through (adult) education and the teaching of "common sense", which is done through established institutions, through the media, and popular culture. Boukala (2019) argues that mainstream media function as a powerful elite, or in the Gramscian sense, "traditional intellectuals", who distribute hegemonic discourse and control the public's knowledge about the "Other".

Radical adult education plays an important role in problematising social consent or ideas "taken for granted" or what is defined as "reality", by unmasking hidden ideologies and expanding democratic, dialogical social relations, as opposed to conventional and asymmetrical relations (Kump, 2012).

Eyerman and Jamison (1991) presented a theoretical framework for analysing the relationship between adult education and social movements. Their approach focuses on the process

of articulation of movement identity (cognitive practice), on the actors involved in this process (movement intellectuals), and on the contexts of articulation (political and cultural institutions). The authors argue that an important feature of social movements is the “cognitive practice” within which new and critical knowledge is produced. Social movements provide a space in which participants can express, exchange, disseminate and act on their tacit knowledge. Referring to adult education, they state that the production of knowledge and collective identity is a “process of social learning”. In doing so, they take into account both formal and informal modes of knowledge production within social movements.

In contemporary social movements, the knowledge and experiences of participants from diverse movements are shared and combined, alliances (“unity in diversity”) are forged through peer learning processes, and capacities for collective action are strengthened (Hall, 2009). The newest social movements consist of the precarious population, which take part in developing new demands and more inclusive radical education through horizontal, participatory, equal, and direct forms of democratic action and mobilisation, which also stimulate new spatial and organisational forms (Holst, 2018; Kump, 2012). The integral part of radical education is to examine the problems of unequal power relations in society, learning about mobilisation and organisation, about democratic ways of working together, developing the capacity for critical analysis, for alternative discourses and visions, understanding differences, respecting diversity, learning how to build consensus.

While the informal and non-formal forms of radical adult education such as collective learning, education of the general public, experiential learning, for example, meetings, protests, cultural events, discussion and the everyday activities of social movements, have largely been denied its educational character (Kump, 2012), this article aims to do exactly that: to describe, research, and analyse the radical adult education practices of the Athens’ counter-hegemonic housing project.

NEOLIBERAL HEGEMONY, SOCIAL EXCLUSION AND COUNTER-HEGEMONIC MOVEMENTS IN GREECE

Since the beginning of 2015, an exceptionally high number of people from Middle Eastern and African countries, many of them fleeing war, persecution and persistent poverty, have entered and crossed Greece, turning it into one of the main entry points to Europe (Mayanthi & Giordano, 2016). New arrivals came into a hostile migration environment characterised by racist incidents, an Islamophobic and anti-migration narrative, and social exclusion.

Greece has a long history of isolating ethnic, religious, and vulnerable groups. In the process of nation-building and constructing a homogeneous national identity, minorities – such as the Turkish, Roma, Macedonian, and Jewish minorities – were assimilated or excluded (Just, 1989; Troumbetta, 2000). Membership in the EU and the incorporation of human rights regimes led to a greater recognition of cultural differences and minority rights (Tsitselikis, 2013). Legacies of intolerance and exclusion policies or attitudes

towards migrants (Papataxiarchis, 2006; Ventoura, 2004) were tailored into public opinion and folklore, but in the last instance, according to my experiences, responded to popular demand. On the other hand, numerous incidences of violence against migrants, racist violence and arson attacks were received with general ignorance and insensitivity.

The anti-migration attitude has intensified during the social, economic and political crisis and significantly after the 2012 national elections when the neo-Nazi Golden Dawn party received 7% of the popular vote and entered Parliament for the first time in history. Violence against migrants was an integral part of this extreme ultranationalist political party that was for many years ignored by the authorities, supported by the police and endorsed by mass media (Lihtenvalner, 2021).

Violence against migrants is an extreme manifestation of racism (Solomos & Schuster, 2002), perceived here both as an ideology and set of social practices that produce exclusion and inequality on the basis of the social significance attributed to biological, cultural or social characteristics (Miles & Brown, 2003).

Anti-migrant violence is racialised because it is integrated in regimes of migration controls, which exemplify practices of categorisation, exclusion, and sovereignty in modern states (Garner, 2007). Violence against migrants is also racialised because it is embedded in state practices, which reproduce the idea of migrants as threatening and different. This conceptualisation of violence challenges official narratives of anti-migrant violence as the product of individual motivations and pathologies (Blee, 2005), since it sees violence as embedded in social practices and discourses.

From 2015 onwards, new arrivals and minorities were now united with the new poor (local Greeks) who were also living under tremendous pressure and whose lives changed for good. Locals had been suffering from attacks on the welfare state and political instability since May 2010, when the government of Giorgos Papandreou and international lenders of the European Commission (EC), the European Central Bank (ECB), and the International Monetary Fund (IMF), i.e. the so-called “troika”, signed the first Memorandum of Understanding (MoU) and loan agreement.

After Greece’s submission to international lenders the neoliberal agenda became a universally imposed economic and political practice, while neoliberalism evolved into a hegemonic project. The protests and police violence were a constant feature on the streets of Greece in that period, but there was no war in the classical sense, thus political elites managed to establish prevailing social consent during the periods of stable rule (Robinson, 2005).

For the next decade Greece became the country with the highest public debt in the EU and became an epicentre of global attention. The MoU was accompanied by a set of neoliberal austerity measures in return for the loans, including wage cuts and cuts in social spending (Sotiropoulos & Bourikos, 2014). The social consequences of the austerity measures were tremendous and devastating. Poverty and, to a lesser extent, inequality were almost

constantly at the forefront of public discourse in the years of the crisis. Both had risen and in 2014 noticeably low incomes were significant for many Greek households; initially “floating” poverty surged in the same period (Andriopoulou et al., 2018) while Greece experienced one of the highest unemployment rates in the EU. In 2016 35.6% of Greeks were at the risk of poverty and social exclusion (Thema Newsroom, 2017).

In the anti-migrant local environment based on the social exclusion of others and in the economically and socially disintegrated country, new arrivals were mostly looking for ways to escape Greece and not for possibilities to integrate or stay in the country.

While the progressive Coalition of the Radical Left (SYRIZA) led government generally did not prevent migrants and refugees from entering the country in the first half of 2015, it also failed to offer them decent living conditions or appropriate reception facilities, thus creating conditions for marginalisation, ghettoization and social exclusion (Tsitselikis, 2019).

Social exclusion, as proposed by Estivill, (2003) is

understood as an accumulation of confluent processes with successive ruptures arising from the heart of the economy, politics and society, which gradually distances and places persons, groups, communities and territories in a position of inferiority in relation to centres of power, resources and prevailing values. (p. 19)

On the other hand, according to Popay (2010), we need to consider the alternative approach to defining social exclusion, which is relational. This focuses attention on exclusionary processes that are driven by unequal power relationships operating across four dimensions: economic, political, social and cultural, and at different levels, individual, households and global regions. These restricted processes create a continuum of inclusion/exclusion characterised by an unjust distributions of resources, capabilities, and rights, i.e. socio-economic inequalities that in turn generate health inequalities.

Popa and Cozma (2009) argue that exclusion captures economic, political and social dimensions, while the poor and the new poor are equally marginalised and ultimately excluded from current societies. In other words, social exclusion does not only mean insufficient income and economic precarity but goes beyond participation in working life; it is manifest in fields such as housing, education, health and access to services. It affects not only individuals who suffered serious set-backs, but entire social groups that are subject to segregation, xenophobia and discrimination.

Social exclusion is opposite to social inclusion, which a report issued by the European Commission in 2010 defined as:

a process which ensures that those at risk of poverty and social exclusion gain the opportunities and resources necessary to participate fully in the economic, social and cultural life and to enjoy a standard of living and well-being that is considered normal in the society in which they live. (p. 1)

The common core of social inclusion involves including everyone in social institutions and relations in ways that matter for people's well-being.

Social inclusion can be understood as a structured plan regarding degrees of inclusion (Gidley et al., 2010). The narrowest interpretation applies to the neoliberal notion of social inclusion as access; a broader interpretation regards the social justice idea of social inclusion as participation, while the widest interpretation involves the human potential lens of social inclusion as empowerment.

After the EU-Turkey agreement in March 2016, asylum seekers, refugees, migrants – among them victims of militant regimes, victims of sexual abuse and human trafficking – had unwillingly joined the local ethnic groups, economic migrants, seasonal workers, undocumented migrants or second generation people of migrant origins. These groups have for decades been exposed to systematic racism and institutionalised social exclusion, living in remote rural areas of the Greek countryside or ghettoized neighbourhoods in cities and suffering from marginalisation.

The counter-hegemonic movement in the form of the numerous demonstrations has responded to the new social circumstances and integrated human rights, the right to a decent life in refugee camps and demands for an improved asylum policy into its concepts and narrative.

Counter-hegemony as interpreted by Hall (1988) may bring deep transformation, while it starts from “the immediate field of conjectural” in resistance to the agenda of the dominant hegemony.

Carroll (2006) argues that counter-hegemonic struggle occurs in direct opposition to the aspects of capitalist hegemony – in the rejection of social and semiotic fragmentation, of neoliberal insulation and dispossession, of globalisation from above.

Greeks have resisted the dominant hegemony during numerous protests against anti-austerity measures (“counter-hegemonic response”) since 2010; these were repressed by the use of force, extremely large amounts of repressive means, police units (“armed force”) and condemned by the state-controlled mass media to perpetrate a certain image in public (anti-protest narrative) and consequently garner public consent (“control of public knowledge”). Similar models have been seen in Europe and worldwide: any attempts of confronting neoliberal hegemony in the form of riots, demonstrations and rallies were viciously crushed with extreme use of violence.

Counter-hegemonic practices have a long tradition in Greek political activism. Greeks evidently express what kind of world they would like to live in while shouting slogans in demonstrations, holding banners and handing out political leaflets. In open discussion they articulate the ideas, while on the streets they claim them. As such they do not only focus on protest (struggle against) or criticism of existing power relations in society, but also offer proposals (struggle for) or alternatives for transforming everyday lives (Hall, 2009).

In Greece the bottom-up resistance to the austerity was generally wide spread and it mobilised a counter-hegemonic bloc from which SYRIZA rose, establishing itself as the main party of the movement (Aslanidis & Marantzidis, 2016) and in 2015 winning the historical parliamentary elections with promises to “tackle the neoliberal agenda”. SYRIZA failed to keep its promises and in August 2015 signed the third loan agreement with the same institutions it criticised during its political breakthrough, which left Greeks politically frustrated and in despair.

Since the beginnings of the Greek economic collapse in 2009, locals have been fighting for the protection of and access to public services, which were under regular attack from austerity measures. On the other side, economic migrants have been fighting for work-related rights, while new arrivals after 2015 have been fighting for basic human rights, the right to asylum and decent living conditions. All of these groups have lived socially excluded lives, suffered from precarity and were exposed to state or racist violence.

The social concepts that developed within the movement addressed all those issues through a series of radical educational practices and education became a vehicle of making change through empowerment, respecting the diversity of personal experiences, building community and privileging individual voices (Popa & Cozma, 2009).

Educational analyses point out that education and learning are inseparably linked to the establishment and maintenance of civil society and social movements (Foley, 1999; Holst, 2002). As social movements seek to develop alternatives to the status quo in society, the role of education is to prepare people for change (Martin, 1999).

Since social movements have the ability to change society, Holst (2002) asks whether social change without education is even possible. According to him, education is an essential part of social change because new knowledge and understanding are created and disseminated within social movements. Below, the article will present the radical educational initiatives of the Athens housing project that functioned between 2016 and 2019.

CASE STUDY SELECTION AND METHODS USED

In Greece we can find many examples of refugee and migrant (squatted) settlements. What divides our case study from the others is the development of the structural and spontaneous radical educational initiatives that developed inside the facility.

The City Plaza (referred to also as “The Best Hotel in Europe”), an abandoned seven-storey hotel building, was occupied by the “Economic and Political Refugee Solidarity Initiative” on 22nd April 2016. The collective was a coordination of four different groups belonging to the Greek far-left. Two of these groups were mostly made up of young people and students active at universities. The other group was an anarchist-unionist group, while the fourth one was an anti-racist and anti-fascist network (Scampoli & Cardinali, 2017). The initiative functioned from the occupation until its closure on 10th July 2019.

Before the occupation, the City Plaza Hotel had been closed for business for around seven years, but the building remained fully equipped and was used after being squatted in to house nearly 400 people of mixed nationalities (Squire, 2016).

I visited the facility during its opening on many occasions and found it to be an outstanding housing projects with impressive organisational structure, an exceptional comfort of accommodations, and one of the unique examples of multi-ethnic social solidarity practices.

The squatters explained (Scampoli & Cardinali, 2017) that they occupied the hotel intentionally because they wanted to offer people better housing conditions in order to give them dignity and ensure they had a certain level of privacy.

The facility was based in an area where vibrant migrant communities are present. According to the members of the collective, City Plaza was created as a response to the EU-Turkey agreement when some 55,000 people were left stranded in Greece. The squat was administered by the refugees themselves, as well as between 30 and 40 solidarity activists who volunteered informally on a daily basis. The activists were locals, but some also came from abroad. City Plaza was functioning without institutional funding, without any kind of resources from the state or from non-governmental organisations (NGOs) and was strictly supported by the individuals or groups.

The article is based upon the analysis of both primary and secondary sources of data, including 15 interviews with the residents, among them with new arrivals, migrants, and local activists, and the participant observation method. I have reported about the City Plaza house project also for reporting purposes and have conducted interviews with the residents on different occasions. While choosing the sample for this paper, I divided them accordingly but used also interviews of secondary sources.

While interviews are a widely used qualitative research method in social science and other related fields, participation observation requires special skills, knowledge and understanding (Vinten, 1994). I worked as a journalist, researcher and analyst in Greece from March 2011 to December 2021. I have worked on reporting the consequences of the economic and social upheaval in Greece and have good knowledge of the local context, traditions, culture and history of the country, including knowledge of the language. As a journalist I often covered protests, attended public discussions and different other initiatives organised by the social movements in Athens, Thessaloniki, Ioannina, Patras and Crete. I have published numerous articles covering also the concepts of this paper: radical adult education (Lihtenvalner, 2015c), social exclusion (Lihtenvalner, 2017b), racist violence against migrants (Lihtenvalner, 2014a, 2015a), neoliberal hegemony (Lihtenvalner, 2015b, 2017a) and the counter-hegemonic movement (Lihtenvalner, 2014b). I was mainly based in Athens in the area of Exarcheia, which is known as the historical core of radical political activism, solidarity initiatives, and squatting culture. I have myself been involved in several initiatives, assemblies and have also taken part in squatting projects.

While actively participating in the social movement, I gained access to data on some occasions as an activist or journalist, but many times also as an observer, a supporter, a friend. On various occasions before 2016 I met with members that later occupied the City Plaza Hotel. Among others I reported in the past also on radical educational practices (Lihtenvalner, 2015c) that were developed by some members of the City Plaza Hotel as part of other projects. The roles in the research field did not change much because trust had been established before I entered the research field.

Greek grassroots groups that like to refer to themselves as “a movement” (το κίνημα) tend to develop distrust specially towards members of the media and members of NGOs. The dislike against both groups increased during the refugee crisis as many saw them as an extended mechanism of state propaganda or the actors that maintain institutional mistreatment.

The fieldwork was conducted in Athens from April 2016 to July 2019. The interviews were done in English and Greek with help from translators for Arabic and Farsi.

Additionally, this article explores secondary sources, such as journalist and academic articles, video reportage, photos, documentaries, interviews, texts published by the group under study, social media posts, leaflets and posters.

Interviews and observation notes were later transcribed and analysed through the process of qualitative data coding organised according to the themes (Bazeley, 2009). The analysis is mixed with primary sources of data and a thematic analysis of secondary sources of data. In order to anonymise the data, only first names are used. The findings can be found below.

RADICAL EDUCATIONAL HOUSING PROJECT

The presentation of the data is divided into three chapters: the first one will introduce the creation of the counter-hegemonic project, followed by a description of the action of solidarity, and conclude with traced analyses on the education of the general public.

Building a Counter-Hegemonic Community Project

After the EU-Turkey agreement in March 2016, people, especially those who believed they could just cross into Greece and pass through, suddenly became trapped in the country. “It was this moment when hundreds of people were homeless in the centre of Athens or living in remote refugee camps in harsh conditions, while borders were reinforced once more” (Olga, local activist). New arrivals were either living without accommodation in the centre of Athens or had been settled in inhuman conditions in isolated refugee camps. In response to these conditions, the collective of City Plaza decided to start squatting in a building in the city centre of Athens:

It is not normal to squat, but it becomes normal under these circumstances because there is no real human initiative to deal with the refugee issues and population. The NGOs were involved but with different motives, while [the]

state was just in the third plan observing the situation or applying the security measures, detention, military strategies without [a] real plan for social policies. (Louka, local activist)

Special circumstances called for a special response. Even if occupying empty buildings was not a method that activists immediately wanted to use, they believed that it was the best solution to solve the plight. According to the City Plaza collective and other activists, the role of the NGOs supported by the EU, local government or private funders was not clear (Malichudis, 2021). There have been frequent accusations that the NGO networks that populated the Greek islands and refugee camps on the mainland at the time were maintaining the status quo. While the state stayed a passive observer and acted only with repressive intervention, City Plaza helped to challenge the status quo.

The housing project was based in an extremely hostile environment in the centre of Athens:

A lot of racist violence was committed in the Agios Panteleimon, where City Plaza is also based. This area was since I moved to Athens 2013 one of the most notorious places in Athens with presence of extreme Nazis patrolling the streets day and night. Among others this is also the area where arson attacks against migrant communities were perpetrated, migrants were stabbed, beaten or attacked on the streets. (author's notes)

One of the motives for locating the squat in such an area was to take over the place and try to eradicate the hostile activities in this area: "This area was always run by Golden Dawn members. People were living in fear. So we said we gonna take over this place and kind of eliminate their activities in this area" (Christian, chef). The attempt to squat in a building in the dangerous area of Saint Panteleimon was generally risky, therefore the community of the City Plaza organised night watches, and in more risky situations other anti-racist groups were called in to help. The presence of the City Plaza project helped to obstruct the Nazi patrols from the streets.

The collective City Plaza wanted to offer an alternative to the migrant crisis and Greek refugee policies:

It was not a question of not being possible to do it, or having no alternatives. They, politicians, EU and the Greek government choose how they want to do it. We wanna show that it was not the problem the lack of funds, or knowledge, or possibilities, but it is a choice. It was a part of the plan. The mistreatment was part of the plan, the horrible conditions in the camps were part of the plan, the locations they choose to make camps were part of the plan. (Nasim, local activist)

The City Plaza initiative attempted to show that an alternative is possible, while at the same time revealing the hidden agenda of the authorities.

Acting in Solidarity and Encouraging Collective Learning

As stated on the City Plaza website, the project was built on a foundation of solidarity, participatory involvement and collective learning:

Daily life at CP was based on the principle of participatory organisation and collective decision making and operations, processes particularly complex in a community of 350 people speaking different languages, and with different ethnic, class, and social backgrounds, and different plans for the future. Regular coordination meetings became the space in which equal discussion took place on issues of operation and organisation, while House meetings were – especially in the beginning – a real lesson in how we can and should discuss, operate, and co-implement, as refugees and as locals. The organisation of residents and solidarians into working groups was a component of organising the project but also an essential basis for developing personal and political relationships amongst ourselves. The working groups were: Reception, Education, Children's Activities, Health Centre, Kitchen, Security, Economics, Cleaning, Communications, as well as a self-organized Women's Space. (City Plaza, 2019)

In City Plaza 350 residents with different cultural and language backgrounds created a learning community and established a democratic participatory system of living in the housing project. In order to function properly, residents had to learn from each other while cooperating on different tasks and also at the regular meetings, where they debated about the structure and operation of the working groups. Within these meetings participatory, collective, and experiential learning took place based on solidarity between residents of different cultural, ethnic, class and social backgrounds, thus building transnational networks:

City Plaza managed to exist due to transnational solidarity. From all over the world, from Germany to China, from the States to Switzerland, from Mexico to Turkey, different autonomous groups and collectives were supporting the maintenance of Plaza: either by donations, by political support or by physical presence. City Plaza would have never managed to exist without this crucial global support. (Olga, local activist)

City Plaza was part of a transnational solidarity network getting support from different parts of the world and hosting volunteers from many countries. The volunteers lived together with the other residents in City Plaza, which contributed to the creation of a vibrant multicultural experiment. By being part of the global network of social movements, City Plaza contributed to the awareness of the importance of solidarity and made a significant contribution to international communication and awareness-raising among a wide range of people. The Internet and social media presence played an important role in terms of exchanging practices, building global connections but also raising support and sharing

experiences. The openness and integration of the international community was something that was significantly different than what we had seen in Greece in the social movement until that moment. “What you created here is an experiment in democracy, self-governance. You welcome others and you insist of living with them. To make a work together which is based on anti-racist and democratic principles” (Judith Butler while visiting City Plaza).

In its new community, City Plaza established more democratic and inclusive modes of governance absent within hegemonic neoliberal policies: “We think that migrants must live inside the city, stay with the locals and be included in the social structure of the society. This is one of City Plaza’s main goals, and we want to demonstrate that it works” (Olga, local activist).

The organising team established at the outset that social inclusion would be one of the important factors in this project. While life in refugee camps dehumanises, excludes them and puts them in the position of being an observer, in City Plaza residents take an active role in creating future plans and becoming a part of the local community.

The residents’ existential problems, anxieties, and hardships were alleviated during their stay at City Plaza, which also shows the importance of living in the accommodation with dignity, comfort and privacy. The residents of City Plaza started to hope again and believe that the future can be different, as one of the residents describes:

I see these people [residents of City Plaza], they have a hope of going to another country, for creating a life, new life. While they [the authorities] wanna take your hope, everything. When everything comes from your heart, they cannot take it. We show the power to the system. (Siavash, resident)

The vision of the future, demands towards the authorities and criticism towards the system were shaped through many educational activities (discussions, debates, lectures, exhibitions, protests, creating the banners, writing political texts, etc.). Members of the collective took on different roles in helping to create a common goal:

Here in City Plaza there are people, like us coordinators, who participate in the project because I think it is a wider part of the struggle against neoliberalism, capitalism and borders implementation, and of course there are refugees coming here because they need a safe space where to live, but they have never thought about fighting sexism and racism for example. (Olga, local activist)

Locals like Olga wanted to join City Plaza because, for them too, it was a struggle against existing political and economic practices and border controls. The data also suggest that the residents became aware of the struggle against, in the specific case, racism and sexism.

Educating the General Public

City Plaza organised many educational activities to present, debate, analyse, inform, share and educate the public. Dozens of public discussions were organised concerning the border regime, racism, the struggle for rights, often featuring contributions by prominent intellectuals from around the world, for example, Judith Butler, Angela Davis, David Harvey, Alain Badiou, Sandro Mezzandra, among others. The insight and self-reflection that these extremely influential visitors and activists could bring to members of City Plaza and the public was precious. Additionally, City Plaza was very innovative in its use of mass media to spread its message:

While similar projects in Athens resisted to talk to the general public, City Plaza has done the opposite. In all my period of staying in Athens and working as a journalist I never experienced that [a] political group let alone the squatters would organise a press conference, welcome media and open the doors for the public. They even had a team dedicated to media relations. (author's notes)

While they opened the doors to the media, City Plaza importantly held on to its own narrative. The role and influence of the media was also clearly visible through the collective agreement on creating a media group: "This project is not just about us; we want the average citizen to learn about the case" (Nasim, local activist).

The City Plaza collective made an attempt to spread the word among the public about the study case they developed and use media to channel the message. The City Plaza community took over the narrative and shaped public opinion, thus not allowing the media to talk about them without them; one of the researchers noticed this in her report (Iliadi, 2016):

While most squats have [a] small presence in the media and are characterized by a lack of communication strategies, City Plaza is *the most publicized* refugee squat in Athens. Despite the ongoing vilification of the solidarity movement in Greek mainstream press, City Plaza is distinctively and consciously open to the media. [...] Media publicity, according to the squatters, is desired for a double purpose; firstly, for the viability of the project itself and secondly for the strengthening of the whole solidarity movement.

In Greece all the major mainstream media organisations are owned by the businessmen close to the political elites of New Democracy and Pasok. They continue to have a general monopoly over all major media organisations and run the agenda according to their own interests to shape public opinion. The City Plaza collective took a great risk by taking over the communication strategy, but the experimental and different approach to the media, film-makers and also the academic scene, which was regularly present in the City Plaza, has also protected them in many situations, and offered an exceptional opportunity to document and analyse this collective learning experience.

Media reporting brought visibility to this counter-hegemonic project, empowered the movement and raised awareness amongst the general public about alternatives:

We want to show to the public what is going on here, since one goal is to help 400 people to live here decently. But another goal is *to set an example* of how the state itself and other people can do things for the refugees and to show that there is a way to house refugees which is human and decent and works better both for locals and refugees [...] so, this is why we are more open to the media and we are not afraid to be so. (Elias, local activist)

The attempt of the City Plaza collective was to share the positive experiences they had, presenting an alternative, and to establish a benchmark for others, even for the authorities. The stories from City Plaza and about City Plaza were widely reported by local and international media, among others Al Jazeera, Time, BBC, etc.

Lina adds that through their tolerant stance to media a positive image can be projected for the whole movement of solidarity with refugees and that through the depiction of local solidarity's power, the whole society might be urged to a more progressive direction. It follows that the project's communication works, to draw on her words, "propagandistically", "as an example that can help the whole movement" beyond City Plaza. (Iliadi, 2016)

Learning about the positive example of City Plaza could, according to the collective members, have the potential to steer societies into a more solidaristic and progressive direction, while media played the role of spreading the concept of City Plaza across the whole social movement: "The desired publicity was also produced on the streets of Athens through placards, banners and loud slogans which spread the activists' message in the most direct way" (Iliadi, 2016).

Participation in the protests and demos also became an opportunity to share the message of solidarity, but also to use it for promotion:

At the protests for the refugees' rights that took place almost weekly on the streets of Athens between 2015 and 2019, there was rarely a demo that passed without the presence of a well-represented group from the City Plaza. I saw refugees carrying banners with signs: "We live together we fight together". Sometimes they chanted slogans in their own languages, such as "Freedom" in Arabic. They also hand out leaflets explaining personal life experiences, thoughts and demands, which they have translated into various languages, including Arabic, Farsi and English. (author's notes)

The residents of City Plaza participated at many public events such as demonstrations and joined other refugee groups, anti-racist collectives and political groups on the streets

to manifest their demands publicly. They created banners, leaflets and texts in different languages in order to be understood by the wide range of the public.

The City Plaza housing project was from its very beginning in a legal dispute with the owner, once an actress, who pressed charges against the collective. On 10th July 2019, two days after the electoral win of the right-wing New Democracy party, the residents of City Plaza voluntarily left the building. One of the priorities of the newly elected minister, Michalis Chrisochoidis, was to evict the squat.

DISCUSSION AND CONCLUSION

This paper has explored the City Plaza housing project, which developed radical educational initiatives for residents and the public in Athens between 2016 and 2019. The findings show that radical educational initiatives for adults challenged the hegemonic discourse, practices and policies, while the housing project offered the opportunity for social inclusion, built a solidarity network, and raised awareness among the general public.

While new arrivals ended up homeless or excluded in the state-controlled refugee camps, the collective squatted in the building and presented an alternative by creating a counter-hegemonic community project.

City Plaza provided and developed a counter-hegemonic narrative to the mainstream agenda of migrant exclusion by proving an alternative is possible. They challenged social consent, the idea of being “taken for granted” or what is defined as “reality” by unmasking hidden ideologies and expanding democratic, dialogical social relations (Kump, 2012). Through different radical educational methods like public discussion, lectures and interviews with different actors (also from abroad), they developed a possible vision of the future.

The education of the public was done in three different ways: firstly, with a series of open educational events; secondly, by participating in demonstrations, protests and public gatherings; and finally, with an openness to the media, which they used as a channel to spread their message. Educational initiatives such as open public debates, lectures and presentations were an integral part of the City Plaza collective and, as Holst (2002) argues, an essential part of social changes because new knowledge and understanding were created and disseminated. The approach towards the media was unique and part of the organisational activities of City Plaza. Even if City Plaza did not own the media, they at least attempted to keep hold of the narrative in the local and international space, thus challenging hegemonic knowledge. The media were also used as a tool to spread word about the concept of such a housing project and reach wide solidarity networks.

Social inclusion was achieved first when new arrivals joined the alliances in a new community where local and international activists, forged through peer learning processes and capacities for collective action, were strengthened (Hall, 2009). While newcomers moved to the centre of the city they joined the public schools and became part of public institutions. The City Plaza collective was active in the network of social movements in

Athens as such newcomers were given an opportunity to become a part of the multi-cultural inclusive environment. According to Gidley et al. (2010), City Plaza offered a certain degree of inclusion: access to different services and possibilities were provided to residents (schools, market, ethnic gatherings, etc.); participation was achieved through the radical educational activities inside the housing project; while residents empowered themselves through different educational initiatives.

We have to be critical about social inclusion: because of its self-sufficiency, City Plaza created and built a kind of bubble within the local community, which did not require individuals to be overly involved and engaged in seeking opportunities to participate in working life if they did not want to be. They participated in the local community but basic housing, education and health services were provided by the City Plaza collective. Only some school-age children went to school, adult classes were organised by the City Plaza, as well as nearby projects that were also part of the network. Again, the study does not deal with extensive research on social inclusion, which would require more data and a different approach.

Data show that the City Plaza collective contested the “intellectual and moral leadership” of the institutions (NGOs and media) that helped maintain social consent and neoliberal hegemony (Gramsci, 1971/1992). It transformed into a successful counter-hegemonic experiment that with the help of radical educational activities supported the struggle for social inclusion and solidarity. The research presented here offers a foundation for further research, especially within the concepts of social inclusion, radical educational initiatives and counter-hegemonic housing projects.

REFERENCES

- Agustín, Ó. G., & Jørgensen, M. B. (2019). Autonomous solidarity: Hotel City Plaza. In Ó. G. Agustín & M. B. Jørgensen (Eds.), *Solidarity and the 'Refugee Crisis' in Europe* (pp. 49–72). Palgrave Pivot.
- Andriopoulou, E., Karakitsios, A., & Tsakoglou, P. (2018). Inequality and poverty in Greece: Changes in times of crisis. In D. Katsikas, D. A. Sotiropoulos, & M. Zafiropoulou (Eds.), *Socioeconomic Fragmentation and Exclusion in Greece Under the Crisis* (pp. 23–54). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-68798-8>
- Aslanidis, P., & Marantzidis, N. (2016). The impact of the Greek indignados on Greek politics. *South-eastern Europe*, 40(2), 125–157. <https://doi.org/10.1163/18763332-04002001>
- Bazeley, P. (2009). Analysing qualitative data: More than ‘identifying themes’. *Malaysian Journal of Qualitative Research*, 2(2), 6–22.
- Blee, K. M. (2005). Racial violence in the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 28(4), 599–619. <https://doi.org/10.1080/01419870500092423>
- Boukala, S. (2019). *European Identity and the Representation of Islam in the Mainstream Press*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-93314-6>
- Carroll, W. K. (2006). Hegemony, counter-hegemony, anti-hegemony. *Socialist Studies*, 2(2), 9–43. <https://doi.org/10.18740/S44G7K>
- City Plaza. (2019, July 11). *39 months City Plaza: The end of an era, the beginning of a new one*. <https://best-hotel-in-europe.eu/>

- Coben, D. (2013). *Radical heroes: Gramsci, Freire and the politics of adult education*. Routledge.
- Davidson, A. (2020). Antonio Gramsci. In P. Beilharz (Ed.), *Social Theory* (pp. 127–132). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003117261>
- Estivill, J. (2003). *Concepts and strategies for combating social exclusion: An overview*. International Labour Office. <https://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/download/96p1.pdf>
- European Commission. (2010). *The European Social Fund and social inclusion*. https://ec.europa.eu/employment_social/esf/docs/sf_social_inclusion_en.pdf
- Eyerman, R., & Jamison, A. (1991). *Social movements: A cognitive approach*. Penn State Press.
- Foley, G. (1999). *Learning in social action: A contribution to understanding informal education*. NIACE; Zed Books.
- Fontana, B. (2000). Logos and Kratos: Gramsci and the ancients on hegemony. *Journal of the History of Ideas*, 61(2), 305–326.
- Garner, S. (2007). The European Union and the racialization of immigration, 1985–2006. *Race/Ethnicity: Multidisciplinary Global Contexts*, 1(1), 61–87.
- Gidley, J., Hampson, G., Wheeler, L., & Bereded-Samuel, E. (2010). Social inclusion: Context, theory and practice. *The Australasian Journal of University Community Engagement*, 5(1), 6–36.
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the prison notebooks* (original work published 1971). International publishers.
- Hall, B. L. (2009). A river of life: Learning and environmental social movements. *Interface: a journal for and about social movements*, 1(1), 46–78.
- Hall, S. (1988). *The hard road to renewal*. Verso.
- Hicks, D. (2004). Radical education. In S. Ward (Ed.), *Education Studies: A Student's Guide* (pp. 134–148). Routledge Falmer.
- Holst, J. D. (2002). *Social movements, civil society and radical adult education*. Bergin & Garvey.
- Holst, J. D. (2018). From radical adult education to social movement learning. In M. Milana, S. Webb, J. Holford, R. Waller, & P. Jarvis (Eds.), *The Palgrave international handbook on adult and lifelong education and learning* (pp. 75–92). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-55783-4_5
- Iliadi, A. (2016, October 12). The radical potential of media publicity: The case of City Plaza refugee squat in Athens. *Reframing activism*. <https://reframe.sussex.ac.uk/activistmedia/2016/10/the-radical-potential-of-media-publicity-the-case-of-city-plaza-refugee-squat-in-athens/>
- Joseph, J. (2003). *Hegemony: A realist analysis*. Routledge.
- Just, R. (1989). *Triumph of the Ethnos*. In E. Tonkin, M. McDonald, & M. Chapman (Eds.), *History and Ethnicity* (pp. 71–88). Routledge.
- Kasperek, B., & Speer, M. (2015, September 9). Of hope: Hungary and the long summer of migration. *Bordermonitoring.eu*. <https://bordermonitoring.eu/ungarn/2015/09/of-hope-en/>
- Kump, S. (2012). Družbena gibanja – prostori radikalnega izobraževanja odraslih. *Journal of Contemporary Educational Studies/Sodobna Pedagogika*, 63(3), 18–38.
- Lihtenvalner, K. (2014a, September 12). Govori grško ali crkni. *Metina lista*. <https://archive.ph/CgRi7>
- Lihtenvalner, K. (2014b, November 27). Grki proti varčevanju. *Večer*. <https://archive.ph/kaulU>
- Lihtenvalner, K. (2015a, March 10). Čisti razizem. *Airbeletrina*. <https://archive.ph/9keOP>
- Lihtenvalner, K. (2015b, January 17). *Domov hodim разоčaran*. *Dnevnik*. <https://archive.ph/tIwv9>
- Lihtenvalner, K. (2015c). Utrinek iz imigrantske šole v Atenah. *Studies in Adult Education and Learning/Andragoška spoznanja*, 21(1), 125–126. <https://doi.org/10.4312/as.21.1.125-126>
- Lihtenvalner, K. (2017a, May 16). Grčija ostaja zadolžena vlada optimistična. *Večer*. <https://archive.ph/t3SI2>

- Lihtenvalner, K. (2017b, June 30). Refugee children marginalised in Greek school as afternoon programme fails. *The New Arab*. <https://archive.ph/kmsAb>
- Lihtenvalner, K. (2021, January 4). Golden Dawn – criminal organization? *Disenz*. <https://www.disenz.net/en/golden-dawn/>
- Malichudis, S. (2021). *Millions in funding at stake for refugee housing*. <https://wearesolomon.com/mag/on-the-move/millions-in-funding-at-stake-for-refugee-housing/>
- Martin, I. (1999). Introductory essay: Popular education and social movements in Scotland today. In J. Crowther, I. Martin, & M. Shaw (Eds.), *Popular education and social movements in Scotland today* (pp. 1–28). NIACE.
- Mayanthi, F., & Giordano, C. (2016, June 28). *Introduction: Refugees and the crisis of Europe*. Society for Cultural Anthropology. <https://culanth.org/fieldsights/introduction-refugees-and-the-crisis-of-europe>
- Miles, R., & Brown, M. (2003). *Racism*. Routledge.
- Papataxiarchis, E. (2006). The burden of difference: Dimensions of cultural differentiation in Greece of the 21st century. In E. Papataxiarchis (Ed.), *Adventures in Otherness: The production of cultural difference in contemporary Greece* (pp. 1–86). Alexandria.
- Popa, N. L., & Cozma, T. (2009). Crossroads on the way towards educational and social inclusion: Intercultural, critical and feminist pedagogy. *Acta Didactica Napocensia*, 2(1), 1–8.
- Popay, J. (2010). Understanding and tackling social exclusion. *Journal of Research in Nursing*, 15(4), 295–297. <https://doi.org/10.1177/1744987110370529>
- Raimondi, V. (2019). Resisting the camp. In J. Darling & H. Bauder (Eds.), *Sanctuary cities and urban struggles* (pp. 191–216). Manchester University Press.
- Robinson, W. I. (2005). Gramsci and globalisation: From nation-state to transnational hegemony. *Critical review of international social and political philosophy*, 8(4), 559–574. <https://doi.org/10.1080/13698230500205243>
- Scampoli, M., & Cardinali, M. A. (2017, November 6). “Welcome to Greece” – An interview with Olga Lafazani, coordinator of City Plaza. *Melting pot Europa*. <https://www.meltingpot.org/en/2017/11/welcome-to-greece-an-interview-with-olga-lafazani-coordinator-of-city-plaza/>
- Solomos, J., & Schuster, L. (2002). Hate speech, violence, and contemporary racisms. In The Even Foundation (Ed.), *Europe’s New Racism? Causes, Manifestations and Solutions* (pp. 43–55). Berghahn.
- Sotiropoulos, D. A., & Bourikos, D. (2014). Economic crisis, social solidarity and the voluntary sector in Greece. *Journal of Power, Politics & Governance*, 2(2), 33–53.
- Squire, V. (2016, August 16). Welcome to the City Plaza, Athens: A new approach to housing refugees. *The Conversation*. <https://theconversation.com/welcome-to-city-plaza-athens-a-new-approach-to-housing-refugees-63904>
- Thema Newsroom. (2017, June 23). Almost 4 million Greeks were at risk of poverty last year. *Proto Thema*. <https://en.protothema.gr/almost-4-million-greeks-were-at-risk-of-poverty-last-year/>
- Troumbetta, S. (2000). Some Thoughts on the representation of the Other and the phenomenon of racism in Greek society. *The Greek Review of Social Research*, 101–102, 137–176.
- Tsitselikis, K. (2013). Sticks, not carrots: Immigration and rights in Greece and Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 13(3), 421–434. <https://doi.org/10.1080/14683857.2013.824666>
- Tsitselikis, K. (2019). Refugees in Greece: Facing a multifaceted labyrinth. *International Migration*, 57(2), 158–175. <https://doi.org/10.1111/imig.12473>
- Vinten, G. (1994). Participant observation: A model for organizational investigation? *Journal of Managerial Psychology*, 9(2), 30–38. <https://doi.org/10.1108/02683949410059299>

Gorazd Kovačič

RAZLOGI ZA STAVKO V VISOKEM ŠOLSTVU IN NJEN MEDSINDIKALNI KONTEKST

POVZETEK

Prispevek pojasnjuje razloge za stavko v slovenskem visokem šolstvu 9. marca 2022 in kontekst, v katerem se je odvila. Povzema analizo internih sindikalnih gradiv organizatorja stavke in dokumentov ključnih nosilcev socialnega dialoga v javnem sektorju ter analizira njihove politike in medsebojna razmerja. Ugotavlja, da je povod za stavko v visokem šolstvu (šlo je za dogovor o zvišanju zdravniških plač januarja 2022) sledil logiki medsindikalnega rivalstva v javnem sektorju v kontekstu akutne zaostritve v socialnem dialogu med sindikati in vlado, da pa vsebina stavkovnih zahtev zasleduje notranje visokošolske cilje, saj naslavlja nakopičene posledice asimetrične finančne podhranjenosti visokega šolstva, neenake pogoje za delo, slab plačni položaj več skupin delavcev v visokem šolstvu ter spregled posebnosti načinov dela in potreb zaposlenih na univerzah v veljavni kolektivni pogodbi dejavnosti. Glavna cilja stavke sta zagotovitev boljših delovnih pogojev z vpisom pravic v kolektivno pogodbo, zlasti v zvezi s pedagoškimi normativi, sobotnim letom in individualnimi raziskovalnimi sredstvi, in dvig plač nekaterih skupin zaposlenih na raven, primerljivo z drugimi dejavnostmi.

Ključne besede: Visokošolski sindikat Slovenije, sindikati javnega sektorja, stavka, enotni plačni sistem, Kolektivna pogodba za dejavnost vzgoje in izobraževanja v RS

REASONS FOR THE STRIKE AT SLOVENIAN UNIVERSITIES AND ITS CONTEXT – ABSTRACT

The article explains the reasons for the strike at Slovenian universities on 9th March 2022 and its context. By analysing internal union material and documents published by the main carriers of social dialogue in the public sector, the article provides an analysis of their policies and the relations between them. It is concluded that the cause for the strike (i.e. the agreement on a large increase in doctors' salaries in January 2022) followed the logic of rivalry between public sector unions in the context of an acute intensification of social dialogue between the unions and the government, but the content of the strike demands was aimed at goals internal to higher education institutions, addressing the accumulated consequences of the asymmetric poor financial situation of higher education institutions, unequal working conditions, low salaries of certain groups of employees, and the failure to take into account specific work patterns and needs of higher education employees under the existing collective agreement. The two main objectives of the strike were to ensure better working conditions by declaring rights in the collective

Doc. dr. Gorazd Kovačič, Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, gorazd.kovac2@guest.arnes.si. Avtor je predsednik Visokošolskega sindikata Slovenije.

agreement regarding pedagogical norms, sabbaticals, and individual research allowances, and to increase the salaries of certain groups of workers to a level comparable to other areas of the public sector.

Keywords: *Higher Education Trade Union of Slovenia, public sector unions, strike, unified salary system, Collective Agreement for Education in the Republic of Slovenia*

UVOD

9. marca 2022 je potekala prva samostojna stavka v dejavnosti visokega šolstva v slovenski zgodovini. Dotlej so se zaposleni v visokem šolstvu le pridružili širšim stavkam v javnem sektorju, ki so imele širše sindikalne cilje, in ne specifično visokošolskih. Stavka v visokem šolstvu 9. marca 2022 ima svojo vsebinsko logiko stavkovnih zahtev oz. ciljev, ki so se oblikovali skozi več let sindikalnih bojov Visokošolskega sindikata Slovenije (VSS) na ravneh države, univerz in članic. VSS je pri tem zadel ob vrsto pravnih omejitev, zato je hotel formalizirati svoje cilje v kolektivni pogodbi in s tem izboljšati slab položaj več skupin zaposlenih ter zmanjšati asimetrijo pogojev za delo glede na finančno kondicijo različnih delov visokega šolstva. Ta se je povečala v desetletju od uvedbe varčevalnih politik v letu 2012. Sindikatu od pridobitve reprezentativnosti leta 2016 ni uspelo odpreti Kolektivne pogodbe za dejavnost vzgoje in izobraževanja v RS (KPVIZ; VSS, 2016d), zato je na skupščini junija 2021 ocenil, da bo moral okrepiti sindikalne aktivnosti. Povod za ponovno zahtevo po odprtju KPVIZ je bil dogovor vlade in zdravniškega sindikata Fides o velikem linearnem dvigu vseh zdravniških plač v začetku leta 2022. Ob tem je sindikat ocenil, da je zmožen uspešno mobilizirati bazo in tudi pridobiti podporo vodstev univerz in članic ter študentske organizacije.

Vsebinska logika stavkovnih zahtev izhaja iz nakopičenih problemov v visokem šolstvu, s katerimi smo se seznanili med sindikalno prakso in jih bomo opisali v naslednjem poglavju. Obenem je bila stavka umeščena v kontekst interesnih rivalstev med sindikati javnega sektorja ter tudi v nakopičene napetosti med sindikati (in ostalo civilno družbo) in takratno vlado, kar bomo pojasnili v poglavju zatem. Pri tem bomo ob pičli znanstveni literaturi o sindikalnem dogajanju v Sloveniji izvedli analizo politik ključnih nosilcev socialnega dialoga v javnem sektorju, tako da bomo analizirali interese in strategije, izražene v ključnih pravnih in političnih dokumentih, ki so bili sprejeti zlasti od konca gospodarske krize v letu 2015, pa tudi relevantne neobjavljene informacije in stališča s sestankov in internih korespondenc, do katerih je imel avtor neposredni dostop.

PROBLEMI V VISOKEM ŠOLSTVU

Razmere za delo in razmerja med poklicnimi skupinami v visokem šolstvu zaznamujejo posledice proračunskih rezov pred desetletjem, rastoče razlike v razvojnih možnostih zaradi razlik v zmogljivostih za tržne dejavnosti, tradicionalne hierarhije in spremljajoče prakse mikrofizike oblasti, pa tudi pomanjkljiva ureditev in opredelitev pravic v kolektivni pogodbi dejavnosti.

Dvanajstodstotni proračunski rez za visokošolsko dejavnost in skoraj 30-odstotni za znanstvenoraziskovalno v letu 2012 ter stagnacija financiranja v več letih zatem sta celotno akademsko sfero naravnala na logiko preživetja in implementacijo varčevalnih ukrepov navznoter. Varčna izvedba študijskih programov s krčenjem obsega predmetov in izbirnosti je prizadela kakovost, onemogočila je na študenta osredotočen pedagoški proces kot enega temeljnih ciljev bolonjske prenove. Zlasti na finančno šibkih fakultetah se je razširila nezakonita praksa »faktorizacije« vrednotenja izvedenih pedagoških ur s faktorjem pod 1, s čimer so fakultete zaposlenim lahko naložile obseg pedagoškega dela, ki presega zakonske normative, in jih praviloma prikrajšale za izplačilo pedagoške nadobveze. Nekajletno zakonsko obvezno zmanjševanje števila zaposlenih v javnem sektorju za 1 % letno je vodilo v širitev najemanja zelo slabo plačanih prekarnih pedagogov, oddajanje strokovnih del zunanjim izvajalcem in povečanje obremenitev strokovnih delavcev.

Najhuje je bilo v raziskovalni sferi, za katero je bilo zaradi pretežno razpisnega načina financiranja že pred krizo značilno prekarno zaposlovanje za določen čas. Po proračunskih rezih so seniorji skoncentrirali okrnjena sredstva za lastno preživetje, celi generaciji mladih znanstvenikov pa so se zaprle priložnosti in so emigrirali ali zamenjali poklic.

Aplikativno usmerjene (pod)discipline in članice univerz so proračunske reze lahko kompenzirale s spodbujanjem zaposlenih k sodelovanju z gospodarstvom. To tehniškim fakultetam omogoča tudi širitev zaposlovanja, a mlajši raziskovalci se v veliki meri zaposlijo predvsem za čas doktorskega študija, nakar odidejo z akademsko referenco v industrijo, kjer dobijo nekajkrat višje plače kot v javnem sektorju. Na drugi strani nekateri nosilci tržne dejavnosti na fakultetah prejemajo znatne honorarje kot nadomestilo za pridobivanje dodatnih sredstev, pri čemer gre večkrat za položajno rento. Na tehniških fakultetah je v razmerah gospodarske konjunktore vse težje zagotavljati kadrovsko pomlajevanje, saj mladi ob plačah, ki jih ponuja enotni plačni sistem, niso pripravljeni čakati leta dolgo na svojo uveljavitev v akademski hierarhiji, ko bi lahko sami začeli kontrolirati denarni tok iz raziskovalnih in tržnih virov.

V aplikativnem družboslovju, ki ne potrebuje drage laboratorijske opreme, je tržna dejavnost akademskega osebja v veliki meri privatizirana. Z njenim prenosom na zasebna podjetja ali zavode profesorjev ti ustvarjajo dodatne dohodke, kakršnih javni plačni sistem ne omogoča, univerzam pa tega ni uspelo učinkovito spraviti pod nadzor, čeprav gre za nelojalno konkurenco in za doseganje boljšega položaja na trgu zaradi posameznikove akademske pozicije. V aplikativnem družboslovju značilno deluje velika večina zasebnih fakultet, na javnih družboslovnih fakultetah pa je bilo pred gospodarsko krizo precej izrednega študija.

V humanistiki in teoretskem družboslovju, kjer ni obilja strokovnih alternativ na trgu, je akademska prekarlost raziskovalcev dosti trajnejše stanje kot na tehniki, kjer je prehodnega značaja na začetku kariere. Posamezniki delne zaposlitve na projektih kombinirajo s samostojnim strokovnim delom v širšem kulturnem sektorju, kjer so ravno tako prekarizirani.

Usmeritev akademskih institucij k tržni dejavnosti kot reakcija na pomanjkljivo javno financiranje je okrepila razlike v razvojnih možnostih med aplikativnimi in neaplikativnimi vedami ter razredna razmerja med seniorji in mlajšimi raziskovalci znotraj organizacijskih enot. Os razlik med fakultetami oz. vedami v njihovem potencialu za tržno sodelovanje z zunanjim okoljem jasno sovпада z razlikami v dohodkovni perspektivi posameznikov. Te razlike na osi tehnika vs. humanistika in umetnost so podvojene z notranjimi ključni delitve kosovno prejetih sredstev za študijsko dejavnost med članice univerze, kjer so članice z večjim tržnim potencialom tudi bolje financirane za izvajanje javne službe. To dodatno krepí napetosti med skupinami ved. Nekatere članice porabijo celotna sredstva samo za stroške dela ob varčevalni izvedbi pedagoškega procesa ali pa (kot npr. umetniške akademije) študijske programe zmorejo izvesti samo tako, da polovico predmetov izvedejo skrajno slabo plačani prekarni pedagogi, medtem ko drugim ostajajo presežki, ki jih lahko investirajo v boljše delovne pogoje za svoje zaposlene, npr. v večjo izbirnost, plačevanje mentorskega dela, zagotavljanje individualnih raziskovalnih sredstev in omogočanje sobotnega leta, niso pa jih pripravljene deliti s podfinanciranimi članicami.

Navedene strukturne napetosti med deli visokega šolstva in posledice akutnega poslabšanja financiranja so se še dodatno zaostriale prek že prej uveljavljenih praks mikrofizike oblasti in izkoriščanja (Dolenc, 2021). Te določajo razna hierarhična razmerja v akademski sferi: med akademskimi in podpornimi delavci, znotraj strokovnih služb, med učitelji in njihovimi asistenti, med vodji raziskovalnih skupin, ki koncentrirajo reference, tudi s prisvajanjem prvih ali vodilnih avtorstev, in od njih odvisnimi raziskovalci.

Akademski menedžment je na kadrovsko krizo v aplikativnih vedah poskušal odgovoriti z institutom »dvojnih plač« v 64. členu Zakona o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti iz novembra 2021, ki dopušča izplačevanje dvakratnika osnovne plače, če so za to na voljo tržni viri. Vzpostavitev takšnih plačnih razlik, izpeljanih iz vrste vira, za isto vrsto dela v enotnem plačnem sistemu pomeni utrjevanje prepada med aplikativnimi in neaplikativnimi vedami. Poleg tega so protagonisti navedenega instituta spregledali hierarhično delitev dela, ki je vir dohodkovnih neenakosti, in posebej prakso položajnih rent, zaradi katere bodo dvojne plače prejemale predvsem seniorji in ne ciljno mlajši raziskovalci, da bi ostali v javnem sektorju.

K navedenim strukturnim in razrednim napetostim v visokem šolstvu je treba dodati še pomanjkljivosti KPVIZ, ki bi morala zagotavljati enake minimalne standarde, a docela spregleduje posebnosti visokega šolstva in potreb poklicnih skupin v njem, kar je posledica pretekle šibke sindikalne organiziranosti in zastopstva zaposlenih na univerzah. V kolektivni pogodbi ne najdemo ničesar o temeljnih oblikah dela v visokem šolstvu, kot so različne oblike neposrednega in posrednega pedagoškega dela, samostojno znanstvenoraziskovalno delo in delo v upravljavskih telesih. V njej ni nobene ureditve značilnih načinov dela, kot so delo na domu ali drugod zunaj prostorov delodajalca, avtonomno organiziranje delovnih obveznosti, sobotno leto, nadomeščanja, kratka gostovanja v tujini itd. V njej se ne pojavljajo visokošolski organi upravljanja, kot so rektor, dekan, senat in upravni odbor, in pravice zaposlenih in sindikatov v odnosu do njih.

V Tarifni prilogi h KPVIZ je bila ob uveljavitvi enotnega plačnega sistema vrsta poklicnih skupin v visokem šolstvu oškodovana. Plačna podskupina visokošolskih sodelavcev je bila uvrščena izrazito nizko v primerjavi z dovisokošolskim delovnim mestom Učitelj. Orientacijsko delovno mesto in naziv Asistent z doktoratom je bilo nato leta 2009 dvignjeno za štiri plačne razrede, preostala nanj vezana delovna mesta pa šele leta 2015, pri čemer so nazivi brez doktorata pridobili le dva (VSS, 2015), medtem ko sta podpisnika kolektivne pogodbe za raziskovanje pozabila dvigniti Mladega raziskovalca. Ob prehodu na novi plačni sistem so se plače močno znižale vrsti administrativnih delavcev. Bibliotekarji imajo slabši nabor delovnih mest kot v splošnih knjižnicah (Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2019), informatiki najslabšega v celotnem javnem sektorju, tudi za zahtevna računovodska in druga strokovna dela na univerzah ni primernih delovnih mest, ker je bil njihov nabor v KPVIZ sestavljen po načelu, da ne smejo biti uvrščena višje od Učitelja.

Zaradi vseh navedenih okoliščin se je v visokem šolstvu zlasti od uvedbe enotnega plačnega sistema leta 2008 in varčevalnih ukrepov v letu 2012 vse bolj artikuliralo nezadovoljstvo raznih skupin delavcev: prekarjih honorarnih pedagogov, prekarjih raziskovalcev z verižnimi zaposlitvami za določen čas, slabo plačanega pomožnega pedagoškega osebja s slabimi obeti za napredovanje, kot so asistenti in laboratorijski tehniki, posebej velja omeniti asistente z učiteljskimi nazivi, ki so učiteljske vrste pedagoškega dela izvajali v asistentskem obsegu in za asistentsko plačo, nadalje mladih raziskovalcev, katerih plače so se z leti vse bolj premikale od povprečne proti minimalni, raznih skupin strokovnih delavcev ter zaposlenih na finančno in razvojno stagnirajočih humanističnih fakultetah s slabimi pogoji za akademsko delo in slabimi možnostmi drugih poklicnih alternativ.

Tisti zaposleni, ki imajo na voljo dobre zaposlitvene alternative v zasebnem sektorju, odhajajo tja. Poleg mladih diplomantov in doktorandov tehniških, naravoslovnih in aplikativnih družboslovnih smeri, ki se raje zaposlujejo v razvojnih oddelkih in analitskih podjetjih, kakor da bi s skromnimi plačami čakali na vzpon proti vrhu akademske hierarhije, plačna vrzel med javnim in zasebnim sektorjem, ki narašča v razmerah gospodarske konjunktore od leta 2016 dalje, povzroča tudi odhajanje vse širšega kroga delavcev v strokovnih poklicih. Institucije na razpisih vse težje popolnjujejo delovna mesta in so prisiljene oddajati izvajanje storitev dražjim zunanjim izvajalcem. To se je najprej pokazalo na področju informatike, v zadnjih letih se širi na finančno-računovodske službe in preostala zahtevna strokovna delovna področja.

Na disciplinarnih področjih in v tistih poklicnih krogih, kjer so zaposlitvene alternative v zasebnem sektorju slabše, pa so se skupine nezadovoljnih zaposlenih usmerile v sindikalno organiziranje. Visokošolski sindikat Slovenije je bil značilno ustanovljen ravno v času grozečih proračunskih rezov jeseni 2011 in njegovo začetno jedro je bilo v humanistiki.

Prvi uspeh VSS je bil ta, da je leta 2012 dosegel zmanjšanje napovedanega 30-odstotnega proračunskega reza na 12 %. Po koncu varčevanja v javnem sektorju je konec leta 2015 dosegel dvig plač visokošolskih sodelavcev. Novembra 2016 je v noveli Zakona o

visokem šolstvu, ki je uveljavila formulo rasti proračunskega financiranja, dosegel splošne volitve dekanov in neposredno volilno pravico za strokovne delavce, kar je povečalo odgovornost izvoljenih do te poklicne skupine. Na posameznih univerzah in članicah je s pogajanjem ali pravnimi spori dosegel odpravo faktorizacije, odpravo nezakonito razcepljenih delovnih mest visokošolskih učiteljev, zaradi katere tem pri plači niso bila priznana napredovanja v višji naziv, presistemizacijo asistentov z učiteljskimi nazivi na učiteljska delovna mesta in laboratorijskih tehnikov, zaposlitev raziskovalcev za nedoločen čas in vrsto drugih pridobitev za različne skupine zaposlenih. Pomembno je tudi tisto, kar je preprečil: med najtršimi poskusi uvajanja vzvodov »new public managementa« lahko omenimo predloge za izločitev visokega šolstva iz enotnega plačnega sistema in prehod na zavodske plačne sisteme, za odpravo zakonske določitve pedagoških normativov in za izvzem visokošolskih učiteljev iz zakonske norme o zaposlovanju za nedoločen čas. VSS je postal relevanten akter v visokošolski politiki, znotraj univerz in na sindikalnem prizorišču javnega sektorja.

Ni pa mu uspelo doseči odprtja in nadgradnje pomanjkljivosti KPVIZ, s katerima bi lahko vsem zaposlenim v obliki individualnih pravic in ne glede na tržne zmogljivosti njihovega disciplinarnega področja zagotovil mednarodno primerljive pogoje za delo, posredno tudi popravil nesorazmerja v delitvi sredstev znotraj univerz, pa tudi odpravil preostale plačne krivice. Zato je na skupščini junija 2021 sklenil, da bo okrepil sindikalne aktivnosti za doseg tega cilja, ko bodo politične okoliščine primerne. Pri tem je bilo jasno, da se bo pri neplačnih zahtevah, kot sta pravica do delodajalčevega kritja materialnih stroškov in stroškov pedagoškega nadomeščanja med sobotnim letom ali pravica do individualnih sredstev za raziskovalno udejstvovanje, moral soočiti s finančnimi interesi vlade, pri plačnih zahtevah pa tudi z omejujočim okvirom enotnega plačnega sistema. Ta zaposlene ščiti pred poljubnim določanjem plač v okviru korporativnega upravljanja, obenem pa omejuje možnosti plačnih odskokov celotnih poklicnih skupin, saj je bil oblikovan ravno z namenom oteževanja parcialnih sindikalnih akcij, vsaj na področju osnovnih plač.

Ko je vlada v začetku leta 2022 z zdravniškim sindikatom Fides parafirala sporazum o dvigu vseh zdravniških plač za šest plačnih razredov, je VSS na to moral reagirati z zahtevo po enakem linearnem dvigu vseh delovnih mest v visokem šolstvu, pri formulaciji stavkovnih zahtev marca 2022, ko je že bilo jasno, da uveljavitve dviga zdravniških plač ne bo, pa je linearne plačne zahteve, vezane na morebitni dvig plač zdravnikov ali kakšne druge skupine, formuliral pogojno, preostale pa omejeno na posamezna delovna mesta, ki so deležna dokazljivih krivic in nesorazmerij glede na preostale dele enotnega plačnega sistema. Vključil je konkretne zahteve, ki so jih že v preteklih letih oblikovale samoorganizirane poklicne skupine članov (informatiki, bibliotekarji, lektorji, asistenti, strokovni sodelavci), za preostala zahtevnejša področja strokovnih del, od koder niso prišle pobude iz baze, pa je rešitve pustil odprte za čas pogajanj. Kljub pričakovanjem celih poklicnih skupin v visokem šolstvu po zvišanju njihovih plač jim v plačnem delu stavkovnih zahtev ni obljubil nemogočega, temveč je sestavil kolaž dosegljivih ciljev, pri visokošolskih učiteljih kot nosilnemu poklicu pa se je osredotočil na izboljšanje pogojev za delo. Njihova

razbremenitev kritja stroškov delovnega procesa iz lastnega žepa oz. medsebojna izenačitev v tem, da jim delodajalec plačuje za stroške udeležbe na znanstvenih srečanjih ali sobotnega leta, je s stališča osebne ekonomike ravno tako pomembna kot morebitni dvig plače, hkrati pa ne trči ob načelo ohranjanja plačnih razmerij v enotnem plačnem sistemu, upravičiti pa jo je mogoče tudi s perspektive zagotavljanja kakovosti visokega šolstva.

Neplačne stavkovne zahteve za opredelitev pravic, ki bi zlasti visokošolskim pedagogom zagotovile normalne pogoje za delo, so odgovor na absurdne posledice varčevanja in velikih razlik med deli visokega šolstva. Pomen štirih glavnih neplačnih zahtev lahko pojasnimo z naslednjimi primerjalnimi konteksti. 1) Podfinancirane članice univerz so varčevale in ponekod še vedno varčujejo s faktorizacijo vrednotenja neposrednega pedagoškega dela. To pomeni, da delodajalec naloži pedagoškemu delavcu, da mora oddelati določeno število delovnih ur, pri čemer pa oddelane ure ne vrednoti kot eno uro, temveč npr. kot pol ure. Tako se zahtevana delovna obveznost podvoji glede na normativni maksimum, ki ga predpisuje Zakon o visokem šolstvu. Če bi to prakso prenesli v zasebni sektor, bi se polno priznani delovnik podaljšal na 16 ur dnevno. 2) Najbolj podfinancirane članice univerz so prisiljene izbirati med tem, da polovico predmetov izvedejo podplačani honorarni oz. prekarni pedagogi (ki so v prikritih delovnih razmerjih), in tem, da zaposleni pedagogi brez doplačila opravijo podvojeno število pedagoških ur. Avtorski honorarji so ena redkih postavk v proračunih članic univerz, kjer te lahko skorajda poljubno znižujejo stroške. Upošteva je zakonsko določeni normativ za polno učiteljsko neposredno pedagoško obveznost, tarife honorarnih pedagogov dosegajo tudi le komaj 40 % minimalne plače. Tako hudo izkoriščanje je težko najti celo v najbolj perifernih delih zasebnega sektorja. 3) Različne članice iste univerze svojim zaposlenim na istem delovnem mestu bodisi zagotavljajo bodisi ne zagotavljajo določenih zneskov individualnih sredstev za raziskovalno udejstvovanje, to je za udeležbe na znanstvenih srečanjih, stroške objav itd. 4) Visokošolski učitelji na podfinanciranih članicah si morajo, če želijo napredovati v višji naziv in se tudi znanstveno izpopolnjevati, sami financirati stroške sobotnega polletja in sami sebe pedagoško nadomeščati v drugem semestru, kar pomeni, da sploh ne gre za sobotno leto, temveč za zgostitev pedagoških obveznosti v polovici leta. Primera, ko bi moral delavec v delovnem razmerju sam namesto delodajalca financirati stroške delovnega procesa, ne poznamo nikjer drugje, saj gre za odstopanje od temeljev delovnega razmerja, da ne govorimo o mednarodnih standardih normalnih pogojev za akademsko delo.

Do takšnih absurdnih razlikovanj zaposlenih znotraj iste univerze so pripeljali dvojni mehanizmi razlik v financiranju članic. Neuspešni poskusi, da bi krivično distribucijo sredstev za javno službo odpravili z dogovori znotraj univerz, kažejo, da solidarnosti med deli univerzitetne skupnosti ni in da je vprašljiv tudi samo pojem univerze kot skupnosti, zavezane gojenju vseh znanstvenih področij. Zato preostane druga pot k izenačitvi pogojev za delo ne glede na posameznikovo znanstveno področje, to je prek opredelitve individualnih pravic do ustreznih delovnih pogojev v kolektivni pogodbi in vladne zagotovitve namenskih sredstev za njihovo financiranje.

MEDSINDIKALNI KONTEKST

Širši kontekst, v katerem je treba razumeti odločitve VSS za izvedbo samostojne stavke v visokem šolstvu, obsega naslednje dimenzije:

- interesna rivalstva med sindikati javnega sektorja;
- enotni plačni sistem, ki je vzpostavil plačna razmerja med vsemi poklicnimi skupinami v javnem sektorju in je bil ustanovljen za omejevanje akcij močnejših sindikatov, usmerjenih v relativne plačne pridobitve;
- dinamiko parcialnih plačnih »odskokov« znotraj enotnega plačnega sistema, ki jih dosegajo posamezni močnejši sindikati, in akcij preostalih sindikatov za dohitevanje »ubežnikov«;
- razkroj socialnega dialoga v mandatu Janševe vlade 2020–2022 (Konfederacija sindikatov Slovenije Pergam, 2021; Počivavšek, 2021; Sindikalne centrale, 2020, 2021a, 2021b, 2021c), vladno izogibanje pogajanjem o usklajevanju plač z naraščajočo inflacijo in o odpravi kompresije spodnje tretjine plačne lestvice v javnem sektorju na ravni minimalne plače ter plačne dvige nekaterih delovnih mest v zdravstvu;
- notranjepolitične razmere v začetku leta 2022: napetost med civilno družbo in vlado, bližanje državnoborskih volitev in opuščanje protiepidemijskih omejitvenih ukrepov, s čimer je stavka postala materialno izvedljiva.

Sindikati v javnem sektorju so se že v 90. letih usmerili v ekonomistično zasledovanje parcialnih interesov (Kovačič, 2018; Stanojević, 1996, 2004, 2015). Posamezni močni sindikati, npr. zdravniški in šolski sindikat, so izkoriščali decentraliziran in nepregleden plačni sistem ter so s posameznimi interesnimi stavkami in drugimi akcijami postopno pridobivali posamezne količnike za določitev plač, s čimer so se večale plačne razlike med poklicnimi skupinami. Preostale poklicne skupine so poskušale odgovarjati z zasledovalnimi sindikalnimi akcijami. Ta dinamika je povzročala večanje plačne mase. Odgovor na to je bila uvedba enotnega plačnega sistema leta 2008.

Že ob njegovi uveljavitvi so socialni partnerji evidentirali obstoj anomalij (prenizkih uvrstitev) nekaterih delovnih mest (med njimi visokošolskih sodelavcev) in plačnih skupin (zlasti skupine J, ki je ni podpiral noben močan poklicni sindikat). A sledila je svetovna gospodarska kriza, v kateri so sindikati javnega sektorja morali privoliti v varčevalne ukrepe, odpravljanje anomalij pa je bilo onemogočeno za sedem let. Ena redkih izjem je bilo orientacijsko delovno mesto in naziv (ODMN) Asistent z doktoratom, ki so ga leta 2009 dvignili za štiri plačne razrede (PR), čemur pa takrat ni sledil ustrezen dvig preostalih nanj vezanih delovnih mest visokošolskih sodelavcev.

Ob koncu krize so nastopili zakonsko predpisani pogoji za avtomatično sproščanje varčevalnih ukrepov pri plačah in drugih izplačilih v javnem sektorju – razen če se vlada in sindikati dogovorijo za njihovo podaljšanje. V tem so imeli sindikati vzvod za pogajanja o raznih drugih pridobitvah. Začeli so zahtevati odpravo anomalij – obenem pa tudi posamič iskati priložnosti za parcialne relativne pridobitve, prav zoper to pa je bil enotni plačni sistem prvotno vzpostavljen. Začela se je obnavljati nekdanja dinamika

parcialnih plačnih odskokov in dohitevanja in ta je vse bolj določala skupno sindikalno delovanje.

Sprožilni centrifugalni dogodek je bila uskladitev delovnih mest visokošolskih sodelavcev z ODMN Asistent z doktoratom decembra 2015 (VSS, 2015). Fides je reagiral (Labernik, 2018) z mobilizacijo svoje baze in od novembra 2016 vodil stavko za dvig zdravniških plač ali za izstop iz enotnega plačnega sistema, kar bi zdravnikom zaradi deficitarnosti omogočilo še bistveno višje dohodke. Takratna Cerarjeva vlada je zaradi svoje politične šibkosti in neizkušenosti marca 2017 privolila v vzpostavitev vzporednih, višje uvrščenih delovnih mest zdravnikov (Aneks k posebnemu tarifnemu delu Kolektivne pogodbe za zdravnike in zobozdravnike v RS, 2017). S tem sta se podpisnika izognila problemu, da je mogoče uvrstitev ODMN dvigniti samo v krovni kolektivni pogodbi, torej na centralnih pogajanjih. Še pred stavko zdravnikov so stavkali policisti ter maja 2016 pridobili presistemizacije na bolje plačana delovna mesta in spregled zahtevane stopnje izobrazbe.

Obe poklicni skupini sta pridobili relativno plačno prednost z inovativnim odstopom od uveljavljenega okvira enotnega plačnega sistema. Preostali sindikati javnega sektorja so dviga zdravniških in policijskih plač interpretirali kot novo anomalijo in zahtevali njeno odpravo z dvigom vseh preostalih delovnih mest v javnem sektorju. Anomaliji iz leta 2008 na škodo plačne skupine J se je pridružila nova, precej širša.

Decembra 2016 so sindikati skupaj izpogajali 70 milijonov evrov za delno odpravo anomalij v plačnem sistemu. Razdelili so jih z linearnim dvigom uvrstitev vseh delovnih mest (tudi zunaj plačne skupine J) z do 26. izhodiščnim plačnim razredom (PR) za dva PR. Zatem sta dve skupini sindikatov ubrali dvojne strategiji, ki ustrezata močnejšim in šibkejšim sindikatom, strategiji parcialnih pridobitev in generalnega dohitevanja (VSS, 2016c). Posamezni močni poklicni sindikati, člani Konfederacije sindikatov javnega sektorja, so zahtevali parcialne plačne pridobitve za svoje baze, pogajalska skupina reprezentativnih sindikatov javnega sektorja, ki združuje večje število pretežno manjših sindikatov, pa je na vsako parcialno pridobitev odgovarjala z zahtevo po obnovi plačnih razmerij z linearnim dvigom vseh preostalih plač. V začetku leta 2018 se je ta strateški razcep manifestiral v dvojnem stavkovnem valu. Zaradi nezmožnosti, da bi vlada zaprla pogajanja s sindikati javnega sektorja brez privilegija za najmočnejši sindikat, je odstopil premier Cerar, pod Šarčevo vlado pa so sindikati novembra 2018 dosegli dogovor o linearnem plačnem dvigu vseh delovnih mest, ki niso bila dvignjena od konca krize, za dva oz. tri PR (VSS, 2018).

Novembra 2021 je ponovno uspel plačni odskok eni poklicni skupini. Plače dela (ne pa vseh) delovnih mest v zdravstveni negi in socialnem skrbstvu so se dvignile za enega do šest PR, kar je bil (neadekvaten) rezultat sindikalnih zahtev po sprejemu standardov in normativov, zagotovitvi dodatnih zaposlitev in normalizaciji delovnih pogojev, ki so se zaostriili med epidemijo covid-19 (Dogovor o nujnih ukrepih na področju plač, 2021). V dejavnosti zdravstva, pa tudi širše so nastala nova plačna nesorazmerja. Vlada je zavrnila nadaljevanje pogajanj za dvig plač preostalih delovnih mest v zdravstvu, razen za zdravnike (Sindikat zdravstva in socialnega varstva Slovenije, 2020; gl. tudi Fides, 2021a, 2021b).

Koalicija je konec leta 2021 z interventnim zakonom dvignila plačni strop za šest PR samo za zdravnike (Amandmaji k predlogu zakona, 2021), kar so predsedniki petih sindikalnih central kasneje uspešno razveljavili na Ustavnem sodišču RS (2022). 20. januarja 2022 je vlada sprejela izhodišča za pogajanja s Fidesom, v katerih je predvidela dvig vseh zdravniških delovnih mest za šest PR, kar bi stalo 111 milijonov evrov letno (Izhodišča za pogajanja, 2022). Sledila so kratka pogajanja in parafiranje dogovora, podpis aneksa pa je vlada nato odpovedala zaradi reakcij drugih sindikatov, začenši z VSS.

V tistem obdobju je postajala vse bolj pereča neka pomanjkljivost v implementaciji enotnega plačnega sistema: vrsto let ni bilo pogajanj o uskladitvi plač z inflacijo in dvigovanjem minimalne plače (tudi zato, ker so se sindikati bolj osredotočali na medsebojna rivalstva). Minimalna plača je bila v letu 2021 določena 79 % višje kot ob uveljavitvi enotnega plačnega sistema (Rogan, 2020) ter je z leti preraščala vse več plačnih razredov in povzročala nestimulativno uravnilovko, vrednost plačne lestvice ni bila usklajena 10 let, stopnja inflacije pa je začela močno naraščati. V drugi polovici leta 2021 so sindikati javnega sektorja spet vzpostavili skupno agendo. Zahtevali so usklajevanje vrednosti plačnih razredov z inflacijo in odpravo uravnilovke na dnu plačne lestvice. Vlada je 24. decembra 2021 oboje zavrnila, hkrati pa nakazovala pripravljenost na tolikšen dvig zdravniških plač, da bi bila uskladev vseh plač v javnem sektorju z inflacijo samo 2,34-krat dražja. V odziv na to asimetrično vladno obravnavo različnih skupin javnih uslužbencev so se sindikati začeli pogovarjati o splošni stavki v javnem sektorju sredi marca 2022.

ODLOČITEV ZA STAVKO V VISOKEM ŠOLSTVU IN RAZMERJE Z DRUGIMI SINDIKATI

VSS je v odgovor na vladni dogovor s Fidesom 1. februarja 2022 vladi poslal zahteve za pogajanja o nujnih spremembah in dopolnitvah KPVIŽ, kjer je zahteval enak dvig plač zaposlenih v visokem šolstvu, sklicujoč se na že 20 let veljavno plačno razmerje med docentom in zdravnikom specialistom (Aneks h KPVIŽ, 2002). K tej aktualni zahtevi je dodal vrsto drugih, ki jih je že v preteklih letih brez uspeha večkrat naslovil na ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (VSS, 2016d). Merile so na izboljšanje pogojev za delo (natančnejšo opredelitev normativov neposredne pedagoške obveznosti, financiranje stroškov sobotnega leta, individualna sredstva za raziskovanje, tarife za honorarno pedagoško delo, delo na daljavo in nadomestilo za uporabo delovnih sredstev zaposlenega ...) in na odpravo plačnih krivic nekaterim specifičnim skupinam zaposlenih v visokem šolstvu (visokošolskim sodelavcem brez doktorata, lektorjem, bibliotekarjem, informatikom ...; VSS, 2022c).

VSS je pozval vlado k pogajanjem o spremembah in dopolnitvah kolektivne pogodbe v času, ko so se vodstva sindikatov že pogovarjala o splošni stavki v javnem sektorju, a so bila stališča o tem še negotova. Pri tem je na koordinaciji pogajalske skupine sindikatov povedal, da želi izvesti stavko v visokem šolstvu kot del splošne stavke v javnem sektorju in imeti pri tem dvojno agendo, da bi se lahko o parcialnih zahtevah pogajal ločeno, o

skupnih (eskalaciji, odpravi uravnilovke) pa na krovnih pogajanjih za javni sektor.

Javna objava možnosti stavke je presenetila Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije (SVIZ), katerega vodstvo je še konec januarja z vodstvi drugih sindikatov delilo negotovost glede stavkovnega potenciala svojega članstva. SVIZ (2022b) je v nekaj dneh odgovoril z napovedjo glasovanja članstva o stavki v vzgoji in izobraževanju in določitvijo datuma stavke 9. marec 2022. Slednje je presenetilo preostale sindikate, ki so že evidentirali neki drugi datum. Poleg plačne eskalacije in odprave uravnilovke s skupne sindikalne agende so SVIZ-ove zahteve merile na specifične interese učiteljev: predvsem izplačilo nadur v času številnih odsotnosti med četrtim in petim valom epidemije ter vzpostavitev četrtega naziva delovnega mesta Učitelj (SVIZ, 2022a; gl. tudi Dogovor o načinu realizacije, 2020).

Ko so se sindikati 1. marca 2022 dokončno opredelili, da pred državnoborskimi volitvami ne bodo izvedli splošne stavke v javnem sektorju, se je VSS odločil, da bo svojo stavko v visokem šolstvu, ki ji je dodal tudi skupne zahteve sindikatov javnega sektorja (eskalacija, odprava uravnilovke pri minimalni plači, ureditev dela na domu), izvedel sočasno s SVIZ-ovo stavko v širši dejavnosti vzgoje in izobraževanja, to je 9. marca 2022 (VSS, 2022b). S tem je hotel poudariti vsebinske razlike v zahtevah. Če odmislimo skupne zahteve, ki zadevajo celotni plačni sistem in sodijo na krovna pogajanja za javni sektor, je bila stavka VSS specifično visokošolska stavka za boljše delovne pogoje in odpravo plačnih krivic posameznim skupinam zaposlenih v visokem šolstvu, stavka SVIZ-a pa je bila stavka za specifične interese osnovno- in srednješolskih učiteljev.

SVIZ-u na večini članic univerz ni uspelo organizirati statutarne zahtevanega glasovanja o stavki, ker ima redko mrežo zaupnikov; kjer ga je organiziral, pa je bilo neuspešno. Edina izjema je FERI UM, kjer so zaposleni izglasovali stavko, ker je za to agitirala sindikalna zaupnica VSS. SVIZ je za 9. marec 2022 sicer formalno razglasil stavko tudi v dejavnosti visokega šolstva, ni pa mu je uspelo organizirati. Stavko in stavkovne aktivnosti (zборе zaposlenih, protestne performanse) je na ta dan na univerzah organiziral VSS (2022a).

Zaposleni so s približno dvotretjinsko udeležbo v stavki podprli njegove zahteve, čeprav je VSS razglasil njen datum in jo uradno napovedal šele 2. marca 2022. Pisno podporo so ji izrekli tudi rektorja ljubljanske in mariborske univerze, številni dekanji in dekanje (nekateri so tudi nagovorili stavkovne zbore) in Študentska organizacija Slovenije (VSS, 2022a). Stavkovne zahteve VSS so kot legitimen izraz potreb zaposlenih v visokem šolstvu torej dobile široko podporo kolektivov in institucij. Pogajanja o razrešitvi stavkovnih zahtev s takrat že odhajajočo vlado se niso začela, zato pa jih je napovedala naslednja vlada.

VSEBINA STAVKOVNIH ZAHTEV

Zahteve stavke v visokem šolstvu 9. marca 2022 je mogoče povezati v več sklopov. V prvem sklopu se navezujejo na skupne zahteve sindikatov javnega sektorja, o katerih se posamezni sindikat sicer ne more pogajati ločeno, a dajejo stavki širšo legitimnost. Sledi

zahteva, ki izhaja iz dviga zdravniških plač kot povoda za stavko. V naslednjem sklopu so zahteve za določitev pravic in pogojev v kolektivni pogodbi, ki urejajo posebnosti načinov dela v visokem šolstvu in merijo na zagotovitev boljših pogojev za delo. Sledi sklop, kjer so izpostavljene plačne krivice, ki jih doživljajo nekatere skupine zaposlenih v visokem šolstvu. To dvoje je bilo tudi osrednje interesno sporočilo stavke (VSS, 2022a). V zadnjem sklopu sta sindikalno netipični zahtevi, s katerima želi VSS delodajalcem v visokem šolstvu zagotoviti materialne in pravne pogoje za uresničitev novih pravic, saj bi te brez dodatnega proračunskega denarja ob kosovnem sistemu financiranja dejavnosti vodile v finančne težave visokošolskih zavodov ter konflikte med njihovimi vodstvi in zaposlenimi. Ti dve zahtevi sta tudi podlaga za podporo vodstev zavodov stavki, kar ji je dalo značaj institucionalne stavke.

Podrobnejši pregled posameznih stavkovnih zahtev je naslednji.

Prvi dve zahtevi stavke v visokem šolstvu 9. marca 2022 izhajata iz skupnih zahtev sindikatov javnega sektorja. Gre za formulo avtomatičnega letnega usklajevanja vrednosti plač ter za dogovor o načinu in dinamiki odprave uravnilovke v spodnji tretjini plačne lestvice. Tretja zahteva je preventivna in zahteva linearni dvig uvrstitev vseh delovnih mest v visokem šolstvu v plačnih skupinah D1, H, J in B, če bi prišlo do linearnega dviga plač zdravnikov ali kakšne druge poklicne skupine. Sledijo zahteve, ki se ne nanašajo na plačni sistem kot celoto in ne sodijo na krovna pogajanja, temveč zadevajo posebnosti načinov dela in poklicev v visokem šolstvu.

Četrta točka zahteva natančnejšo ureditev delovnih obveznosti visokošolskih pedagoških delavcev v kolektivni pogodbi. Normativi neposredne pedagoške obveznosti so določeni v 63. členu Zakona o visokem šolstvu iz leta 1993,¹ vendar ne dovolj natančno. Zakon ne določa jasno, ali normativi veljajo glede na posameznikov naziv ali glede na delovno mesto, ki ga zaseda, in ali veljajo ne glede na vrsto dela (npr. če visokošolski učitelj izvaja vaje kot asistentsko vrsto dela). Merska enota, s katero so izraženi normativi, je ura, toda v praksi pedagoška ura že iz časa pred sprejetjem zakona traja 45 minut. Nekateri delodajalci (Univerza na Primorskem in akademije Univerze v Ljubljani) zaradi varčevanja kršijo normative tako, da vrednost izvedenih ur faktorizirajo s faktorji pod 1. VSS je drugod že dosegel odpravo faktorizacije, na nekaterih izrazito podfinanciranih zavodih oz. članicah univerz pa ostaja. Razlog za zahtevo po zapisu normativov v kolektivno pogodbo je povezan s 17. zahtevo po dodatnem namenskem proračunskem denarju za stroške uveljavitve novih pravic, s čimer bi visokošolski zavodi dobili materialno možnost za odpravo faktorizacije. Enako je pri vseh nadaljnjih zahtevah. Poleg tega del četrte kot tudi šesta stavkovna zahtevata merita na priznanje, da visokošolski pedagogi opravljajo osnovno raziskovalno oz. umetniško delo kot redno delo, kajti del akademskega menedžmenta teži k pogojevanju njegovega priznavanja s pridobivanjem razpisnih sredstev.

¹ Poleg tega obstajajo težnje dela akademskega menedžmenta, da bi priznavanje izvedbe osnovnega raziskovalnega oz. umetniškega in strokovnega dela (r. u. s.), ki ga zaposleni izvajajo v okviru svojih rednih del in nalog, pogojevali s pridobivanjem razpisnih sredstev. Tako del četrte kot tudi šesta stavkovna zahteva merita na priznanje, da visokošolski pedagogi opravljajo r. u. s. kot redno delo.

Peta točka zahteva delodajalčevo kritje stroškov sobotnega leta, to je materialnih stroškov in stroškov pedagoškega nadomeščanja, s čimer bi v Sloveniji šele dobili pravo sobotno leto. Na šestem mestu je zahteva za individualno pravico do sredstev za osnovno raziskovalno ali umetniško delo visokošolskih pedagogov, da se odpravijo dosedanje velike razlike med zaposlenimi glede na to, kako dobro so financirane članice univerz, kjer so zaposleni, in glede na vključenost v raziskovalne programe.

Sedma točka zahteva izenačitev vrednosti dela prekarnih honorarnih pedagogov z vrednostjo dela zaposlenih. S tem bi članice, ki zaradi varčevanja najemajo včasih tudi močno podplačane honorarne pedagoge, izgubile razlog za prekarno najemanje delavcev. V kombinaciji s 17. in 18. točko zahtev (pri tej gre za vladno zavezo, da ne bo z zakoni o izvrševanju proračuna omejevala zaposlovanja na univerzah) pa bi dobile tudi možnost, da te delavce zaposlijo.

Osma točka zahteva opredelitev pogojev in pravic pri delu na daljavo, vključno z višino nadomestila za uporabo delavčevih lastnih delovnih sredstev. Glede slednjega je praksa na treh javnih univerzah, kot tudi širše v javnem sektorju, močno različna. Do epidemije covida-19 delo na domu oz. na daljavo ni bilo nikjer regulirano in delavci niso prejeli nadomestila, čeprav v visokem šolstvu in znanosti že dolgo pomeni enega od normalnih načinov dela. Štelo se je kot akademska svoboda, čeprav se delavci pogosto odločajo zanj zaradi prostorske stiske v službi.

Deveta točka zahteva ureditev instituta stalne pripravljenosti v visokošolski dejavnosti, tako da bi ga lahko uporabljali na deloviščih, kjer je potreben, in preprečili zlorabe, kakršne so se dogajale v preteklosti (VSS, 2016a).

Deseta točka zahteva dodatne dneve dopusta na deloviščih z zdravju nevarnimi delovnimi pogoji, kot to določa Kolektivna pogodba za dejavnost zdravstva in socialnega varstva Slovenije, v KPVIZ pa so bila spregledana.

Točke 11 do 13 se nanašajo na dokazljive plačne krivice, ki jih v primerjavi s sorodnimi delovnimi mesti oz. nazivi doživljajo visokošolski sodelavci brez doktorata in posebej lektorji (VSS, 2016b). Pri tem ne gre za poskus pridobivanja splošne relativne prednosti pred preostalimi skupinami javnih uslužbencev in rušenja uveljavljenih plačnih razmerij v enotnem plačnem sistemu. Enako velja za točki 14 in 15, ki zahtevata uvoz zahtevnosti dela ustreznih delovnih mest bibliotekarjev in informatikov iz drugih kolektivnih pogodb.

Točka 16 zadeva interes sindikata in njegovih zaupnikov. Veljavna tarifna lestvica za vrednotenje dela sindikalnih zaupnikov v dejavnosti vzgoje in izobraževanja, ki ga plačujejo delodajalci, se konča pri univerzitetni stopnji izobrazbe (Dogovor o zagotavljanju plačila ur za sindikalno delo, 2008) in je še en simptom pozabe visokega šolstva v KPVIZ.

Točki 17 in 18 zahtevata zagotovitev finančnih in pravnih možnosti, da bodo visokošolski zavodi lahko uresničili pravice, vzpostavljene z dogovorom o razrešitvi stavkovnih zahtev, in se ne bodo spet zatekli k njihovemu kršenju zaradi finančne podhranjenosti. Takšno finančno zagotovilo za dodatni proračunski denar za stroške proračunskih uporabnikov z

dvigom plač zaradi linearne odprave plačnih anomalij je VSS v okviru svoje pogajalske skupine sindikatov izpogajal že v zaključku krovnih pogajanj novembra 2018, in sicer za ves javni sektor (VSS, 2018), medtem ko se preostalim sindikatom taka določba v stavkovnem sporazumu ni zdela pomembna oz. je niso obravnavali kot sindikalno relevantno temo.

SKLEP

Stavka v visokem šolstvu 9. marca 2022 je rezultat odločitve VSS, da bo na dvig zdravniških plač, dogovorjen konec januarja 2022, odgovoril s klasično zahtevo po plačnem dohitevanju in ji dodal širši nabor zahtev po dopolnitvah kolektivne pogodbe, ki jih je pripravil že prej. Logiko tega povoda za stavko je mogoče razumeti iz dinamike rivalstev med sindikati v javnem sektorju, ki jo poganjajo akcije močnejših sindikatov za relativne plačne pridobitve in povratne akcije preostalih, ki jih skušajo dohitevati.

Razlogi za stavko pa izhajajo iz težav visokega šolstva, kjer so se po uvedbi varčevalnih politik in asimetrični usmeritvi delov visokega šolstva k tržnim dejavnostim nakopičile krivice in karijerne omejitve za različne skupine zaposlenih v visokem šolstvu, veljavna kolektivna pogodba pa delavcem pri tem ni bila v pomoč. Visokošolski sindikat je svoje cilje v kolektivni pogodbi, ki že desetletja spregleduje posebnosti načinov dela in organizacije v visokem šolstvu, evidentiral že v letih pred stavko. Z vpisom določenih individualnih pravic je hotel vsem zaposlenim, ne glede na tržni potencial in institucionalno moč njihovih ved, zagotoviti enake minimalne pogoje za kakovostno akademsko delo in jih zavarovati pred potencialnimi restrikcijami, kakršne so bile uveljavljene v obdobju krčenja javne porabe od leta 2012. Na drugi strani je želel odpraviti nekaj plačnih anomalij v visokem šolstvu pri visokošolskih sodelavcih in pri delih strokovnih delavcev, kjer je ponudba delovnih mest vrednostno slabša kot v primerljivih poklicih v drugih dejavnostih javnega sektorja. Oprl se je na dokazljive formalne krivice in se izognil politiki linearnih plačnih dvigov celotne poklicne skupine, ki generira dinamiko med-sindikálnih rivalstev v javnem sektorju. Stavkovne zahteve izražajo tudi odgovornost sindikata do finančnega položaja delodajalcev v visokem šolstvu in so zato lahko dobile široko podporo.

Financiranje

Prispevek je nastal v okviru programske skupine Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije (P6-0194), financirane prek Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

LITERATURA IN VIRI

Amandmaji k Predlogu Zakona o dodatnih ukrepih za preprečevanje širjenja, omilitve, obvladovanje, okrevanje in odpravo posledic COVID-19 (ZDUPŠOP). (2021). <https://imss.dz-rs.si/IMiS/ImisAdmin.nsf/ImisnetAgent?OpenAgent&2&DZ-MSS-01/5773f6d1a04bd227b08b86595495d3e6f8dcf39e1d433ee07393d04146abd20b>

- Aneks h kolektivni pogodbi za dejavnost vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji. (2002). *Uradni list RS*, št. 56/2002. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2002-01-2779?sop=2002-01-2779>
- Aneks k posebnemu tarifnemu delu Kolektivne pogodbe za zdravnike in zobozdravnike v RS. (2017). *Uradni list RS*, št. 16/2017. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2017-01-0816?sop=2017-01-0816>
- Dogovor o načinu realizacije V. točke Stavkovnega sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Sindikatом vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije. (2020). *Uradni list RS*, št. 3/2020. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2020-01-0072?sop=2020-01-0072>
- Dogovor o nujnih ukrepih na področju plač v dejavnosti zdravstva in socialnega varstva in nadaljevanju pogajanj. (2021). *Uradni list RS*, št. 181/2021. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG4974>
- Dogovor o zagotavljanju plačila ur za sindikalno delo. (2008). *Uradni list RS*, št. 87/08 in 17/11. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG3077>
- Dolenc, S. (14. 1. 2021). Kriminologija slovenske znanosti: Povzetek rezultatov ankete o pojavnih oblikah kršenja pravil in vrednot znanosti. *Kvarkadabra*. <https://kvarkadabra.net/2021/01/kriminologija-slovenske-znanosti/>
- Fides. (21. 12. 2021a). *Javni poziv vladi in poslancem: Zdravniki zahtevamo takojšnje ukrepe za ohranitev javnega zdravstva – bližajoče volitve in epidemija ne moreta biti izgovor, da se nemudoma ustavi dokončni razkroj javnega zdravstvenega sistema*. <https://sindikاتفides.si/obvestila/21122021-javni-poziv-vladi-poslancem-zdravniki-zahtevamo-takoj%C5%A1nje-ukrepe-za-ohranitev>
- Fides. (15. 12. 2021b). *Sporočilo zborov zdravnikov: Zdravniki soglasno za izstop iz ZSPJS in ureditev plač ter pogojev dela v lastni kolektivni pogodbi*. <https://sindikاتفides.si/obvestila/15122021-%E2%80%93sporo%C4%8Dilo-zborov-zdravnikov-zdravniki-soglasno-za-izstop-iz-zspjs-ureditev-pla%C4%8D>
- Izhodišča za pogajanja za sklenitev aneksa h Kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike – Tarifni del* [neobjavljeno gradivo Vlade RS, poslano sindikatom, članom pogajalske skupine za pogajanja za sklenitev Aneksa h Kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike]. (2022).
- Konfederacija sindikatov Slovenije Pergam. (25. 2. 2021). *Izjava za javnost – podpora KSS PERGAM protestnemu shodu dne 28. 5. 2021*. <https://sindikاتفergam.si/2021/05/25/izjava-za-javnost-podpora-kss-pergam-protestnemu-shodu-dne-28-5-2021/>
- Kovačič, G. (2018). Trade unions' fragmentation in Slovenia: The causes and practical lessons. V P. Simonič (ur.), *Anthropological Perspectives of Solidarity And Reciprocity* (str. 131–143). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789610601463>
- Labernik, T. (2018). *Intervju s Tatjano Labernik, upokojeno vodjo pravne službe KSS Pergam*, 17. 8. 2018 [avtorjev posnetek].
- Počivavšek, J. (29. 4. 2021). *Prvomajska poslanica: Demokratični deficit in sabotaža (socialne) države*. KSS Pergam. <https://sindikاتفergam.si/2021/04/29/prvomajska-poslanica-2/>
- Rogan, D. (2020). *Minimalna plača v Sloveniji v obdobju krize in konjunktore*. UMAR. <https://bit.ly/3egZUni>
- Sindikalne centrale. (16. 12. 2020). *Sporočilo za javnost sindikalnih central: Po zaključku pogajanj za PKP7*. <https://sindikاتفergam.si/2020/12/16/porocilo-za-javnost-sindikalnih-central-po-zakljucku-pogajanj-za-pkp7/>
- Sindikalne centrale. (23. 1. 2021a). *Izjava za javnost sindikalnih central glede pogajanj za PKP 8*. <https://sindikاتفergam.si/2021/01/23/izjava-za-javnost-sindikalnih-central-glede-pogajanj-za-pkp-8/>

- Sindikalne centrale. (23. 6. 2021b). *Protestiramo, ker se je vlada odrekla socialnemu partnerstvu*. <https://sindikat-pergam.si/wp-content/uploads/2021/06/Izjava-sindikalnih-central-protest-25.-6.-2021.pdf>
- Sindikalne centrale. (19. 5. 2021c). *Sindikalne centrale o stanju socialnega (ne)dialoga v Sloveniji obvestile Evropsko komisijo in druge institucije*. <https://www.zsss.si/socialni-ne-dialog-ek-eu-195/>
- Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije. (18. 2. 2022a). *Stavka izglasovana z več kot 91-odstotno podporo!* <https://www.sviz.si/stavka-izglasovana-z-vec-kot-91-odstotno-podporo/>
- Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije. (4. 2. 2022b). *Za prava pogajanja in ustrezno ovrednotenje dela vseh zaposlenih!* <https://www.sviz.si/za-prava-pogajanja-in-ustrezno-ovrednotenje-dela-vseh-zaposlenih/>
- Sindikat zdravstva in socialnega varstva Slovenije. (4. 2. 2022). *Napoved stavke v dejavnosti zdravstva in socialnega varstva*. <https://www.sindikat-zsvs.si/napoved-stavke-v-dejavnosti-zdravstva-in-socialnega-varstva/>
- Stanojević, M. (1996). *Socialno partnerstvo*. Enotnost.
- Stanojević, M. (2004). Stanje in aktualni trendi razvoja sindikatov v svetu in pri nas. *Industrijska demokracija*, 8(4), 23–29.
- Stanojević, M. (2015). Sindikalne strategije v obdobju krize. *Teorija in praksa*, 52(3), 394–416.
- Ustavno sodišče RS. (2022). *Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-25/22 z dne 17. 3. 2022*. <https://www.us-rs.si/odlocba-ustavnega-sodisca-st-u-i-25-22-z-dne-17-3-2022/>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2015). *Dvig plač visokošolskih sodelavcev, predavateljev in lektorjev*. <http://www.sindikat-vss.si/2016/11/dvig-placnih-razredov-v-skupini-d1.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2016a). *Afera dodatki za stalno pripravljenost, 2016*. <http://www.sindikat-vss.si/2017/08/afera-dodatki-za-stalno-pripravljenost.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2016b). *Dvig plač visokošolskih sodelavcev, predavateljev in lektorjev*. <http://www.sindikat-vss.si/2016/11/dvig-placnih-razredov-v-skupini-d1.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2016c). *Dvig plač v skupini J*. <http://www.sindikat-vss.si/2017/08/dvig-plac-v-skupini-j.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2016d). *Ureditev pedagoškega normativa v kolektivni pogodbi*. <http://www.sindikat-vss.si/2017/08/ureditev-normativa-n-p-o-v-kolektivni.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2018). *Stavka v javnem sektorju 24. 1. 2018*. <http://www.sindikat-vss.si/2017/12/stavka-v-javnem-sektorju-24-1-2018.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2022a). *Prva samostojna stavka v visokem šolstvu je uspela*. <http://www.sindikat-vss.si/2022/03/prva-samostojna-stavka-v-visokem.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2022b). *Stavka v visokem šolstvu 9. 3. 2022*. <http://www.sindikat-vss.si/2022/04/stavka-v-visokem-solstvu-9-3-2022.html>
- Visokošolski sindikat Slovenije. (2022c). *Zahteve za dopolnitev KPVIZ in KPJS. 1. 2. 2022*. <http://www.sindikat-vss.si/2022/02/zahteve-za-dopolnitev-kpviz-in-kpjs.html>
- Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID). (2021). *Uradni list RS*, št. 186/21. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7733>
- Zveza bibliotekarskih društev Slovenije. (16. 2. 2009). *Neustrezna umestitev visokošolskih knjižničarjev v novem plačnem sistemu (ugotovitve, pripombe in predlogi): Dopis Vladi RS*. https://www.uni-lj.si/mma/dopis_zaplacilni_sistem_vladi/2013071508544536/

LEARNING VIA INSTAGRAM

Interview with Sinthujan Varatharajah

We shouldn't forget that English is amenable to capital, which means that, behind its presence and spread, there are capitalist interests. The way in which Berlin markets itself on a global market is based on the fact that it would like to establish itself as a world city [...]. That's why Berlin has an interest in start-ups, artists and freelancers, who come to the city and give it an image that leads to Berlin being able to acquire more capital, and thus the investment budget of the city multiplies. [...] Berlin is supposed to be perceived as a metropole where you can also manage everyday life in English, precisely to attract this solvent clientele: people who would describe themselves as digital nomads, who set themselves up here for two or three years before they move on to Tel Aviv, New York, London or Barcelona.

Sinthujan Varatharajah in *English in Berlin: Exclusions in a Cosmopolitan Society*

A discussion between هلال مشتری (Moshtari Hilal)
and சிந்துஜன் வரதராஜா (Sinthujan Varatharajah)

Sinthujan Varatharajah is an independent scholar and essayist based in Berlin. The focus of their work is statelessness, mobility and geographies of power, with a special focus on infrastructure, logistics and architecture. Varatharajah publishes essays and graphics on the topics of colonialism, asylum policy and displacement on Instagram (@varathas). Among other things, Varatharajah co-curates the event series *Dissolving Territories: Cultural Geographies of a New Eelam*. They participated in the 11th Berlin Biennale for Contemporary Art with the installation *how to move an arche*, and acted as a Member of the European Commission's inaugural European Migrant Advisory Board.

Varatharajah's first book, *an alle orte, die hinter uns liegen* (to all the places that lie behind us), will be published by Hanser Verlag in October 2022. The book interweaves biography, research and commentary to explore the relationship of global colonialisms and European asylum politics from both a historical and contemporary perspective. Their second bi-lingual German and English book, *English in Berlin: Exclusions in a Cosmopolitan Society*, co-authored by Moshtari Hilal, will be published by Wirklichkeitsbooks in September 2022. The book contains an extended Instagram Live conversation the two held in 2021. In the conversation, they trace the contemporary use of English in Berlin, from hip Neukölln vintage shops to Kreuzberg start-ups. They ask how, why and with what effects the English language took hold in these places. Doing so, they address the

social exclusions, underlying double standards, and the capital interests of German mainstream society, reveal links with gentrification and asylum policy, and search for forms of equitable cultural work.

This interview with Sinthujan Varatharajah was conducted in August 2022. It has been edited and shortened. In the interview, we discuss their methodology of using the social media platform Instagram and the medium's potential and limits for radical debate and dialogue. We also speak about two Instagram Live conversations by Varatharajah and Moshari Hilal. One Instagram conversation we discuss is *English in Berlin* (see above). The other conversation we discuss took place in February 2021. In this discussion, Varatharajah and Hilal posed the phrase "Menschen mit Nazihintergrund" (people with a Nazi background) as an ironic response to the term "Menschen mit Migrationshintergrund" (people with a migration background). This categorical reversal not only makes visible, and problematises, the usually unmarked majority population in integration debates, but centres the on-going transmission of financial and material Nazi capital in Germany as a key social problem. The debate sought to make visible the material continuity of Nazi-capital not only within large businesses but also by major figures in the German cultural landscape. The Instagram Live discussion initiated a debate in the German Feuilletons, that was in many instances marked by its aggressive tone towards Varatharajah and Hilal and its defensive and evasive stance on the topic. For more background information, see the articles listed in the reference list after the interview (Bartal, 2021; Hoffman, 2021; Rotheberg, 2021), or view the original conversation on Instagram.

INSTAGRAM AS MEDIUM AND METHOD

Thank you for joining me today. First of all, I wanted to talk a bit about your methodology and the medium Instagram that you work with. You do a lot of writing in magazines, and now you've written a number of books, but you also do a lot of your work on Instagram. I wanted to ask, why Instagram?

Why Instagram? I always had an interest in Open Access education and questions of how to reach people who do not have access to academia, who for instance aren't able to partake in seminars and other more traditional institutional learning spaces. I see my own usage of Instagram in a longer tradition of disseminating information, in the realm of propaganda really. The core strategy behind my usage is reflecting on how to be able to most efficiently reach and mobilise critical masses of people. And that's more easily possible through popular social media apps such as Instagram. It is precisely these spaces that are considered mundane that hold the most potential to be used as political learning and mobilising spaces. They function in a way like public squares. Instagram was by far not the first social media application I used. Years of learning and fostering skills on other social media apps shaped how I today use Instagram. In my posts I try to politically communicate information in relatable ways towards crowds, who traditionally would be averse to reading straightforward political content.

I, for instance, had an interest in learning how to humanise sterile information and how to break it down without losing actual substance, to render it more approachable, tangible and applicable for people in their day to day life. What I think I'm doing differently to many others on the medium is that my platform is both public and private. It's political but it's also very personal. Whenever I put out dense or intense critical leftist political content, the algorithm punishes you for that. So, what people have come to do now is to post selfies to refresh the algorithm, to trick the algorithm. But they are also almost always excusing themselves from posting narcissistic images, even though the platform is precisely made for that. This is particularly true for people who use Instagram mainly to post critical political content. I do understand the reasonings for why people post "for the algorithm" comments to their selfies, but I also am allergic to the idea that you need to excuse yourself for putting a selfie up on these platforms.

What I've been doing, without thinking about the algorithm so much, without strategizing the algorithm while still doing so, is to think about the eye. How do you keep an eye focused on something? It's not by creating more and more dense and difficult to digest content, but by softening your content and mixing it up. So, to switch between serious content and then mix it with something that is visually appealing, pleasing even. It's an aesthetic practice that I consciously include, use, manipulate, and strategize. And not just to attract people, to make them follow you temporarily or view your output, but to keep them in your stories and timeline. I think those are two different things. It's easy to fall into the trap of clickbait, to attract them by way of sensation. But it's harder to keep people engaged and stimulated in the long run.

And what does Instagram allow you to do that maybe other platforms don't allow you to do? But also, what limits does it pose to your work?

Instagram is not the first social media medium that I've used. I've shifted depending on where crowds went, but also where restrictions occurred. My shift towards Instagram happened in 2017, I think, around when Facebook introduced its infamous community standard guidelines. Basically, hate speech control. It led to a lot of left-wing, like radical left-wing content being policed and retroactively sanctioned. So, I was punished and sanctioned at that time, which then basically forced me to use Instagram.

Initially, I started to use it similarly to how I used to use Facebook. Though I had signed up to Instagram in 2012, I had, before this shift, used it rather in the way the medium was originally conceived by its creators. So, it was just a picture platform.

Then, increasingly with my shift from Facebook, where all my political content was concentrated at, my usage of Instagram automatically changed as well. At that point Instagram had already been bought up by Facebook, but Facebook had not introduced the same means of control on Instagram that the company had established on Facebook. So, it allowed for space to express yourself differently than on Facebook, but even that was

limited. It just took one or two years for Instagram to introduce the same standards as on Facebook.

Instastory was introduced in 2016. Basically, when they copied Snapchat and successfully took over their core market. This particular application was for me a more interesting way of storytelling. An Instastory allows for more of a free-flowing, day-to-day output, which disappears. Or you make it consciously disappear before the 24-hour cycle ends. It is a versatile format you can almost use as a PowerPoint or a Diashow. And I was probably one of the first ones to use it as a storytelling means, not just by creating visuals, like videos or photos and lining them up, but actually putting text on the images and videos and using the medium in a way that it was probably not conceived, but then ended up becoming more recognised for. I remember when I did the first stories, I designed them with the same mindset of using PowerPoint. I like the fact that you could really use pictures and photos as canvases, which is a more creative and sensory way of communicating information.

Your approach is always quite participatory, I suppose, and you almost have a dialogue with people that follow you, you engage them...

At least in my circle on social media, I was one of the first to use the medium as a participatory platform. Even before the Q&A [questions & answers] option was officially included, I used the platform to ask questions to people who viewed my stories and then would share, with consent, the answers of people. It really allows people to feel like they're part of a conversation and can actually shape and stimulate it.

Their voice is heard and elevated?

Definitely. It relates to what I've been trying to do before, in regard to humanising an abstract history and making it something more tangible.

Whenever I ask these questions on Instagram, it always takes one or two people to reply before it becomes a snowball effect and replies start trickling in. That's when a conversation begins. But sometimes they are more difficult and personal questions, and it's very difficult to get answers for those. But what I've been doing for the longest time is to use myself as a canvas. I pull myself apart and use that as a technique and tool, to demonstrate something. But to also allow for other people to think about themselves and to engage with themselves in the spectrum of social and political realities.

Yeah, that's really interesting. Thank you. You've suggested that what you do is almost a 'misuse' of mediums that were produced with a profit motive in mind. Algorithms work in particular ways that create bubbles, but I think what you're doing is almost a dance with the algorithm to keep reaching a broader audience. And what

I find really interesting too is that your Instagram conversations and stories have actually moved out of Instagram and reached the Feuilletons, so to speak. I think that's really interesting because usually it's the other way around, if at all. Right? In-depth political or cultural debates are not seen to originate on a medium like Instagram. So I think that has also been really effective about what you've done. Can I just ask you for a little bit more detail, just very practical, what are the different ways you use Instagram? So, you do Insta life stories, you still use the feed, you have stories that you narrate. So, what are the different ways that you engage audiences?

Instagram stories for me is the more engaging and the more interesting feature, because you can really watch people's reaction. And every minute, there's something changing and shifting, whereas the feed is something more static, it's more highly curated, the feed is almost like your business card. I think there has been a professionalisation of Instagram, where people use Instagram almost like an extension of their physical career.

I do stories in different ways. There are stories that are highly curated, that I've pre-planned. I haven't done such for some time, but I used to almost think about it like a job. I would research and write and pre-produce one story a week. And I had a list of stories I wanted to work through, and then I would research and write them in a different file and then import them into the app. And these stories are the ones that I usually end up saving in my highlights.

But then there are stories that I write on the go, and they are more impulsive, they're not as visually planned. They're more like current reflections, and those stories I usually don't save, unless I think they're very pertinent and there's a lot of demand for it to be saved.

And interestingly, what was quite fascinating about it was that even though the first kind of stories looked more professional, it wasn't in my favour. They weren't as engaging for many because they looked like they were from an actual news channel. It looked like it could have been produced by Al Jazeera or some other channel.

When you say it wasn't in your favour, you mean you got less engagement with them?

Yes. I got less engagement and people were more intrigued by the visuals and the graphics than the content. They were distracted. More people asked which app I used, how did I do this effect or that effect, than engaged with the actual story. But it also made me look more institutional.

What I figured out is that there's this fine balance that you need to maintain to remain approachable. People actually like, in particular formats and for particular people, amateurish looks. So a lot of times I have orthographic mistakes in my stories. I see a lot of people on Instagram correct their grammatical mistakes. I don't. I figured that it actually humanises you and distinguishes you from other outlets, whether it's news outlets, academia or journalism...

What I don't like is that people assume that at a certain age, at a certain point of professionalisation of your life or career, you're not supposed to speak in a particular emotive way anymore. The unspoken expectation is that you should have a more refined language, a balanced neutral language, a non-emotional one in many ways. And I don't subscribe to that. If I want to say "fuck", I say "fuck". And it doesn't matter how old I am, or how many different jobs I have and degrees I've accumulated.

I think there's this tension with people who really function by the orders and logics and language of capitalism. They think deeply about what this means as PR [public relations], for their branding strategies and as a reflection of their careers. Their output then reflects that. They walk on eggshells online... It's not that my output on Instagram doesn't impact me. For the better and worse. I get a lot of jobs through Instagram, a lot of invitations. But that doesn't change my tone. I do not allow for it to censor the way I express things. And I think that makes me unattractive for some institutions, but it also makes me more interesting and intriguing for other institutions.

Well, I suppose you speak to a broader audience and your institutional engagement comes second. Your main audience are still precisely the people that are not usually targeted by those institutions that then hire you on the back of your Instagram work. And that is probably the really radical potential of your work, as well as that you use a popular medium in a way that it maybe wasn't designed for, that it was not meant to be used. And that you use it to post content that is critical and radical, and you post it in a way that makes it accessible and personal and graspable. And I think I'll use that to move on...

MENSCHEN MIT NAZIHINTERGRUND

So, the first InstaLive conversation that I wanted to talk about took place, I think, in February 2021 with Moshtari Hilal on a concept that you coined, "Menschen mit Nazihintergrund", which I think made a brilliant intervention. Maybe by way of introduction, can you just tell me a little bit about how you arrived at that concept, that category really, and what you did with it as a category? What argument you wanted to make with that category?

I think I first posted about this in November 2020, prior to the InstaLive. It stemmed from a frustration with the language of immigration and racialisation in this country. I tried to really reverse the direction of looking at things. Not thinking about the deficits of the non-ethnic Germans but thinking about add-ons of the majority of ethnic Germans. And using *that* as a means of differentiation and not our real, imaginary and supposed, arrival and non-local origin. Using this as the starting point for discussions.

When I manifested it, if you want to call it this way, I didn't think about its afterlife. It was more a playful way of expressing dissent to the way we are supposed to speak. And it was

part of the conversation of how the language of race, racism and citizenship in this country, in German really, is so vague and clumsy. It creates semantic dead ends that people force themselves into in order to avoid speaking about race. You find words to avoid any conversations about German-ness – and how German-ness is conceived in this country. It is just a progression of racist terminologies, like “Ausländer”, that then become more bureaucratic and statistical terms. I was thinking about the statistical and bureaucratic apparatus that produces these terms, but then always moves away from these terms to invent new terms once the previous ones have been loaded with further negative, really right-wing meanings.

“Menschen mit Migrationshintergrund” has, as part of this genealogy of racist terms, been adopted quite successfully. So much so that people who have a so-called “Migrationshintergrund” even use it themselves to describe their social positioning here. It has become the dominant institutional language. It has become the language of the public, but also that of political dissent. And this too is part of a larger discussion, for instance, of how words like “immigrant” and “migrant” have been mainstreamed recently in the German political discourse. A lot of this was shaped by US discourses around “dreamers” and “migrants rights”. And that’s how terms like migrant were slowly introduced within activist circles in Germany. Now it has become so normalised, to the extent that it is used similarly to the US, as a term of resistance. They call it “migrantisch” which is equally reductive because it really does the same. It just provides an illusion that this is a self-determined language of description and identification.

When I posted the term “Menschen mit Nazihintergrund” for the first time, quite a lot of people responded to it positively. And I was like, “Oh, that’s funny.” I was waiting for a shitstorm to happen, but surprisingly nothing happened. And then in February 2021, when we started this InstaLive series, we were thinking about topics to discuss. The topic of Nazi material heritage was something that people occasionally talked about privately. But not really in public, particularly on a local level. And I think it made us think about whether we can afford privatising and domesticating these conversations. Whether we need to keep them in closed spaces or whether there’s actually a productiveness, a constructive part in taking these conversations to the public and moving away from just looking at Nazi-heritage in relation to conservative crowds and bigger companies. Rather to think about people who work in culture and arts, and inspect their material histories.

We were interested in looking at these questions and reflecting what it means for us to engage with these cultural and art workers as well as institutions. That’s what brought up this conversation. That was when I really pushed for the term because I think when you have some sociological training, you think about terms and terminologies, and who sets them, and who has the power to set terms. And, in a way, I was never respectful of vocabularies and the limits of our words of expression. So, for the last decade or so, I always allowed myself to write and shape terms, irrespective of how language was employed by more dominant forces.

And you should. That's the point, right, to disrupt terminology.

Exactly. But you always get called out for it. And pushed down for it as well. I don't care. To understand the world through a particular body, mind and heart means to also respond to things that you feel and see through this body through words. Words that are yours and not necessarily someone else's. Sometimes they need to be your words only, to reflect the way you experience your surroundings. And that is really what this term was. And then it was taken up and became a national conversation, right?

I think it's brilliant. My work is also very concerned with categories and language and terminology, in particular in the context of migration. And there's a whole sociological tradition that looks at how categories shape the world and how they are key battlegrounds in so many different political struggles for social justice, because categories fundamentally shape the way we look at the world.

And there is some really interesting research on that category, "Personen mit Migrationshintergrund" by Elrick and Schwartzmann [2015], that looks at political debate, looks at how that clearly defined statistical category, which has its own problems, but how this defined term is then used in parliamentary debate in ways that draw on cultural, national, class and, actually, racist tropes and common sense to turn that statistical category into a very different category, that then engenders exclusions from the imagined German national community.

And I think what your term does really well is that it absolutely reverses who becomes the seer and who becomes the seen; and who becomes the problem and who becomes the one that supposedly can talk about the problem and is 'outside' the problem, so to speak, and can speak on the problem. So, I think it's brilliant, really interesting. And I think the backlash and the reactions to it are quite telling, in a way, also about how well you targeted your critique at very sensitive issues.

I think about it more in the context of what happened post-Shoah, with everyone being issued this 4th degree Mitläufer [follower] certificate. So, in a way, we ended up in an environment where there was Nazism, but no Nazis. Like we have racism, but no racists. Or sexism, but no sexists.

But, to me, statistically speaking, it's very unlikely that there is no one in your family who has not been in one way or another either complicit, a bystander, or whatever. But no-one will reveal who they are, or who their families were back then. And I think that trauma and terror is to me cruder than the accusation that your grandparents might have been Nazis. I think that is another example of how hypersensitive they are towards their own sensibilities and histories. They become defensive of them, to the extent that they make revisionist and ahistorical claims. And in that sense, I think we're being accused of reverse racism. Which I find quite interesting but also tragic, really.

And I do think that sometimes polemic approaches are helpful. They destabilise things that are considered to be normal. And the work of refinement needs to happen afterwards. In this particular conversation, however, everything was reduced to a noise chamber, and no one really wanted to get into the nitty-gritty work, to the place where we can actually start to engage with what really matters.

A large part of the debate afterwards seemed to be focused on who you are or even on using Instagram, but less work was done to actually think with that category that you introduced. And I think that's really sad, because whether it's a refined socio-logical concept or not, I think it opens up productive ways to think about Germany and migration debates in a new way.

I do think that some people have picked it up quite productively, especially Jewish scholars from the US and elsewhere. But also in Germany, I think *Die Zeit* had a really good article on it [Hoffmann, 2021]. I think there was a lot of constructive and positive engagement and response to it, but the tabloids, of course, are louder.

So, the public impression is that of a scandal. The provocation and scandal was, however, not us. They were provoked by something that we almost dryly spoke about. At some point we were gaslighted. We were fooled by the German press and others who were bullying and attacking us and led us to believe that we were reckless. And it made us think that maybe we didn't do our research well enough. We started doubting our conduct. But actually we were very introspective, self-critical, but also, we weren't fixed in our judgments. We were asking questions rather than giving clear answers. And I think that benefit of the doubt was not there because of who we were as people. So, if we were ethnic white Germans from a bourgeois background, I think these things would have worked out so much differently. And I just thought about how the parameters of how far we can move, and work, and talk are so different. It's not necessarily what we say, but who we are while saying it.

What we really did was that we became the nightmare of what Germany created. They've always pushed for non-ethnic Germans to be cognisant of the national history, and made it our responsibility to know what they did. But then we knew about it and eagerly talked about [it] in a way that was to them outrageous, because we weren't shy about it. I also talked about historical aspects that you wouldn't easily find in the German school curriculum. And that to them is haunting. It's the same fear that a lot of ethnic Germans have, being shocked and aggressive when you speak better German than them. This quickly turns to hostility. It's a power dynamic. Where they feel they're losing out if they see that what they consider their own competence, is levelled by someone who's not part of their own.

I think to work critically within the country and within the institutions of the country, against the institutions of the country, creates dilemmas and it creates barriers, but also polarises and puts you in a position of vulnerability – especially if you're already vulnerable with regards to your social positioning.

Yes, of course, that is really interesting. Maybe you know Ann Laura Stoler's [2011, 2016] work on colonial aphasia. I was reminded of it when I thought about this particular debate. "Aphasia" is originally a form of brain damage, I think, it's a medical term, but she appropriated the term, partly to critique the term "colonial amnesia". Amnesia is something passive, right, it's about forgetting, or not having considered something. And with her term "colonial aphasia", this forgetting becomes something more active. She invites us to think about the particular ways of talking and thinking, about the categories we use, the ways of talking that let things slip out of view, or allow things to be in view in a very particular way, for example, in a sanitised way, in a depersonalised way, and an abstracted way. In a way that's detached from the present.

So, what I find really useful about her work is that she invites us to trace particular ways of knowing and doing and talking that allow us to not recognise our responsibilities from the past, in the present, so to speak. And I think that's really what comes into play here, right. So, I think what you did was to disrupt those ways of thinking and talking that problematise the Other, and thereby normalise and 'invisibilise' the "us", and how that "us" has been constructed and built up historically, both materially and discursively, as well.

One of the things that I find quite interesting is that even when you have non-ethnic Germans talk about Germans, it's rarely historical conversations. It's rarely in-depth engagements that go further than the 1950s or 1960s. Often, they're really just limited to modern day immigration histories. One of the things I always grew up with was people telling me, "You know more about us than we do." And it wasn't a compliment. It almost sounded like a threat – like, "You're a threat." And what I find quite interesting is that even so-called anti-racist conversations in Germany, they often start and end with the term "Kartoffel" [potato].¹ And that's not the level at which I am interested in engaging with the question. I think it's disrespectful towards history, and it's disrespectful towards potatoes [Laughs].

And it's unhelpful politically.

Yes, it's unhelpful. A lot of critical conversations are very media attuned, they're very impatient. Their starting points are very recent, and I think that trains people to only have conversations in a certain way.

ENGLISH IN BERLIN

On that note, I'm going to move on. I want to spend some time talking about your book co-authored with Moshtari that is coming out soon, and the conversation that

¹ *Kartoffel* is a slang term used, both derogatorily or humorously, to describe ethnic Germans.

you had which became that book, which is called “English in Berlin”. Can you tell me a little bit about how that conversation came about?

It was a topic I have been very interested in for many years, since I moved to Berlin in 2015. I observed these dynamics and I’ve been engaged with a lot of people who are part of that demographic. And it frustrated me after some time, especially in the cultural field, to be confronted with so many English speakers who have no clue about this country, but pretend they do and benefit from all the financial opportunities this country offers, and then have no interest in this country and are the first to complain. Not that they shouldn’t complain, but I think there was just no genuine interest in changing things. Unlike people who have a long-term investment in the country, whose future will be spent here, whose complaints include an urge for some betterment and improvement –

Structural change?

Yes. And with these people, it was almost at a conversation level, “Oh, we hate this.” And one of the things that I found striking is to be confronted with so many English speakers who were able to live in this city, for many years even, without speaking a single bit of German. And that I found quite fascinating. It really made me wonder and think about how we grew up and the restrictions, but also the racist attacks we experienced for not speaking German well enough, or for speaking a non-European language in a public space.

And I’ve been very intrigued and interested by it. I always found there’s not enough conversation about it, and when there is conversation about it, it is always xenophobic. It is always the right-wing tenor of, “In this country you speak German.” And that’s directed towards them but also us.

And I think you make it very clear that that’s not your aim, or your concern.

Yes, that’s not our aim. Our aim is to really think about the double standards and the capital interests that are rooted in and behind these kinds of social, economic, and political developments.

My interest is also to think about how Berlin as a city, even though it might be in the Global North, in one of the richest countries on this planet, how people especially from other Western European, or so-called North American places, engage with it in ways that are very similar to how they might engage a city in the Global South. And that has less to do with the fact that Berlin is a German city, but has to do with the fact that Berlin is a city that is the result of, well, the post-Shoah partition, occupation, and that the economy of the city has for the longest period been quite unusual for a European capital, right. Which then allowed for very similar dynamics to capitals in the so-called Global South.

And to me, it’s also a very interesting tension to think about, what am I defending? What am I really pursuing here? And I also think about the populations that are actually affected.

For example, racialised people in the Global North, they might be in the Global North, but they are not the Global North in terms of their economic situation, mostly. In this book we are looking at two imperial languages competing against each other. But what about the collateral damages of that and the collateral damage is families. The collateral damage is oftentimes families like ours.

And I am very interested in thinking about city politics. To think about how a city and a city federal state uses language politics and culture for capital accumulation, for internationalisation. And how uncritically we engage with that. But also, how many people who come from leftist political standpoints are active participants in this, whilst equally protesting the same developments elsewhere, in New York, in London, in other places. Think about these contradictions.

One of the things we're saying in this book is that Berlin has become this Disneyland for adults, and as such it's almost like a non-place in that the lives of the people who live here, ordinary people who live here, are so abstract and so removed from these kinds of flaneurs who move to the city but also leave it.

The global flaneurs. The digital nomads.

Exactly. Who go to Germany, to Berlin to relax and to take a year off. It's kind of a big sabbatical. Berlin is a big sabbatical for many people.

It's a playground?

Yeah, it's where they try out things that they couldn't try out in New York. They become comedians, they become singers, and other kinds of non-normative but also financial high-risk jobs. But a lot of these people come with financial backups, either it's an income from abroad, property, or fundings. And oftentimes it's German government funds, economic funding, cultural funding, political funding, scholarships, that are less likely to be given to people within the country, in its very segregationist and classist education system, but which are happily given to people from outside of the country, with the long-term goal of keeping social and economic ties.

That's where I paused earlier, when you were talking about two imperial languages, German and English, being in competition with each other. And what you make clear in the book is that what is being displaced, replaced, side-lined and excluded by the way that English manifests in Berlin is not necessarily German or Germans, or middle-class Germans at least, but it's very much also those residents of Berlin that maybe have other primary languages and have themselves faced the German state's assimilatory project. So, it's not necessarily between English speakers and German speakers, but there are all of these other displacements and exclusions that are happening, too.

Ironically under the guise of so-called inclusion.

Exactly. I think what you make very clear is that what is at stake for you is not necessarily the ‘Englishification’ of Berlin but also the broader set of neoliberal policies adopted by the city and the state that this language trend is part of, which advance the displacement and exclusion of those that are already disadvantaged in class and racialised structures.

And I think you make that very clear, and you give nice examples also when you speak about the way that COVID regulations were explained in German and English when we know that the most spoken languages in Berlin, besides German, are not English. And that’s also how you manage to not feed into those kinds of culturally conservative, or even xenophobic and racist arguments that are so easily associated with “needing to protect the German language”.

Yes, I think what we bring into this conversation is different, and what we demand is quite different, too. Importantly, it’s not about the exclusion of English-speaking people but about how classist and capitalist and neoliberal the policies of the city are. And how that leads to displacement of people, not just a physical one but also a linguistic one, and how that has health impacts, has labour and renting impacts, and so on.

But also how so-called progressive cultural workers are active participants in it. I think that to me, the more critical point is that the industries that push these changes most are start-ups, as well as culture and arts; and culture and arts is where I think about these things more critically. Because most people who come to Berlin are not necessarily reactionary people, also because the city has a more left-wing reputation. And so, these people to then enter this space, acting and assuming that this is the Global North, therefore they can be reckless.

That really doesn’t recognise the fact – because it falls into the tropes of the boundaries of Global North and Global South – that a city like Berlin blurs these boundaries. It really shows you how these things are very constructed and relative, and how you need to think about them contextually and historically. And think about the populations that are actually affected, not just by matter of fact of citizenship, but how economic policies impact them, and also how racialised people in the Global North and not necessarily the Global North. They might be in the global North, but they are not the Global North...

To read more about the topic, see the bi-lingual English in Berlin: Exclusions in a Cosmopolitan Society by مشتری هلال (Moshtari Hilal) and சிந்துஜன் வரதராஜா (Sinthujan Varatharajah), published by Wirklichkeitsbooks, 2022.

Interview conducted by Sarah Kunz

REFERENCES

- Bartal, Y. (2021, March 11). Erbe - Folgt der Spur des Geldes. *Der Freitag*. <https://www.freitag.de/autoren/der-freitag/folgt-der-spur-des-geldes>
- Elrick, J., & Schwartzman, L. F. (2015). From statistical category to social category: Organized politics and official categorizations of “persons with a migration background” in Germany. *Ethnic and Racial Studies*, 38(9), 1539–56. <https://doi.org/10.1080/01419870.2014.996240>
- Hoffmann, J. (2021, March 12). NS-Vergangenheit: Deutsch und damit nicht normal. *Die Zeit*. <https://www.zeit.de/kultur/2021-03/ns-vergangenheit-nazihintergrund-she-said-buchladen-emilia-von-senger>
- Rothberg, M. (2021, May 20). “People with a Nazi background”: Race, memory, and responsibility. *Los Angeles Review of Books*. <https://lareviewofbooks.org/article/people-with-a-nazi-background-race-memory-and-responsibility/>
- Stoler, A. L. (2011). Colonial aphasia: Race and disabled histories in France. *Public Culture*, 23(1), 121–56. <https://doi.org/10.1215/08992363-2010-018>
- Stoler, A. L. (2016). *Duress: Imperial durabilities in our times*. Duke University Press Books. <https://doi.org/10.1215/9780822373612>

JEZIKOVNE OVIRE, S KATERIMI SE PRI ZAČETNI INTEGRACIJI SREČUJEJO NOVI PRISELJENCI IZ REPUBLIK BIVŠE JUGOSLAVIJE

Kot predavateljica v programu Začetna integracija priseljencev (ZIP), ki je »enotni program učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo« (Andragoški zavod Maribor – Ljudska univerza, 2018), imam vsakodnevno stik s tujci, katerih materni jezik je albanščina, angleščina, ruščina, ukrajinščina, makedonščina, španščina, kitajščina ali kateri drug nam manj poznan jezik. Čeprav se različne jezikovne skupine med seboj zelo razlikujejo, imajo vsi ti tujci eno skupno točko – naučiti se morajo slovenskega jezika, da se bodo lažje vključili v novo okolje. Na mariborskem območju so v večini priseljenci, ki so državljani Bosne in Hercegovine ter Srbije, zato se članek tudi osredotoča na njih in na jezikovne ovire, s katerimi se spopadajo v procesu integracije; najpogostejše so predstavljene v nadaljevanju. Osebe, s katerimi se srečujem na tečaju, običajno bivajo v Sloveniji manj kot eno leto, imajo različno izobrazbo, vse od končane osnovne šole do znanstvenih magisterijev, spadajo v različne starostne skupine in imajo različne zaposlitvene statuse. Praksa seveda potrjuje, da sta hitrost in uspešnost integracije najbolj odvisni od motiviranosti posameznika, in ne od prej naštetih dejavnikov ter od usposobljenosti predavatelja, katerega delo sicer zahteva ogromno znanja in prilagajanja, da je čim bolj izkoriščen potencial vsakega posameznika. Slovenci smo večinoma mnenja, da je Bosancem in Srbom v Sloveniji lahko, saj da imajo boljše pogoje za življenje, pa še jezika se jim ni treba učiti. Zgodbe iz predavalnice pa so popolnoma drugačne, saj se ravno zaradi podobnosti med jezikoma večina teh priseljencev izogiba pogovorom s Slovenci, misleč, da bodo verjetno narobe razumljeni.

Med vsem poznanimi težavami govorcev jezikov bivše Jugoslavije, po kateri tudi ne-jezikoslovci brez večjih težav prepoznajo, od kod njihov sogovorec izvira, je zagotovo napačno naglasno mesto pri besedah, ki so enake v obeh jezikih (*dêvet* namesto *devét*, *dêset* namesto *desét*, *zêlo* namesto *zeló* ipd.). Tukaj moramo opozoriti tudi na primere, ko naglasno mesto lahko vpliva na pomen besede (*celó* kot členek, *célo* kot pridevnik; pridevnik, ki lahko govorca postavi v neroden položaj, in sicer *zadovóljen* ali *zadovoljén*).

Slovenščina, tako kot drugi jeziki, pozna veliko besed, ki imajo enak koren, a se zaradi predpone ali pripone njihov pomen lahko precej razlikuje (*razgovor*, *zagovor*, *pogovor*, *nagovor*, *odgovor*, *pregovor* itd.), kar tujcem otežuje sporazumevanje, še posebej na višji ravni, ko se od njih pričakujeta samostojnost in suverena uporaba jezika.

Težava večine so prav tako napačne končnice. V tem sklopu se skriva kar nekaj slovničnih pravil in njihovih izjem, a tujcem, ki se skušajo integrirati v naše okolje in pridejo na 180-urni tečaj slovenščine, ne moremo govoriti o napačni rabi sklonov v smislu, kot se to predava in preverja v osnovni šoli; bistvo je, da jih opozorimo na najpogostejše napake v osnovnem besedišču.

Do zdaj še nisem učila skupine ali posameznika, ki s tem ne bi imel težav. Če smo pozorni, lahko isto težavo najdemo tudi v določenih narečjih pri Slovencih, a imamo težnjo, da jo hitreje opazimo pri tujcih. Primer, ki se najpogostejše pojavlja, je *nimam časa, imam časa*, saj ga velikokrat uporabimo v vsakodnevni komunikaciji. Tukaj gre verjetno za povezavo z njihovim maternim jezikom *imam vremena, nemam vremena*, saj se kar hitro ob prihodu v Slovenijo spoznajo z besedo *vreme* in tako odkrijejo razliko v pomenu. Dosedanje izkušnje kažejo, da jih najbolj zmede, da pa je pravilno *imam moža, nimam moža* in *imam računalnik, nimam računalnika*. Isti spol, isti sklon, isto število, a različne končnice. Kljub obrazložitvi razlik med živim in neživim, s katero sicer odgovorimo na njihovo vprašanje »*Zakaj?*«, pa to ne pomeni, da lahko od nekoga pričakujemo, da bo to tudi hitro usvojil. Pri govornem sporazumevanju to lažje preslišimo, kot pa spregledamo pri pisnem.

Ko je govor o končnicah, ne moremo mimo končnih *u*-jev na mestih, kjer bi morali biti *o*-ji (*mamu, sestru, službu* itd.), in končnih *o*-jev namesto *l*-jev (*bio, živeo, delao, govorio* itd.). Prvo napako odpravimo hitreje v pisnem sporazumevanju kot v govornem, medtem ko je druga napaka težje odpravljiva na obeh sporazumevalnih ravneh, saj končne *l*-je v slovenščini izgovarjamo kot *u*.

Slovincem je samoumevno, da *smo doma* in da *gremo domov*, da *gremo naprej*, a *smo spredaj*, da *gremo nazaj*, a *smo zadaj* ipd., tujcem pa to povzroča veliko preglavic. Brez težav usvojijo *grem* v *Ljubljano, Maribor, Celje, sem v Ljubljani, Mariboru, Celju*, ampak posebnosti so težava še po končanem tečaju. Zmeraj pa si zapomnijo vsaj primer *doma-domov*, ki ga v praksi tudi največ uporabljajo. Napačna uporaba krajevnih prislovov lahko vodi tudi do nesporazuma oziroma napačne reakcije soudeleženega v pogovoru; razlika je namreč, ali vam učitelj reče *dajte knjigo zadaj* ali *dajte knjigo nazaj*.

Oseba, ki spoznava nov jezik, se ne bo mogla izogniti uporabi spletnih prevajalnikov ali fizičnih slovarjev; prvi so v času, v katerem trenutno živimo, seveda bolj priljubljeni. To spletno orodje je zelo praktično, če potrebujemo povzetek nekega besedila, kar pomeni, da ima program kontekst, na podlagi katerega prevaja, ko pa gre za eno besedo ali besedno zvezo, se običajno ne izkaže za najbolj zanesljivo. Ker se osredotočamo na govorce bosanščine in srbsščine, je tukaj treba poudariti, da si govorci teh jezikov ne morejo pomagati z v Sloveniji priljubljenim prevajalnikom Pons, saj ta ne prevaja teh jezikovnih kombinacij, kar za uporabnika pomeni, da se zanaša na Googlov prevajalnik, ki to kombinacijo omogoča. Ker govorimo o začetni integraciji priseljencev, moramo tukaj imeti v mislih osebe na preživetveni ravni jezika (Svet Evrope, b. d.), ki še niso sposobne kritično oceniti prevoda besede. Udeležencem se zmeraj predstavi Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) v internetni verziji, poudari se, kaj vse nam omogoča, kaj lahko razberemo iz

posameznega geselskega članka itd. Se pa moramo zavedati, da uporaba normativnih priročnikov za posamezne besede pri govornem sporazumevanju ne pride v poštev. Tujci to orodje najpogosteje uporabljajo, ko je potrebna pomoč pri obrazložitvi posamezne besede oziroma termina šoloobveznemu otroku – veliko več je bilo teh primerov v času pouka na daljavo – ali pri pisanju uradnega pisma slovenski ustanovi. Oba primera omogočata, da si posameznik lahko vzame čas, da razišče, ali je zadovoljen s ponujenim izrazom.

Pri prevajanju zagotovo ne moremo mimo besede *námreč*, za katero se Slovenci v večini ne zavedamo, da jo zelo radi uporabljamo. Ker se ta členek uporablja za pojasnjevanje predhodno povedanega, se mu zelo težko izognemo tudi v pisnem sporazumevanju, še posebej, ko govorimo o poljudnih člankih, na katere običajno usmerimo tujce, saj želimo, da čim več berejo besedila v slovenščini. Seveda se ta besedila znajdejo tudi med učnimi pripomočki za delo z udeleženci; jezik je namreč živa stvar, ki se vsakodnevno spreminja, in najlažje je spremembam slediti z aktualnimi članki. Kot je že zgoraj omenjeno, ima uporabnik takoj potrebo neznanu besedo prevesti v svoj jezik, da jo tako lažje razume. Omenjeni členek tako kar hitro povzroči nemalo težav in je do zdaj odprl debato v vsaki skupini, saj je ustreznico težko poiskati. Predlaga se kar nekaj prevodov (*naime*, *jer*, *za-pravo* itd.; Namreč, 2022).

Še večjo težavo pa povzroča prevod besede *kad*, saj se v slovenščini namesto te besede uporabljata dva izraza, ki pa nikakor ne moreta nastopati v istem kontekstu, saj *kdaj* uporabljamo kot prislov za tvorjenje vprašalnih povedi, *ko* pa se uporablja kot veznik. Tujci to lažje usvojijo pri pisnem sporazumevanju, medtem ko jim pri govornem sporazumevanju še zmeraj povzroča težave. Običajno težava ni pri postavljanju vprašanj v slovenščini (*Kdaj prideš?*), saj bo v teh primerih prislov ustrezno uporabljen, ampak pri odgovarjanju nanje (*Pridem*, *kdaj imam čas*.). Kljub stalnemu poudarjanju razlike omenjeno ostaja lap-sus mnogih še po zaključku tečaja.

Težave s prevajalniki se kažejo tudi pri medjezikovni homonimiji ali samostalniških lažnih prijateljih, o katerih govorimo, ko imamo besedo z enakim zapisom oziroma izgovorom, a različnim pomenom v obravnavanih jezikih. Ta pojav ustvarja zmedo pri učenju, prevajanju in govorjenju tujega jezika. Do tega prihaja zaradi refleksnega prepoznavanja leksikalnih oblik in predpostavke, da imajo enake besede v maternem in tujem jeziku enak pomen (Majstorović, 2019).

Zaradi omenjenega pojava prihaja do nesporazumov, ki lahko govorca postavijo v neroden položaj ali pa slušatelja zmedejo oziroma zavedejo. Med slednje spadajo primeri, kot so: *bo. vrijeme* (*vreme*, *čas*), *sln. vreme*; *bo. stol* (*miza*), *sln. stol*; *bo. lice* (*obraz*), *sln. lice*; *bo. grad* (*mesto*), *sln. grad* itd. Zagotovo pa govorcu večjo težavo pomenijo besede, ki ga postavijo v neroden položaj. Tukaj ne moremo mimo parov *sln. ljubimec* (*bo. ljubavnik*) – *bo. ljubimac* (*sln. hišni ljubljencek*), *sln. kita* (*bo. pletenica*) – *bo. kita* (*sln. penis*). Obe besedi se v slovensko govorečem okolju pogosto uporabljata in se jima priseljenci ne morejo izogniti. Tako poznamo zgodbe priseljenk, ki jim je frizer predlagal, da bi se jim podala kita, ali pa so se v službi pohvalile, da imajo novega ljubimca, ki spi skupaj z njima

z možem ter se skupaj tudi sprehajajo. V prvem primeru imamo za posledico žensko, zgroženo nad slovensko vulgarnostjo, v drugem pa okolico, osuplo nad odprtostjo zakoncev. Obe izkušnji sta bili predstavljeni na tečaju, kjer sta akterki dobili pojasnilo slišane ga oziroma povedanega. Težava pa je v tem, da niti prva niti druga oseba v dani situaciji nista odreagirali; gospa pri frizerju je le zardela in ni nič komentirala, druga gospa pa se je čudila reakciji sodelavcev. Torej, če primera ne bi predstavili na tečaju, verjetno še vsaj nekaj časa ne bi spoznali pomenske razlike.

Vse zgoraj neštete kategorije so vezane na začetno integracijo tujcev v slovensko okolje, kar pomeni, da so to osebe, ki nimajo veliko stika s Slovenci, večinoma le v trgovini in na uradih. Velikokrat se nam tudi namenoma izognejo, saj jih je strah govoriti, da si ne bi naredile sramote. Pri učenju slovenščine jim prav tako nismo v veliko pomoč Slovenci, saj smo preveč vljudni in ne želimo nekoga popravljati, če uporabi napačno besedo ali neustrezno končnico, ampak zmeraj delujemo po načelu, da je edino pomembno, da se približno razumemo. S tem pa naredimo več škode kot koristi, saj naš sogovorec ne dobi priložnosti, da bi izvedel za svojo napako in jo imel možnost odpraviti. Krivda pa zagotovo ni le na naši strani, saj tudi tujci velikokrat ne razumejo, kaj želimo povedati, in imajo v navadi, da le prikimavajo, da bi dali vtis razumevanja povedanega. Vse naštet o lahko ob pomanjkanju samokontrole kar hitro počnemo tudi predavatelji v razredu, kjer bi kot primer dobre prakse skozi leta lahko navedla razdelitev programa ZIP na dva dela, in sicer na Začetni modul, v katerem dovolim zmerno uporabo maternega jezika, da bi se izognili tišini in neodzivnosti v predavalnici, kar zajema prvih 60 ur, ter Nadaljevalni modul, ki obsega 120 ur in kjer uporaba maternega jezika ni več zaželen a, udeleženci govorijo karseda veliko slovensko in počasi, da je omogočeno sprot no opozarjanje na napake in njihovo odpravljanje. Napake zmeraj popravljamo kot skupina in se tako tudi veliko naučimo, saj takšen način zahteva aktivno poslušanje. Zame je najpomembnejše to, da se posameznik uči iz svojih napak in ne le iz teoretičnih primerov.

Jana Lovrec Srša

LITERATURA IN VIRI

- Andragoški zavod Maribor – Ljudska univerza. (2018). *Začetna integracija priseljencev*. <https://www.azm-lu.si/tecaji-usposabljanja-in-izobrazevanje-odraslih-maribor/jezikovni-tecaji-maribor/zip/>
- Majstorović, V. (2019). Ka rečniku srpsko-slovenačkih lažnih prijatelja. *Slovenika*, 5(1), 77–85. <https://doi.org/10.18485/slovenika.2019.5.1.4>
- Namreč. (2022). V *Glosbe*. <https://sl.glosbe.com/sl/hr/namre%C4%8D>
- Svet Evrope. (b. d.). *SEJO, ravni jezikovnega znanja in profili*. <https://www.coe.int/sl/web/lang-mi-grants/cefr-and-profiles>

THE LANGUAGE OF HERE TUKAJ SMO *Društvo Super Mario, 2021*

Tukaj smo/We Are Here (2021) is a collectively authored book written by “a small community of people living in Slovenia” (p. 4), most of them refugees. Its authors hail from countries including Syria, Afghanistan, Iran, Algeria, Eritrea, and Palestine, and the book is written in four languages: Slovenian, English, Arabic, and Farsi. It is a project of care: a “newspaper” that shares first-hand experiences of racism, exclusion, and the fight for recognition, aimed both at “refugees [...] [to] help them see that they are not alone in their struggles” and at “Slovenians, to help them understand the problems we face” (*Tukaj smo*, 2021, p. 4). In its dedication to the millions suffering at Europe’s borders, as well as to “all the bastards who have contributed their curse to migrants” (p. 4), *Tukaj smo* is also a statement: a refusal of erasure, and a call to see and name political violence. Its defiant title gains added meaning when we take into account that the publication of these stories was supported by Ambasada Rog, a solidarity initiative which early last year lost its longstanding premises after the forced eviction of Ljubljana’s autonomous social centre Tovarna Rog, and which has since reopened in a new location. To obtain a copy of the book one can contact Ambasada Rog (or else find it in the library of the Department of Educational Sciences at the University of Ljubljana’s Faculty of Arts).

The assertion of presence inherent in “we are here” is a powerful claim which resonates with histories of activism. Writing in the US context about the 2006 mass mobilisation of migrants and their families against a draconian anti-immigration law, Nicholas de Genova (2010) describes the protest slogans “¡Aquí Estamos, y No Nos Vamos!” (Here we are, and we’re not leaving!) and “¡Y Si Nos Sacan, Nos Regresamos!” (And if they throw us out, we’ll come right back!) as a “profoundly anti-assimilationist gesture”, which defies the logic of illegality to make visible the fact that migrants are already inextricably bound up in the economic and social reproduction of the nation that reserves the right to deport them. De Genova (2010) draws out historic parallels with the queer activist chant “we’re here, we’re queer, get used to it”, highlighting its “incurability”: not only “we are here”, but also “you’re not getting rid of us” (p. 103).

The claim made by *Tukaj smo* contains these imperatives, but moves them into a different register. It is not, in the same way, an assertion of cumulative mass, of the power to collectively challenge state practices. The number of refugees and newcomers living in Slovenia and their committed allies is too small to permit a defiant takeover of public space, nor have their concerns been central to the political protests that mobilised against

Janez Janša's government in 2020. The book's "we are here" is a quieter statement, if no less political. It reserves the right to speak back: to fears about "migranti" at the border, to the violence of the "gejm" that thousands are forced to play on the militarized postsocialist frontier (Baker et al., 2021), and to the white innocence (Wekker, 2016) of Slovenians who insist that their prejudice has nothing to do with racism. Furthermore, by seeking to make connections between the difficulties faced by its authors and by other segments of Slovenian society, "who also have problems in their jobs, searching for work or apartments" (*Tukaj smo*, 2021, p. 4), the book shifts the terms of engagement away from exceptionalism and toward the possibility of solidarity. *Tukaj smo* is thus both an assertion of visibility and a call to think and act together: now what?

The collection of first-person testimonies, dated predominantly 2020 and early 2021, balances between individual experience and a narrative that is more than the sum of its parts. Some stories deal with the impossibility of leading a normal life when renting an apartment, opening a bank account, or taking a cross-border trip with friends are all thwarted by the stigma of a "refugee passport" (*Tukaj smo*, 2021, p. 78), regardless of the bearer's legal rights. Some recount the conditions inside the Postojna Center za tujce, a detention and pre-deportation facility which multiple authors describe as a "prison" where detainees suffer both physical and mental harm. There are stories of interminable waiting for status, for family, for what turns out to be refusal. Others call attention to the continuous and transnational nature of wrongs – spanning Slovenia, Germany, Greece, "the murderous land of Croatia" – or highlight the brutally transactional nature of the EU's asylum policy: "They stripped us of our rights and insulted our dignity, again just to get money from European funds. [...] Slovenian people, do you like this system where the government takes [the] freedom of innocent people and trades with them like objects?" (*Tukaj smo*, 2021, p. 138).

Stories of struggle are interspersed by more tender moments, affirmations of friendship, found family, and solidarity. Yet even these are often threaded through with loss: the loss of a friend, "a good man everybody liked" (*Tukaj smo*, 2021, p. 208), deported after seven years of waiting for his asylum claim to be resolved; of an elderly Iraqi man in the asylum home who "died from sadness" (p. 150). The book ends with the forced eviction of Rog in early 2021 as told in two contributions, "Rog - my home" and "We are still here". The stories detail the brutality with which the long-standing social centre was destroyed, contrasting the eviction with the indelible legacy of Ambasada Rog, which was "like a museum to me" (*Tukaj smo*, 2021, p. 232). The final contribution, written by "S, Syria", names this act clearly:

A war was announced to us by gangs affiliated with the new government, which puts in place new laws and amendments in mere hours. The distance between them and us in a conversation is like the distance between the Middle East and Morocco. It's kind of interesting for us to observe how they move away from democracy. [...] But I want to say: we are still here. And we will continue with our mission until this tyranny ends. (*Tukaj smo*, 2021, p. 238)

In telling their stories, the book's authors speak about Slovenia from a perspective that in this space all too often goes unheard. In fact, one of the book's defining features is its approach to language, translation, and, consequently, to the authorial voice. Individual contributors are identified by a first name, sometimes only by an initial or an "x", which is usually accompanied by a country. Each story is printed first in Slovenian, then in English, Arabic, and Farsi, with no indication of which language it was originally written in (although the front matter contains a list of translators, they are not credited with individual contributions). As a reader fluent in two of these languages, I found myself switching between them, sometimes reading in English, sometimes in Slovenian, and sometimes one after the other. I gradually came to notice that when the title seemed to indicate a particularly harrowing story, I was more likely to read it in Slovenian, as if to put some emotional distance between myself and the author whose words I (perhaps falsely) presumed had been translated – and as if Slovenian were not, often enough in this book, the language of violence. This discovery troubled me, but it was only possible to notice because other options were available to me, because the language of my engagement was not foreclosed from the beginning. At other times, it was precisely the act of reading a first-person story in Slovenian that made this still highly homogeneous and inward-looking country feel infinitely more expansive, a hopeful reaching for the slogan that "everyone who is here is from here" (Gardner, 2018). Insofar as radical adult education is an integral aspect of any movement for social change (Kump, 2004), *Tukaj smo*'s most radical potential lies in this multilingual, collective authorship, where language is not only an assertion of presence but also an invitation to project oneself beyond the narrow limits of individual understanding.

I began reading *Tukaj smo* during a week marked by two separate events, both of which call to mind the contingency inherent in whom the state chooses to acknowledge as worthy of protection. The first is the 30th anniversary of the removal of more than 25,000 people from the register of permanent residents at the time of Slovenia's independence, "the Erased", who have only this year received an official apology (see Samaluk and Lihtenvalner in this special issue). Their struggle for material and historical restitution continues. The second is Russia's invasion of Ukraine and the subsequent upswelling of support in the EU and internationally for Ukrainian refugees, including within the ranks of the Slovenian government, which suddenly announced in a sharp reversal of policy that Slovenia would be able to accept "up to 200,000" refugees from Ukraine (MMC RTV, 2022).

On 1st March, a post on the *Tukaj smo* Facebook page, where migrants' stories have continued to be published since the book's release, shared a since-deleted Tweet by the Slovenian government's official communication office (translation mine): "Ukrainian refugees come from an environment which is in its cultural, religious, and historical sense completely different from that of Afghan refugees" (similar sentiments, incidentally, were proclaimed by officials from countries including Poland, Bulgaria, and Hungary). The Facebook's post's anonymous author dissected the racist assumptions underlying the

government view and detailed the difficult and risky labour that refugees from the Middle East and Africa had undertaken as frontline workers during the pandemic, all so that “Slovenian society could keep functioning”. He concluded by extending his welcome to Ukrainians, murdered by the same “criminals” who bombed Syria, and pledged to help them – after all, he knows what it is like to be a refugee in Slovenia, where politicians “humiliate and dehumanise”.

With great generosity, the authors of *Tukaj smo* have taught the rest of us about some small part of their experiences. They have told us that they are here, so that we can’t pretend not to see them. And they have reminded us at every turn that their problems are shared problems, too. At the time of writing, a follow-up *Tukaj smo* book is just preparing to go to print. Who will heed its authors’ invitation to change “here” together?

Špela Drnovšek Zorko

REFERENCES

- Baker, C., Szczygielska, M., & Drnovšek Zorko, Š. (2021). Guarding the “Balkan Route” on the postsocialist frontier: Revisiting Maja Weiss’ *Varuh meje* (2002). *International Feminist Journal of Politics*, 23(5), 811–828. <https://doi.org/10.1080/14616742.2021.1991827>
- De Genova, N. (2010). The queer politics of migration: Reflections on “illegality” and incorrigibility. *Studies in Social Justice*, 4(2), 101–126. <https://doi.org/10.26522/ssj.v4i2.997>
- Gardner, Z. (2018, May 18). *Everyone who is here is from here*. Political Critique. <https://politicalcritique.org/world/eu/2018/everyone-gardner/>
- Kump, S. (2004). Radikalno izobraževanje odraslih: Integralni del procesa družbenih sprememb. *Andragoška spoznanja*, 10(1), 8–24. <https://doi.org/10.4312/as.10.1.8-24>
- MMC RTV. (2022, February 27). *Hojs: Slovenija je pripravljena sprejeti do 200.000 beguncev iz Ukrajine*. <https://www.rtvsl.si/slovenija/hojs-slovenija-je-pripravljena-sprejeti-do-200-000-beguncev-iz-ukrajine/613930>
- Tukaj smo*. (2021). Društvo Super Mario.
- Wekker, G. (2016). *White innocence: Paradoxes of colonialism and race*. Duke University Press.

Marko Štempihar

**ESEJI IZ KRITIČNE PEDAGOGIKE:
O SOLIDARNOSTI IN SKRBI ZA OBČE DOBRO
V NEOLIBERALNEM SVETU**

Sophia, 2020

Knjiga Marka Štempiharja z naslovom *Eseji iz kritične pedagogike: O solidarnosti in skrbi za obče dobro v neoliberalnem svetu* odpira mnoge pedagoške tematike, pri čemer se opira na več teorij in z njimi povezanih avtorjev. Delo, kot uvodoma izpostavi tudi Štempihar (2020), »ni akademsko, ampak je poročilo o neki *praxis*« (str. xxxiii), kar se odraža tudi v toku misli in interpretacij. Zaradi raznolikosti in obsežnosti teoretskih oprijemališč teh v pričujoči recenziji ne bomo obravnavali, to bi namreč terjalo resen akademski spoprijem, ki presega obseg in namen tega zapisa, temveč bomo predstavili tisto, kar razumemo kot avtorjevo osrednje sporočilo, ki se kot rdeča nit prepleta v besedilu. Še prej pa bomo na kratko povzeli tri vsebinske sklope, ki so razdeljeni na več, natančnejše na 25 poglavij.

(1) *Eseji, intervencije/vita contemplativa*: v tem sklopu avtor piše o ideji kritične pedagogike, razsvetljenstva, kritičnem mišljenju v šolah, demokraciji, svobodi in solidarnosti, pri tem pa s predstavitvami primerov družbenega odzivanja in odnosa denimo do beguncev ali pa terorističnih napadov ilustrira, da se v družbi od teh idealov odmikamo.

(2) *Prispevki za filmsko vzgojo/vita activa*: sklop, v katerem avtor predstavi razmišljanja o kritični uporabi filma pri pouku ter bralki oz. bralcu prikaže nekaj konkretnih primerov s pripravami in gradivi za pouk filmske vzgoje.

(3) *Čuječnost skozi kritično pedagogiko*: v tem sklopu avtor zapiše, da čuječnost razume kot »sinonim za odprtost duha in medsebojnih odnosov, mnogovrstnost izkustva, razvijanje empatije ter skrb za skupnost« (Štempihar, 2020, str. 410), ter pri tem poudarja, da udejanjanje čuječnosti zanj pomeni tudi družbeno angažiranost.

Rdeča nit, ki se prepleta v celotnem besedilu, je pomen vzgoje in izobraževanja, ki otroke, učence, dijake, študente in odrasle navaja in vodi h kritičnemu mišljenju. Avtor slednjega razume kot formativni temelj, ki je skladen s premisleki o skupnem dobrem in doseganju pravičnejše družbe v času neoliberalizma. Utemeljuje, da to terja pedagoško in andragoško prakso, v kateri kritično misel vselej udejanjajo tudi strokovni delavci. To je temeljno sporočilo knjige, ki je pomembno in, morda tudi iz nelagodja, v pedagoški teoriji prepogosto

zapostavljeno. Avtor zagovarja tezo, da bi morali v vzgojno-izobraževalnih ustanovah biti pogostejše politični, a seveda ne v smislu strankarske politike, temveč v smislu »dejavnosti razmišljanja o skupnem dobrem« (Štempihar, 2020, str. 21). Razmislek, ki je na mestu in za pedagogiko ter andragogiko še kako pomemben, če ne zanemarimo vsaj dvojega:

(1) Vzgojno-izobraževalne ustanove na celotni izobraževalni vertikali so, rečeno v Althusserjevem (2018) kategorialnem aparatu, ideološki aparati države. Mednje avtor sicer uvršča tudi družinske, verske, kulturne, pravne, politične, sindikalne, informacijske ideološke aparate države (Althusser, 2018, str. 71), vendar pa je »šolski ideološki aparat države«, ki obsega sistem javnih in zasebnih vrtcev in šol, tisti, ki je v dobi razsvetljenstva in po francoski revoluciji, torej v zrelih kapitalističnih formacijah, zasedel vladajoči položaj (Althusser, 2018, str. 79). V tej zvezi bi morali vsi deležniki v sistemu vzgoje in izobraževanja ter tudi strokovnjaki na področju pedagogike in andragogike to reflektirati in skladno s tem zavedanjem tudi ravnati. Kar pomeni, da dejavnosti v vzgojno-izobraževalnih ustanovah ne dojemajo kot nevtrálnih, saj niso nevtrálne. To je seveda zahtevno, saj se ideologija nikoli ne deklarira za ideologijo, kar pomeni, da nanjo naletimo tudi tam, kjer smo jo najmanj pričakovali. »In njeno prepoznavanje pomeni tudi reflektiranje morebitne ujetosti vzgojnih konceptualizacij v (pre)vladujočo ideologijo ohranjanja nepravičnih družbenih razmerij« (Žižek, 1994, v Kovač Šebart, 2017, str. 25).

(2) Vrednotni temelj vseh vzgojno-izobraževalnih ustanov v Sloveniji in tudi siceršnje širše družbene ureditve zaseda formalna in etična norma človekovih pravic, ki so vpisane že v *Ustavo Republike Slovenije* (1991). Strokovni delavci morajo pri vzgojno-izobraževalnem delu zato vselej delovati skladno z njimi ter na njihovo spoštovanje in udejanjanje navajati tudi otroke, učence, dijake, študente in odrasle. Pri tem je ključno, da formalna in etična norma človekovih pravic vključuje dolžnosti. Zato, da smo jih deležni, jih moramo spoštovati in udejanjati v odnosu do drugega. Skladno s tem je torej v vzgojno-izobraževalnih ustanovah nujno vzpostavljati in ohraniti vzgojo, ki jemlje v bran vse posamezne Druge in si prizadeva za uveljavljanje njihovih pravic in dolžnosti ter vrednot, iz katerih so le-te izpeljane (Kovač Šebart, 2017, str. 27). Pri tem je potrebno zavedanje, in na to avtor recenziranega besedila opozarja, da vzgoja ni zadostna, če v njej privzamemo, da »se vsi konflikti in pojavi (rasizem, nasilje, revščina, spolna diskriminacija) umeščajo na ozadje predpostavke, da so ključni družbeni problemi že rešeni« (Žižek, 1983, v Kovač Šebart 2017, str. 27), da nam zato ostane le še prizadevanje za pravice posameznikov in določenih družbenih skupin. To je razvidno denimo iz avtorjevega zapisa: »Učitelji kot kritični intelektualci bi morali glasno razmišljati in protestirati zoper politične ukrepe, ki ljudstvo pehajo v revščino in negotovost ter mu jemljejo priložnost za dostojno življenje« (Štempihar, 2020, str. 22). Zapisanega ne razumemo v smislu, da uveljavljanje pravic ne pripomore k izboljšanju kakovosti konkretnih življenj, temveč da moramo prizadevanja vezati na spreminjanje oblastnih družbenih razmerij. Zgolj prizadevanje za pravice posameznikov in določenih družbenih skupin namreč družbenemu sistemu, ki določen tip neenakosti proizvaja in reproducira, ne nasprotuje, ampak mu lahko celo služi, ko sodeluje v ideološkem naporu, da prikrije in naredi nevidno masivno reprezentco kapitala v tipičnem

postmodernem »kulturnem narcisizmu« (prim. Kovač Šebart, 2017). Takšna opozorila so pomembna, ko vzamemo resno, na kar opozarja tudi Borut Mikulec (2015), da je pri nas prisoten »diskurz 'pedagoškega optimizma', ki izhaja iz prepričanja, da lahko izobraževanje spodbuja družben napredek brez preoblikovanja družbenega reda« (str. 109). Zato je v konkretni realnosti, ki je prežeta z abstraktnimi kategorijami dominacije kapitala in z ideologijo usmerjenosti vsakega nase in na svoj partikularni interes, kot vzgojno, izobraževalno in vrednotno normo nujno privzeti spoštovanje vsakega človeka kot človeškega bitja (Kovač Šebart, 2017; Žižek, 1983). Če imamo za cilj oblikovanje osebno odgovornega posameznika, ki spoštuje človeka kot človeško bitje, moramo zarezati v logiko konkurenčnih posameznikov in s prizadevanji, ki segajo onkraj osebnih in identitetnih politik, subvertirati, spodnesti oz. zamajati prevladujoči ideološki konsenz. Če v to logiko ne zarezemo, ostane prikrita vloga vzgojno-izobraževalne ustanove, ki je v funkciji ideološkega aparata države. Ni namreč zadosti, da posamezniki v njej usvajajo vrednote in ravnaajo skladno z vrednotami, kot so pomoč pri odpravi posledic, lajšanje stisk in solidarnost, ki so sicer pomembne, a ohranjajo družbena razmerja moči, saj z njimi ne zarezemo v bistvo ideološkega konsenza. Če otrokom, učencem, dijakom, študentom in odraslim sporočamo, da je tako delovanje, ki ima le kratkoročne učinke, dovolj, jih s tem pravzaprav odvezujemo od resnih premislekov in delovanja, saj jim dajemo vtis, da so storili zadosti. Tako jih v bistvu usmerjamo v sprejemanje obstoječega in uvajamo v poslušnost na ravni strukturnih razmerij (Kovač Šebart, 2017, str. 28). Učinek ideologije pa je pasivizacija subjekta. To pa je v nasprotju z razsvetlenskimi ideali, ki jim sledimo v demokratični družbi in vzgojno-izobraževalnih ustanovah, ter v nasprotju s ciljem vzgoje posameznikov, ki bodo lahko reflektirali, kar v svojem delu sporoča tudi Štempihar (2020):

Treba se je [...] zavzemati za sistemske spremembe, edinole na ta način se bodo [v knjigi] predstavljene zamisli (kot v osnovi utopični projekt) tudi udejanjale in bodo postale nekaj več od zgolj lepih misli (kot bi jih utegnil oznaniti današnji cinični um). (str. 488)

Knjiga se tako odpira in bi lahko bila zanimiva vsem, ki imajo opravka z vzgojo in izobraževanjem otrok, učencev, dijakov, študentov in odraslih, pa tudi vsem, ki jo želijo reflektirati z vidika skupnega dobrega in pravičnosti v času neoliberalizma.

Mojca Lukan

LITERATURA IN VIRI

- Althusser, L. (2018). *Ideologija in ideološki aparati države in drugi spisi*. Založba /*cf.
 Kovač Šebart, M. (2017). Spoprijem z diskriminacijo in izključevanjem v javni šoli: Med pravicami in pripoznanjem. *Sodobna pedagogika*, 68(2), 10–32.
 Mikulec, B. (2015). Izobraževanje – čudežna tabletko sodobne družbe? Interkulturno izobraževanje slovenske družbe v evropskem multikulturnem kontekstu. *Teorija in praksa*, 52(1/2), 97–112.

- Štempihar, M. (2020). *Eseji iz kritične pedagogike: O solidarnosti in skrbi za obče dobro v neoliberalnem svetu*. Sophia.
- Ustava Republike Slovenije (URS). (1991). *Uradni list RS*, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1>
- Žižek, S. (1983). Wilhelm Reich ali protislovja »freudo marksizma«. V W. Reich, *Sex pol* (str. 7–18). Knjižnica revolucionarne teorije.